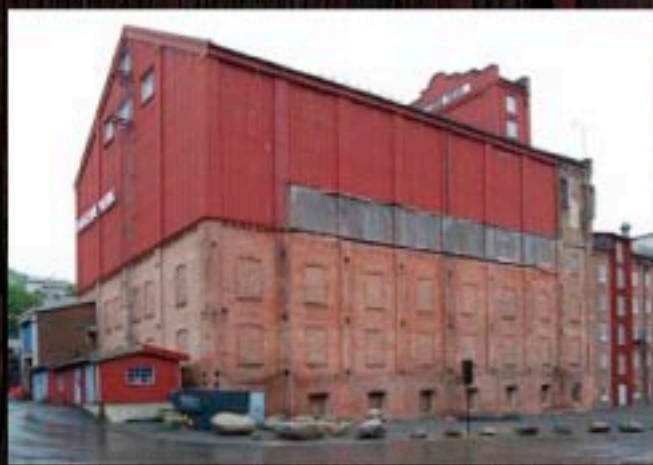

Verdiskapingsprogrammet

Evaluering av
kulturminnetiltak

Norsk Kulturminnefond

2006-2010

Verdiskapingsprogrammet
2006-2010

Redaktør:
Einar Engen, seksjonsleder
Norsk Kulturminnefond

Forside omslag:
Eksempelbilder fra Hamnerdalen,
Hamningberg og Porto Franco.
Foto: Kulturminnefondet

Grafisk utforming:
Steffen Grafisk Tilrettelegging
2340 Løten, Norge.

Trykk:
Tallinna Raamatutrükikoja OÜ,
Estland.

ISBN 978-82-998782-0-3

Verdiskapingsprogrammet 2006-2010

Evaluering av kulturminnetiltak

Forord

Norsk Kulturminnefondet ble opprettet i 2002. Virksomheten kom i gang i 2003, og fra 01.02 2004 var et enmann-sekretariat i virksomhet fra Røros. Siden har virksomheten vokst slik at administrasjonen pr 2011 blir 11 fast ansatte. Kulturminnefondets hovedoppgave er å fordele midler til kulturminneprosjekter fra avkastningen av grunnfondet som pr 2011 utgjør 1,4 milliarder kr. I den anledning er råd og veiledning, saksbehandling og oppfølging med kontroll viktige arbeidsoppgaver.

*Fra Sakrisøy i Nordland.
Foto: Kulturminnefondet*

*Granavollen.
Foto: Kulturminnefondet.*

Etter hvert som virksomheten har vokst har administrasjonen gjort en rekke erfaringer. Kulturminnefondet har blant annet vært involvert i Verdiskapingsprogrammet (VSP) og Bevaringsprogrammet (BVP) i regi av Riksantikvaren. Fondet hadde i Kulturminneåret 2009 en del egenaktivitet og samarbeid med eksterne parter. Dette har bidratt til å generere rapporter og andre publika-

sjoner, Kulturminnefondet utga en egen jubileumsbok (for å markere 5 års virksomhet fra Røros) samt en egen rapport over virksomheten i anledning selve Kulturminneåret. Disse produkter har vært med på å danne grunnlaget for en diskusjon om opprettelsen av en egen rapportserie i Kulturminnefondets regi.

Kulturminnefondet har hatt sist første prosjekt gående i 2010/11, et prosjekt knyttet til evaluering av de praktiske/faglige resultatene fra et utvalg av prosjekter fondet har støttet i forbindelse med Verdiskapingsprogrammet. Høsten 2011 starter Kulturminnefondet opp flere større prosjekter som alle vil lede til rapportering.

På denne bakgrunn er en egen rapportserie opprettet. Første nummer i serien omfatter avrapporteringen av ovennevnte prosjekt. Vi håper rapportserien vil ha betydning for den faglige kompetanseoppbyggingen ved virksomheten samt være av interesse for kolleger i andre institusjoner, organisasjonen samt blant interesserte ellers. Etter hvert vil Kulturminnefondet produsere flere aktuelle fagrapporter som bidrag til kunnskapsoppbygging og formidling innen kulturminnefeltet. Ved større prosjekter som for eksempel omfatter bokproduksjon, vil produktene bli priset for salg.

*Jon Suul
Direktør*

Innledning

Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet, senere kun kalt Verdiskapingsprogrammet ble gjennomført i årene 2006 til 2010. Kulturminnefondet har vært en av mange aktører i dette landsomfattende prosjektet. Fondet har bidratt med midler til istandsetting av kulturminner i de 11 pilotene som Riksantikvaren valgte. Et stort antall praktiske tiltak på kulturminner ble gjennomført i disse årene, med og uten støtte fra Kulturminnefondet. Fondet har gitt 39,7 millioner kroner i støtte til 200 tiltak.

Hamningberg.
Foto: Kulturminnefondet.

Valdres.
Foto: Kulturminnefondet

I løpet av de første årene av Verdiskapingsprogrammet hadde Kulturminnefondet små ressurser til oppfølging av programmet. Etter hvert som administrasjon ble større, ble det satt av egne saksbehandlere som kunne følge programmet og de enkelte pilotprosjekter tettere. Etter hvert knyttet tettere bånd til Riksantikvaren som hadde styrings- og prosjektansvar, og til de utvalgte pilotprosjektene.

I 2007 ble Torstein Arisholm engasjert til å følge programmet. I 2008 arbeidet Stene Berg fra Riksantikvaren et halvt år som saksbehandler i Kulturminnefondet før May Irene Arnevik Løseth i 2009 ble engasjert for å følge prosjektet til dets avslutning. I tillegg til dette har Einar Engen fulgt prosjektet fra våren 2007 og fram til slutføring.

I forbindelse med søknadsbehandling og oppfølging av gitte tilsagn vedtok styret etter anbefaling fra administrasjonen å utarbeide en evalueringsrapport av utvalgte enkelte tiltak i noen av pilotene. Magnus Nilssen Borgos ble i 2009 engasjert for å skrive rapporten. Fram til rapporten ble ferdigstilt, ble disposisjon, utvalg av praktiske tiltak for vurdering, framdrift med videre, drøftet internt i Kulturminnefondets fagseksjon. Da det er gjort økonomifaglig vurderinger i tillegg til rene kulturminnefaglige vurderinger, har også Kulturminnefondets økonomiansvarlig, Solvår Sommer Knutsen, bidratt i arbeidet.

Rapporten er i all hovedsak skrevet av Magnus Nilssen Borgos. Medforfattere har vært May I. A. Løseth og Einar Engen.

*Einar Engen
prosjektansvarlig*

Innhold

Forord	5	Bruk.....	45
Innledning	7	Aktiv medvirkning fra	
Sammendarag	9	Kulturminnefondets side.....	49
		VSP-effekter	52
Verdiskapingsprogrammet på		Definisjon av effektene.....	52
Kulturminneområdet og		Miljømessige, sosiale og	
Norsk Kulturminnefond	11	kulturelle verdiskapingseffekter	52
Verdiskapingsprogrammet		Vilkår og framdrift.....	56
på kulturminneområdet.....	11	Vilkår	56
Norsk Kulturminnefonds		Framdrift.....	58
rolle i Verdiskapingsprogrammet.....	12	Oppsummering: Vurdering av	
Samarbeid med aktørene.....	12	hvordan tiltakene har påvirket	
Søknadsbehandling og saksoppfølgning	14	kulturminneverdiene i prosjektene.....	58
Om evalueringen	17	Evaluering av økonomifaglige forhold ...	61
Bakgrunn.....	17	Tilskudd i løpet av perioden.....	61
Metode og leseveiledning.....	17	Vurdering av hvordan midlene er brukt.....	62
Befaringer	17	Aktuelle forhold ved	
Evaluering.....	17	søknadene/søknadsbehandlingen.....	62
Sammensetting av resultater	18	Oppfølging av prosjektene	62
		Budsjett contra regnskap.....	64
Evaluering av faglige resultater		Kilder	67
ved prosjektene	19	Trykte kilder.....	67
Prosjektenes resultater.....	19	Utrykte kilder.....	67
Er tiltakene gjennomført		Internett.....	67
i henhold til søknadene og de gitte tiltakene?..	20	Annet.....	67
Gjennomført arbeid.....	24	Utgivelser	68
Bruk av trykkimpregnerte materialer.....	37	Omtaler.....	68
Overflatebehandling og			
prosessuell autensitet.....	42		

Sammendrag

Oddaprosessen.
Foto Kulturminnefondet.

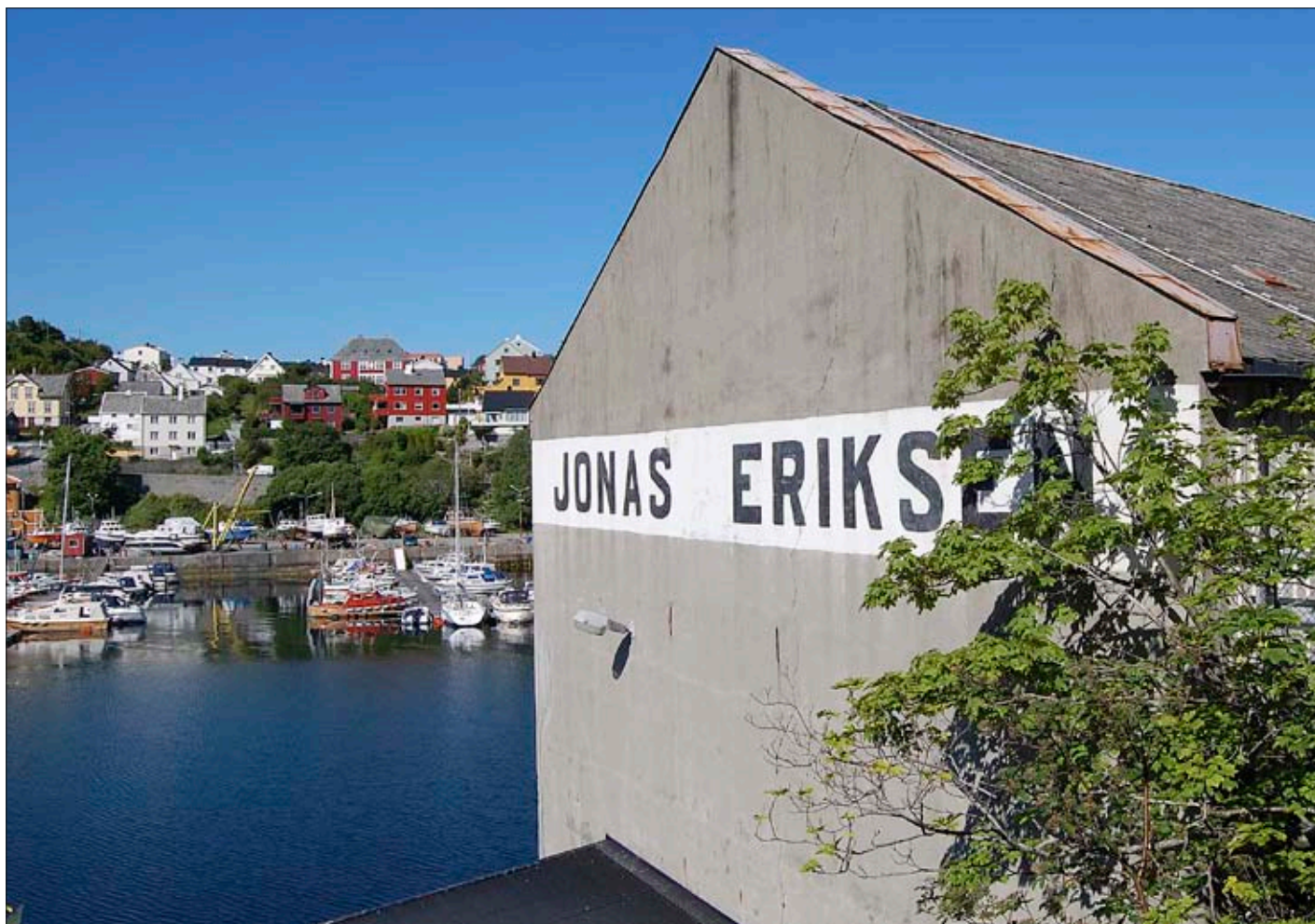
Perler i Nordsjøløypa.
Foto Kulturminnefondet.

Ved oppstarten av Verdiskapingsprogrammet på Kulturminneområdet i 2005/06, engasjerte Riksantikvaren Telemarksforskning og Nordlandsforskning som programmets følgeforskere. Denne evalueringen har i hovedsak vært rettet mot pilotprosjektnivåene og ikke de enkelte konkrete istandsettningstiltakene som har blitt finansiert med offentlige midler gjennom verdiskapingsprogrammet. I forbindelse med følgeforskningen ble det av Kulturminnefondets administrasjon pekt på et behov for en egen evaluering av de konkrete istandsettningstiltakene innenfor programmet. Som et resultat av dette startet Kulturminnefondet opp en egen evaluering av prosjekter som har mottatt tilskudd fra fondet våren 2009. Målsettingen med evalueringen har vært å skaffe fram oversikter over de faktiske kulturminnefaglige resultatene av gitte tilskudd.

Evalueringen har vært rettet mot 8 utvalgte pilotprosjekter, herunder: *Hamningberg – Med varsomhet som forutsetning*, *Den verdifulle kystkulturen i Nordland*, *Norsk Tradisjonsfisk*, *Pilegrimsleden*, *Nasjonalparkriket*, *Valdres Natur- og Kulturpark*, *Porto Franco* og *Nærøfjorden Verdensarvpark*. 85 prosjekter som har fått tilskudd fra Kulturminnefondet har vært omfattet av arbeidet. Av disse prosjektene har 82 blitt befart og 31 prosjekter har blitt gjennomgått i sin helhet og evaluert. I forbindelse med arbeidet har både faglige og økonomiske resultater vært gjenstand for undersøkelse. Et utvalg av resultatene er presentert i denne rapporten.

Et viktig mål med Verdiskapingsprogrammet har vært at kulturarven skal bli tatt bedre vare på, at dette skal skje gjennom bruk og ved å ta hensyn til tålegrensene for kulturminnene. Et viktig spørsmål blir derfor: *Hvordan har tiltakene påvirket kulturminneverdiene i prosjektene?*

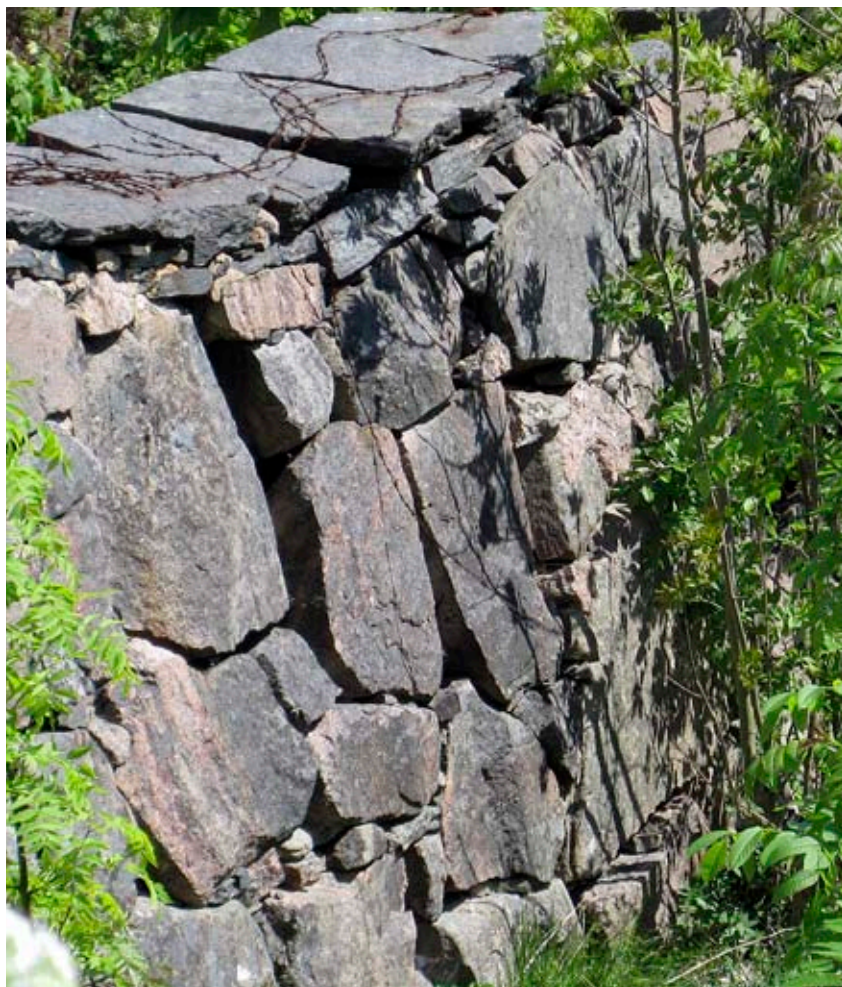
Evalueringsarbeidet viser at istandsettningstiltakene har påvirket kulturminneverdiene i de aktuelle prosjektene eller objektene i både positiv og negativ retning. I blant de gjennomgåtte tilskuddene finnes det eksempler på hele skalaen, alt ifra prosjekter som har endt med at de kulturhistoriske verdiene har blitt betydelig redusert til prosjekter hvor det utførte istandsettingsarbeidet har blitt gjennomført på en forbilledlig måte. Et viktig moment er imidlertid at det viser seg at tiltakene eller valgene som har medført at enkelte prosjekter har fått mindre

Atlanterhavsveien Bud-Kristiansund.
Foto Kulturminnefondet.

gode resultater, i liten grad skyldes endringsbehov i forbindelse med bruk av kulturminnene.

Gjennomgangen viser samtidig at det er en del fellestrekk som kjennetegner prosjekter med henholdsvis gode og mindre gode resultater. En viktig faktor for å «få» prosjekter med gode resultater er kommunikasjon mellom Kulturminnefondet og den enkelte tilskuddsmottaker. Samtidig viser gjennomgangen av prosjektene at det trolig er et behov for en «oversetter» i kommunikasjonen mellom Kulturminnefondet, antikvariske myndigheter etc. på den ene siden og søker/tilskuddsmottaker og rådgivere tilknyttet denne, på den andre. Virkemiddelet Kulturminnefondet har benyttet for å sikre faglige resultater i prosjektene har vært detaljerte vilkår i tilsagnsbrevene som for eksempel sier at istandsettingsarbeidet skal utføres med samme type teknikker og materialer som tidligere eller i samarbeid med antikvarisk myndighet. Evalueringsarbeidet har imidlertid vist at disse tiltakene har hatt relativt liten påvirkningskraft på resultatene i prosjektene.

Porto Franco. Foto Kulturminnefondet.

Verdiskapingsprogrammet på Kulturminneområdet og Norsk Kulturminnefond

Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet

I St.meld.nr. 16 (2004-2005) Leve med kulturminner formulerte Miljøverndepartementet følgende målsetninger:

- Bidra til at kulturminner og kulturmiljøer blir tatt i bruk i utviklingen av lokalsamfunn og næringsliv. - Utvikle modeller for samarbeid mellom eiere, rettighetshavere, næringslivet, offentlige aktører, museer og frivillige organisasjoner. - Spre kunnskap om hvordan en bærekraftig bruk av kulturminner og kulturmiljøer fremmer næringsutvikling og styrker lokalsamfunn og regioner. - Klargjøre hvilke forutsetninger som må være til stede, og avdekke eventuelle flaskehalser som må fjernes, for å fremme verdiskaping.

Stortingsmeldingen er utarbeidet på bakgrunn av kulturminneutvalgets utredning, NOU 2002:1 «Fortid former framtid – Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk». Utredningen inneholdt flere definerte mål og strategier for å løse dette. «Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet», senere kalt «Verdiskapingsprogrammet» ble etablert på bakgrunn av blant annet nevnte stortingsmelding og fikk en definert programperiode hvor fase 1 hadde varighet fra 2006 – 2010. I denne 5-årsperioden ønsket departementet å utvikle kulturminnearbeidet, og den framtidige kulturminnepolitikken, ved etablering av 10 pilotprosjekter i hele landet.

Det overordnede målet for programmet var følgende: *Verdiskapingsprogrammet skal medvirke*

til at kulturarven brukes som ressurs i samfunnsutviklingen. De 3 delmålene for programmet omhandlet kulturminnearbeidet sett i sammenheng med bred verdiskaping, bevaring av kulturarven og til kunnskapsutvikling:

Delmål 1: Verdiskaping

Bruke kulturarven til beste for befolkning, næringsliv, lokalsamfunn og regioner.

Dette oppnås ved å - etablere pilotprosjekter med potensial for verdiskaping, - integrere kulturarven på utviklingsarenaer og i verdiskapingsprosesser, - arbeide fram gode samarbeidsmodeller, metoder og verktøy.

Delmål 2: Kulturarven

Ta bedre vare på kulturarven.

Dette oppnås ved å - utløse engasjement og ressurser på alle myndighetsnivåer og fra andre sektorer, - arbeide for en bærekraftig bruk hvor det tas hensyn til tålegrenser.

Delmål 3: Kunnskap

Utvikle og spre kunnskap om kulturarven som ressurs.

I forbindelse med års- og sluttrapporter ble arbeidet fulgt av følgeforskere, Nordlandsforskning og Telemarksforskning, som etter prosjektslutt har utarbeidet sine rapporter. Det vises til disse vedrørende måloppnåelse på prosjektnivå.

I programmets fase 1 var følgende prosjekter inkludert:

Pilotnr	Navn	Fylke/fylker	RA-utpekt
0	Den verdifulle kystkulturen i Nordland	Nordland	2005 vår
1	Hamningberg – med varsomhet som forutsetning	Finnmark	2005 høst
2	Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund	Møre og Romsdal	2005 høst
3	Nordgudbrandsdalen og Valdres	Oppland	2005 høst
4	Pilegrimsleden	Flere	2006
5	Nærøyfjorden Verdsarvpark	Sogn og Fjordane	2006
6	Perler i Nordsjøløypa	Hordaland	2006
7	Oddaprosessen	Hordaland	2006
8	Porto Franco	Vest-Agder	2006
9	Hammerdalen	Vestfold	2006
10	Norsk Tradisjonsfisk	Flere	2006

I løpet av prosjektperioden ble Nordgudbrandsdalen og Valdres delt i to prosjekter: Nasjonalparkriket og Valdres.

Verdiskapingsprogrammet fant tidlig sin form organisatorisk hos Riksantikvaren. Direktoratet rolle i arbeidet var å samordne arbeidet i de utvalgte prosjektene delvis gjennom direkte oppfølging av disse og de enkelte prosjektlederne, og ved tildeling av midler til prosjektene. Riksantikvaren etablerte derfor egen intern arbeidsgruppe som var underlagt Riksantikvarens ledergruppe, som var programmets styringsgruppe. Arbeidsgruppen besto av fagpersoner fra Riksantikvarens planavdeling. I de forskjellige pilotprosjektene har organiseringen vært forskjellig avhengig av disses særpreg og egenart. Enkelte prosjekter har hatt flere prosjektledere eller medarbeidere. I løpet av 5-årsperioden har det også vært skifte av prosjektledere. Rapporten redegjør ikke for denne organiseringen eller for andre organisatoriske endringer i prosjektperioden.

Riksantikvarens valg av pilotprosjekter hadde stor spennvidde og ikke alle var like godt tilpasset Kulturminnefondets virkeområde. Noen pilotprosjekter var knyttet nært opp til fysisk istandsetting hvor videreført eller ny bruk inngikk i de forskjellige tiltakene. Andre pilotprosjekter la vekt på for eksempel næringsutvikling og formidling. Dette førte til at antallet søknader og tilsagn hadde stor spredning fra pilotprosjekt til pilotprosjekt.

Norsk Kulturminnefondets rolle i Verdiskapingsprogrammet

I departementets tildelingsbrev i 2006 ble Verdiskapingsprogrammet gitt som et oppdrag. Fondets rolle i programmet ble gjennom dette tydelig definert ved at midler ble øremerket til kulturminnetiltak. Kulturminnefondet var imidlertid tidlig involvert i forbindelse med utvelgelsen av pilotprosjekter. Det nevnes her at i 2005 ga sekretariatet

uttalelse til Riksantikvaren da de fire første pilotene ble plukket ut.

Øremerking av midler til programmet vokste fra 2006 til 2008 fra 3,7 til 10 millioner kroner. Fondets virksomhet vokste for øvrig betydelig i 5-årsperioden fra 2006-2010, da grunnkapitalen ble større og antall søknader om støtte til tiltak stadig økte. En naturlig følge av dette ble at antall saker til oppfølging stadig ble flere, noe som også gjaldt tiltak innen Verdiskapingsprogrammet. Først i 2007 ble det ansatt fagpersoner for å håndtere søknader og løpende prosjekter. Ved etableringen av programmet var med andre ord ikke administrasjonen ved fondet rustet til å ta hånd om denne store nasjonale satsningen.

Samarbeid med aktørene

Kulturminnefondets samarbeid med de forskjellige aktørene i løpet av prosjektperioden kan inndeles i flere nivåer. Kulturminnefondets øverste ledelse og styre har i møter med Miljøverndepartementet og Riksantikvaren drøftet programmet, dets innhold, framdrift og økonomiske øremerkinger. Rapporten redegjør ikke i detalj for dette overordnede arbeidet, da rapporten omhandler tiltak på kulturminner hvor eiere har nøkkelrolle.

Fondets administrasjon innhentet informasjon fra Riksantikvaren i forbindelse med søknadsbehandling og i forbindelse med vedtak om midler til tiltak. I møter og samtaler bidro representanter fra Riksantikvaren med viktig informasjon både til fondets faggruppe og til fondets styre. Det ble også avholdt møter med Riksantikvaren hvor fondet la fram ulike problemstillinger knyttet til mulige tiltak, søknadsbehandling og saksoppfølging. I forbindelse med de mange programsamlingene for prosjektlederne, bidro fondet med innlegg om

Oversikten under viser øremerkinger i tildelingsbrevet fra Miljøverndepartementet, drifts- og prosjektkostnader og resultat. Videre viser den hvordan tildelingene til de forskjellige prosjektene har vært.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Tilsagn beløp
Øremerking		3 700 000	9 000 000	10 000 000	10 000 000	10 000 000	42 700 000
Lønn engasjerte			72 160	72 160	297 500	521 220	963 040
Diverse utgifter			28 864	28 864	119 000	208 488	385 216
Driftsutgifter	-	-	101 024	101 024	416 500	729 708	1 348 256
00/1 Lofoten og Vega	547 000	230 000	1 250 000	1 557 500	1 798 000	1 759 500	7 142 000
01/2 Hamningberg		561 000	532 500	200 000	450 500	269 000	2 013 000
02/2 Atlanterhavsvegen		319 500	265 000	1 024 000	376 000	35 000	2 019 500
03/2 Nordgudbrandsdalen og Valdres		1 281 000	3 111 000	3 240 500	2 959 500	2 269 000	12 861 000
04/3 Pilegrimsleden			650 000	1 078 000	1 249 000	656 500	3 633 500
05/3 Nærøysfjorden			240 000	347 500	554 500	1 098 000	2 240 000
06/3 Perler i Nordsjøløypa			625 000	163 500	100 000	38 000	926 500
07/3 Odda			500 000	994 000	883 500	1 230 000	3 607 500
08/3 Porto Franco			-	1 124 000	908 000	415 500	2 447 500
09/3 Hammerdalen			1 000 000	-	-	1 000 000	2 000 000
10/3 Norsk tradisjonsfisk			270 000	350 000	-	262 000	882 000
Tilskudd	547 000	2 391 500	8 443 500	10 079 000	9 279 000	9 032 500	39 772 500
Rest	-547 000	1 308 500	455 476	-180 024	304 500	237 792	1 579 244

Valdres.
Foto: Kulturminnefondet.

søknader og gitte tilsagn i tillegg til kulturminnefaglige innlegg. Det kan også nevnes at et ledd i arbeidet med å styrke samhandlingen mellom Riksantikvaren og Kulturminnefondet, arbeidet en medarbeider fra Riksantikvaren hos fondet i ett halvt år 2007/2008. En eller flere representanter fra fondet deltok på de aller fleste samlingene. Prosjektsamlingene ga viktig informasjon begge veier.

Samarbeidet med prosjektledere og prosjektmedarbeidere i pilotprosjektene varierte fra pilot til pilot. Fondet informerte prosjektlederne om søknader og tilsagn i forbindelse med tildelingsrundene. Pilotprosjektene ga informasjon tilbake som var viktige i søknadsbehandlingen. Det viktigste samarbeidet foregikk ute i pilotprosjektområdene hvor også eiere av kulturminner og håndverkere deltok. Fondets administrasjon bidro ved dette til å øke den kulturminnefaglige forståelsen hos prosjektlederne. Videre ble det gitt viktig informasjon om utfordringer og problemområder i prosjektområdene. Det ble også delt erfaringer fra arbeidet med en bredere verdiskaping. Befaringene varierte fra prosjekt til prosjekt, delvis på grunn av at det kom mange søknader fra enkelte prosjekter, og på grunn av at enkelte prosjektledere var mer aktive i sin kontakt med fondet enn andre. Videre nevnes det at enkelte pilotprosjekter var mer tilpasset fondets virkeområde enn andre. Det nevnes her at det er stor forskjell mellom Oddaprosessen og Hammerdalen, to prosjekter innenfor relativt små

geografiske områder, og Den verdifulle kystkulturen i Nordland og Nordgudbrandsdalen og Valdres som eksempel på piloter som har store geografiske nedslagsfelt.

For Kulturminnefondet var eierne av kulturminnene de viktigste samarbeidspartene. Dette på grunn av at fondet og tilskuddsmottakerne inngår avtaler gjennom de tilsagn om tilskudd som gis. Tiltakshaverne har ansvar for å følge de vilkår som ble gitt i tilsagnbrev som har beskrivelse av tiltak med tydelige vilkår. Kulturminnefondet har ansvar for å påse at dette blir gjort og iverksette tiltak hvis det skjer endringer i de tiltakenes gjennomføring. Kommunikasjon etter at tilskudd ble gitt er derfor viktig for å sikre at kulturminneverdiene ble ivarettatt under istandsettingsarbeidet.

Kulturminnefondet arrangerte våren 2010 en samling i Nordgudbrandsdalen hvor flere konkrete tiltak ble framvist og drøftet. Under denne samlingen deltok både Utviklingsavdelingen og Planavdelingen hos Riksantikvaren, Oppland fylkeskommune, prosjektledere fra pilotprosjekt Nordgudbrandsdalen, eiere av kulturminner og håndverkere, samt Kulturminnefondet. Målsettingen med samlingen var å drøfte tiltakenes virkning på kulturminneverdiene, opprinnelig bruk og ny bruk samt verdiskapingseffekter av tiltakene. Samlingen ble gjennomført ca et halvt år før prosjektperioden utløp. Nytteverdi for dette og andre pilotprosjekter ble derfor svært minimal, men samlingen ga viktig erfaringsgrunnlag for denne evalueringen.

Den viktigste utfordringen Kulturminnefondets hadde fra starten av var at pilotprosjektene hadde liten forankring til kulturminnefeltet. Noen prosjektledere tok tak i dette underveis, mens andre valgte ikke å prioritere dette. Hvis kulturminnekompetanse hadde vært krevd i alle pilotprosjekter og i alle andre ledd i programmets organisering, hadde resultatet på kulturminneområdet blitt annerledes. Rent generelt ble det vektlagt mer økonomisk verdiskaping enn andre verdiskapingselementer når det gjaldt de tiltakene som søkte Kulturminnefondet om støtte.

Søknadsbehandling og saksoppfølging

Kulturminnefondets sekretariat har ansvar for oppfølging av Miljøverndepartementets tildelingsbrev for det enkelte år. I tillegg til dette skal søknader behandles to ganger per år, samtidig som alle innvilgede søknader skal gis oppfølging og behandling i tråd med retningslinjene. Med en stor og økende prosjektportefølje gjøres antikvarisk kontroll på byggeplass unntaksvis. Dette gjelder både de ordinære prosjektene og prosjekter i Verdiskapingsprogrammet.

I 2006 ble søknader og prosjektoppfølging gitt samme saksbehandling som ordinære søknader, men betydningen av å ha egne saksbehandlere for Verdiskapingsprogrammet ble mer og mer påkrevet. Først de siste 4 årene av prosjektperioden fikk programmet bred administrativ oppfølging med egne saksbehandlere. Alle ansatte har imidlertid i

Hamningberg.
Foto Kulturminnefondet.

Nærøysfjorden.
Foto: Kulturminnefondet.

Den verdifulle kystkulturen i Nordland.
Foto: Kulturminnefondet.

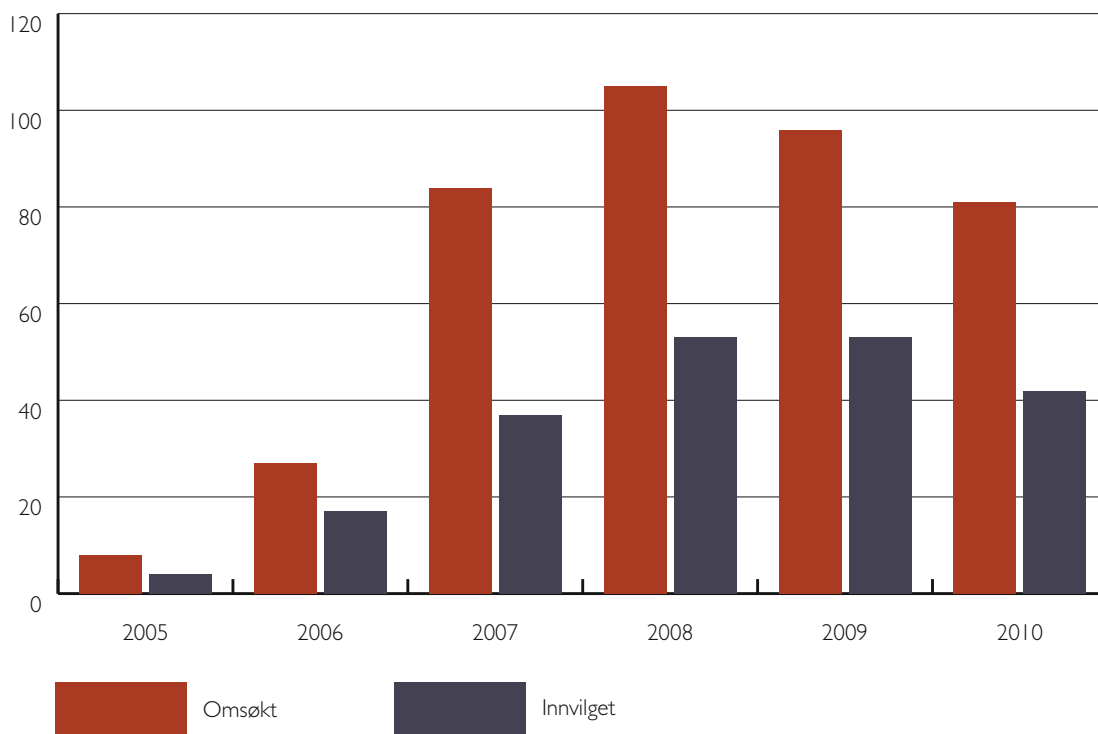
hele prosjektperioden hatt direkte oppfølging av Verdiskapingsprogrammet som en vesentlig del av sitt arbeid. Verdiskapingsprogrammet ble fire forskjellige verdiskapingselementer vektlagt; kulturell, sosial, miljømessig eller økonomisk verdiskaping. Søknadene ble vurdert i lys at dette og at programmet var ment å være et slags «laboratorium for antikvarisk arbeid». Søknadene ble behandlet i tråd med gjeldende retningslinjer og vedtekter, men i 2007 bestemte Miljøverndepartementet at fondet skulle se bort fra kravet om 30 % privat medfinansiering. Dette ble bestemt på grunn av at enkelte søkere var kommuner som ikke hadde mulighet til å skaffe nødvendig privat medfinansiering.

Kvaliteten i søknadene var vekslende i program-

perioden. Prosjektenes kvalitet ved søknadsfristene var i starten lav i starten lav, men etter hvert ble kvaliteten på prosjektene forbedret. Man kan si at søknadskompetansen ble forbedret. Det var imidlertid store forskjeller mellom de forskjellige pilotprosjektene. Rådgivning til søkere før søknadsfristene ble derfor en av sekretariatets hovedoppgaver i forbindelse med de to årlige søknadsfristene. Oppfølging og kontroll av innkomne rapporter og anmodninger om utbetalinger er Kulturminnefondets viktigste arbeidsområde ved siden av å behandle søknader. Med to søknadsrunder i året ble oppfølging på byggeplass redusert til det høyst nødvendige på grunn av kapasitet ved fondet. Det ble derfor fortløpende vurdert hvilke tiltak som

Tabellen viser antall søknader, omsøkt beløp, antall tilsagn og tilsagnbeløp i løpet av perioden.

Innvilgede Pilotprosjekter		Søknader	Søknadsbeløp	Tilsagn	Tilsagnsbeløp
00/1	Den verdifulle kystkulturen	74	26 237 472	29	7 142 000
01/2	Hamningberg	26	5 454 818	14	2 013 000
02/2	Bud-Kristiansand	31	7 645 250	14	2 019 500
03/2	Nordgudbrandsdalen og Valdres	132	30 011 058	71	12 861 000
04/3	Pilegrimsleden	40	12 296 270	22	3 633 500
05/3	Nærøyfjorden Verdensarvpark	25	4 790 600	16	2 240 000
06/3	Perler i Nordsjøløypa	17	3 303 000	7	926 500
07/3	Odda	13	10 416 751	9	3 607 500
08/3	Porto Franco	25	10 364 075	13	2 447 500
09/3	Hammerdalen	5	5 247 000	2	2 000 000
10/3	Norsk tradisjonsfisk	8	2 154 000	3	882 000
Tilsammen		396	117 920 294	200	39 772 500

Grafen viser fordelingen mellom antall søknader og antall innvilgede tiltak.

følges nærmere, og hvor mye tid som skal brukes på dette i forhold til innvilgede tiltak i de ordinære tildelingene.

Tilskudd til tiltak finansiert av Kulturminnefondet er betinget av at kulturminneverdiene ivaretas. Under prosjektperioden mente både eiere av kulturminner og særlig pilotprosjektlederne at fondet var svært strenge i sine vurderinger ved tilsagn og avslag. Under prosjektperioden viste det seg at flere prosjektledere innså at det ved flere tiltak var behov for bedre prosjektering for å sikre kulturminnenes samlede verdier. Flere prosjektledere uttalte også at dette har vært med på å øke deres egen kompetanse og fokus på kulturminneområdet.

Noen hadde høyt servicenivå på bistand med søknadsskriving. Dette medførte forbedring av selve istandsettingsprosjektet og derved muligheten til å få penger. Men på samme tid ble det en mulighet for at eier/formell søker distanserte seg fra hele tiltaket og eventuelt heller ikke var helt enig. Dette påvirket gjennomføringsgrad og resultatet i noen av tiltakene. Det ble fra fondets side hele tiden poengtert at pilotprosjektlederne var viktige, ikke bare som "fødselshjelpere" for tiltak, men også under gjennomføringsfasen. Det var svært ulik holdning til dette i de forskjellige pilotprosjektene. Noen bisto eierne svært godt, mens andre sa at dette er Kulturminnefondets ansvar alene.

Om evalueringen

Bakgrunn

Ved oppstarten av Verdiskapingsprogrammet på Kulturminneområdet i 2005/06, engasjerte Riksantikvaren Telemarksforskning og Nordlandsforskning som programmets følgeforskere. Denne evalueringen har i hovedsak vært rettet mot pilotprosjektnivåene og ikke de enkelte konkrete istandsettningstiltakene som har blitt finansiert med offentlige midler gjennom verdiskapingsprogrammet. I forbindelse med følgeforskningen ble det av Kulturminnefondets administrasjon pekt på et behov for en egen evaluering av de konkrete istandsettningsskjemaene innenfor programmet. Som et resultat av dette startet Kulturminnefondet opp en egen evaluering av prosjekter innenfor verdiskapingsprogrammet som har mottatt tilskudd fra fondet våren 2009. I forbindelse med arbeidet har det blant annet blitt avholdt møter med representanter fra programgruppa og andre avdelinger hos Riksantikvaren og Miljøverndepartementet. I ettertid har det også blitt gjennomført en undersøkelse, med tilhørende rapport, knyttet til private eieres erfaringer med verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet, og det er bestemt at det skal gjennomføres en undersøkelse av økonomisk verdiskaping basert på kulturminner.

Målsettingen med evalueringen har vært å skaffe fram oversikter over de faktiske kulturminnefaglige resultatene av gitte tilskudd. Utover dette har følgende forhold vært styrende for gjennomføringen:

- Tiltakenes effekt på de samlede kulturminneverdiene i prosjektene
- Prosjektkostnader i forhold til budsjetterte kostnader, herunder privat og offentlig finansiering
- Hvordan tiltakene har medført verdiskapingseffekter i de tilfellene hvor det kan måles eller vurderes
- Hvordan Kulturminnefondets administrasjon kan forbedre egen søknads- og øvrig saksbehandling

Metode og leseveiledning

Evalueringsarbeidet har bestått av tre deler: 1) Befaringer, 2) Evaluering av utvalgte prosjekter og 3) Sammenstilling av resultater.

Befaringer

Ut ifra drøftinger i møte med Miljøverndepartementet og Riksantikvaren høsten 2009 ble 8 av i alt 12 pilotprosjekter valgt ut til å omfattes av evalueringsarbeidet. Vurderingen ble gjort på grunnlag av de ulike pilotprosjektenes karakter, antall gitte tilskudd innenfor hvert pilotprosjekt og antall avsluttede prosjekter støttet av Kulturminnefondet. Følgende pilotprosjekter ble valgt ut:

- Hamningberg – Med varsomhet som forutsetning
- Den verdifulle kystkulturen i Nordland
- Norsk Tradisjonsfisk
- Pilegrimsleden
- Nasjonalparkriket
- Valdres Natur- og Kulturpark
- Nærøyfjorden Verdensarvpark
- Porto Franco

Innenfor disse pilotprosjektene har det til sammen blitt foretatt 81 befaringer i forbindelse med evalueringsarbeidet. Utvelgelsen av befarte prosjekter er gjort på bakgrunn av blant annet prosjektenes status, reiseavstand og tilskuddsmottakers mulighet til å delta på befaringene. Ellers har prosjekter som har nærmet seg ferdigstillelse eller vært avsluttet, blitt prioritert. Alle befaringer er gjennomført enten med tilskuddsmottaker, eier eller representant for denne/disse. I tillegg har det ved flere befaringer deltatt pilotprosjektledere eller andre representanter fra pilotprosjektene, representanter fra Riksantikvaren og fra fylkeskommune/byantikvar. Befaringene har blitt gjennomført i 2009 og 2010.

Evaluering

Ut ifra antallet avsluttede prosjekter innenfor de utvalgte pilotprosjektene har det blitt valgt ut 31 prosjekter som har blitt gjennomgått i sin helhet, både når det gjelder økonomi og faglige resultater. En oversikt over disse fordelt på pilotprosjekt er gjengitt nedenfor. Av disse har 27 prosjekter blitt befart i forbindelse med arbeidet. Ved evalueringen av prosjektene har følgende forhold vært gjenstand for gjennomgang og vurdering: økonomi, faglige resultater/utført arbeid, vilkår og framdrift, bruk og eventuelle verdiskapingseffekter. Resultatene er satt opp i egne skjemaer for hvert av de 31 prosjektene.

Evaluerte prosjekter

Pilotprosjekt	Tilskuddsår	Antall prosjekter	Antall lokalteter pr. pilotprosjekt
Hamningberg	2006	3	
	2007	1	3
Den verdifulle kystkulturen i Nordland	2005	1	
	2006	1	
	2007	2	
	2008	3	6
Norsk Tradisjonsfisk	2007	1	1
Pilegrimsleden	2007	2	
	2008	4	6
Nasjonalparkriket	2006	2	
	2007	1	3
Valdres Natur- og Kulturpark	2007	2	
	2008	3	
	2009	2	7
Porto Franco	2008	2	2
Nærøyfjorden	2008	1	1
		31	29

Sammensetting av resultater

Resultatene av befaringsene og evalueringen av de utvalgte prosjektene blir presentert i dette dokumentet. I rapportens fjerde del blir resultatene fra gjennomgangen av de faglige sidene ved prosjektet og de gjennomførte istandsettingsarbeidene presentert. Kapittelet er delt inn i fire deler med fokus på henholdsvis prosjektenes resultater, vsp-effekter, vilkår og framdrift og til slutt en oppsummering

knyttet til tiltakenes påvirkning på kulturminneverdiene i prosjektene.

I rapportens femte del blir det gitt en oversikt over resultatene fra gjennomgangen av de økonomifaglige sidene ved de gjennomgåtte prosjektene. I det samme kapittelet er det også gjengitt oversikter over alle tilskuddene Kulturminnefondet har gitt innenfor verdiskapingsprogrammets fase 1, fra 2005 t.o.m 2010.

Evaluering av faglige resultater ved prosjektene

Denne delen av rapporten er viet det faglige innholdet i prosjektene og ikke minst resultatene fra de mange istandsettingsarbeidene. Hovedmaterialet er hentet fra evalueringen av de 31 prosjektene som er gjennomgått i sin helhet, mens det i tillegg er tatt med

utvalgte relevante forhold fra de 54 andre prosjektene som har blitt befart i forbindelse med evalueringsarbeidet. Disse prosjektene har vært i ulike faser når de ble befart. Noen prosjekter var ikke igangsatt, mens andre var påbegynt eller nærmet seg ferdigstillelse.

Prosjekter omfattet av evalueringen

Pilotprosjekt	Antall prosjekter	Antall lokaliteter
Hamningberg	11	9
Den verdifulle kystkulturen	17	15
Pilegrimsleden	12	10
Nasjonalparkriket	8	7
Valdres Natur- og Kulturpark	24	22
Porto Franco	6	5
Nærøyfjorden	6	6
Norsk Tradisjonsfisk	1	1
	85	75

Prosjekter som ikke var startet opp ved befaring

Tilskudds-år	Pilotprosjekt	Antall prosjekter
2009	Hamningberg	1
2008	Den verdifulle kystkulturen	2
2009	Den verdifulle kystkulturen	1
2009	Pilegrimsleden	2
2007	Valdres Natur og Kulturpark	1
2008	Valdres Natur og Kulturpark	1
2009	Valdres Natur og Kulturpark	2
2009	Nærøyfjorden Verdensarvpark	1
		11

Befarte prosjekter under evalueringsarbeidet

Pilotprosjekt	Antall prosjekter	Antall lokaliteter
Hamningberg	11	9
Den verdifulle kystkulturen	16	14
Pilegrimsleden	12	10
Nasjonalparkriket	6	5
Valdres Natur- og Kulturpark	24	22
Porto Franco	6	5
Nærøyfjorden	6	6
Norsk Tradisjonsfisk	1	1
	82	72

Dette kapitlet er delt inn i 3 deler. I den første delen vil vi se nærmere på resultatene ifra de ulike prosjektene, i den andre delen vil vi se nærmere på eventuelle oppnådde verdiskapingseffekter og den tredje og den siste delen inneholder en oppsummering av resultatene fra evalueringen vurdert oppimot hvordan tiltakene har påvirket kulturminneverdiene i prosjektene.

Prosjektenes resultater

I evalueringsarbeidet har det som sagt blitt gjort en fullstendig gjennomgang av 31 prosjekter og i tillegg har det blitt befart 54 andre utvalgte prosjekter. Nedenfor følger en gjennomgang av de fysiske resultatene fra dette arbeidet, inndelt i to deler. I den første delen sees prosjektene i lys av opplysningene som ble gitt i søknadene til Kulturminnefondet, mens i den andre delen vil oppmerksomheten i

større grad rettes mot det utførte istandsettingsarbeidet. For en del prosjekter vil det være noe overlapp på disse områdene.

Er tiltakene gjennomført i henhold til søknadene og de gitte tiltakene?

Grunnlaget for tilskuddene fra Kulturminnefondet er opplysninger som er gitt i de respektive søknadene. Her blir det blant annet beskrevet hva slags tiltak som planlegges utført og hvordan de skal utføres. Blant de prosjektene som får tilskudd fra Kulturminnefondet er det prosjekter hvor det ikke er gitt støtte til hele eller alle de ulike tiltakene som er omsøkt. Dette kan skyldes ulike forhold, for eksempel at det er søkt om midler til isolering, noe Kulturminnefondet ikke gir støtte til, eller at deler av tiltakene prioriteres ut ifra tilgjengelige økonomiske midler. I tilsagnsbrevet blir det opplyst om at faglige og økonomiske endringer i prosjektene skal varsles til Kulturminnefondet.

Ut i fra dette vil viktige spørsmål å undersøke være:

- *Er de innvilgede prosjektene gjennomført i henhold til opplysningene i søknaden?*
Har for eksempel hele prosjektet blitt gjennomført?
- *Er det gjennomført tiltak/endringer av kulturminnet som er i strid med opplysningene i søknaden eller er det utført tiltak i prosjektene som Kulturminnefondet ikke er opplyst om?*
Har det for eksempel skjedd fasadeendringer

av bygninger som det ikke har blitt opplyst om?

Har graden av utskifting blitt større enn opprinnelig beskrevet?

Gjennomgangen og befaringene av de ulike prosjektene, har vist at tiltakene i stor grad har blitt gjennomført etter opplysningene i søknadene, men at det i enkelte prosjekter har blitt gjort større eller mindre endringer underveis, uten at det har blitt opplyst om dette til Kulturminnefondet. I noen få prosjekter har det videre blitt tatt kontakt med Kulturminnefondet og søkt om omdisponeringer i de tilfellene hvor det har oppstått forhold som har gjort det vanskelig å gjennomføre prosjektene etter planen. Evalueringsarbeidet har imidlertid også vist at det i enkelte prosjekter står igjen arbeid som det er gitt tilskudd til og som det ikke er opplyst Kulturminnefondet om. I noen tilfeller har dette blitt oppdaget under sluttutbetalingen av prosjektene fra Kulturminnefondets side, mens i andre tilfeller så foreligger det ikke opplysninger i Kulturminnefondets arkiv som tilsier at forholdene har blitt avdekket tidligere. I noen tilfeller så har det heller ikke vært mulig å avdekke dette ut ifra den dokumentasjonen som er sent inn til Kulturminnefondet under prosjektoppfølgningen, men det har kommet fram opplysninger under evalueringsarbeidet som har avdekket at tiltakene ikke har blitt gjennomført i sin helhet. Nedenfor følger eksempler på ulike forhold som har blitt avdekket under evalueringsarbeidet.

*Brygge under istandsetting.
Foto fra rapport.*

Brygge før istandsetting.
Bildet viser behov for
istandsetting.
Foto fra rapport

De to klareste eksemplene på prosjekter hvor tiltakene som Kulturminnefondet gav tilskudd til ikke har blitt gjennomført i sin helhet gjelder to prosjekter tilknyttet pilotprosjektet *Den verdifulle kystkulturen i Nordland*. I det ene prosjektet fra 2005 ble det omsøkt og innvilget tilskudd til istandsetting av tre bygninger i et fiskemottak/fiskevær bestående av flere bygninger. Gjennomgangen av sluttrapporten fra prosjektet viser imidlertid at det bare hadde blitt gjennomført istandsettingsarbeider på to av bygningene. I rapporten blir det riktignok opplyst om at deler av det omsøkte arbeidet ikke har blitt utført pga dårlig vær, og at dette gjelder to spesifikke bygninger. Istandsetting av disse to bygningene ble det imidlertid verken søkt om midler til eller gitt tilskudd til. På tross av dette ble sluttrapporten godkjent av Kulturminnefondet i 2006 og hele tilskuddet utbetalt.

Gjennomgangen av prosjektet viser i tillegg at det har skjedd fasadeendringer på gavlveggen på den ene bygningen, som er et fiskemottak. Foto tatt før og etter istandsetting viser at det har blitt fjernet to porter/døråpninger og et vindu på denne veggen. Dette er endringer som verken er omtalt i søknaden eller sluttrapporten til prosjektet, og det foreligger heller ikke kopi av tillatelse fra kommunal myndighet til tiltaket. Ved befaring av anlegget i oktober 2009 begrunnet tilskuddsmottaker fasadeendringene med at portåpningene medførte fare for inntrenging av regn og fuktighet og dermed fare for råteskader på konstruksjonen. I 2006

ble det gitt et nytt tilskudd til fem bygninger i det samme anlegget. Den ene av disse var den bygningen som var omfattet av 2005-tilsagnet og som ikke var ferdigstilt. Kulturminnefondet har med andre ord gitt tilskudd til den samme bygningen to ganger uten at dette har blitt avdekket. Sluttrapporten for prosjektet viser i tillegg at en av de andre bygningene som var omfattet av 2005-prosjektet, likevel ikke var ferdig istandsatt, da det også på denne var blitt utført istandsettingsarbeider i forbindelse med tilskuddet fra 2006. Dette ble ikke kommentert i forbindelse med behandlingen av sluttrapporten fra Kulturminnefondets side, men tilskuddet ble redusert pga at de faktiske kostnadene i prosjektet ble lavere enn budsjettet.

I det andre prosjektet, fra 2007, ble det søkt om tilskudd til istandsetting av åtte bygninger knyttet til et anlegg. I søknaden ble det opplyst om at en av disse bygningene var ferdig istandsatt. Under et arrangement ved anlegget høsten 2007 der Kulturminnefondet deltok, før tilskuddet ble innvilget, viste det seg i imidlertid at ytterligere en bygning var ferdig istandsatt. Som en konsekvens av dette ble det ikke gitt tilskudd til istandsetting av disse to bygningene siden arbeidet allerede var utført. Tilskuddet fra Kulturminnefondet ble imidlertid i tilsagnsbrevet spesifisert til å gå til fem bygninger og en låvebru. Gjennomgangen av prosjektet viser imidlertid at låvebrua også var ferdig istandsatt ved søknadstidspunktet, da det foreligger foto i søknaden som viser dette. I tillegg til dette har en av de omsøkte bygningene blitt utelatt under Kulturminnefondets behandling av søknaden. Dette har trolig skjedd under registreringen av søknaden siden det i rubrikken «Beskrivelse av tiltaket» i saksbehandlingsskjemaet bare er beskrevet istandsetting av sju bygninger. Denne feilen er verken påvist av Kulturminnefondet eller tilskuddsmottaker. Sluttrapporten for prosjektet kom inn høsten 2009. Her blir det oppgitt at det har vært problematisk å få tak i kvalifiserte håndverkere til å utføre arbeidet, men at det har blitt gjennomført istandsettingsarbeider på seks bygninger. I tillegg ble det opplyst om at det var igangsatt restaurering av en bygning, men at denne ikke var ferdig istandsatt og at det ikke var startet opp istandsetting av en annen bygning. Av de seks bygningene som var ferdig istandsatt var det imidlertid bare tre som var omfattet av tilskuddet. To av bygningene ble det ikke gitt tilskudd til pga at de var ferdigstilt ved søknadstidspunktet, og den siste bygningen som var istandsatt var den som ble utelatt fra søknadsbehandlingen av Kulturminnefondet.

Evalueringsarbeidet har også avdekket andre prosjekter hvor det har skjedd endringer med bygningene eller prosjektene som ikke har vært beskrevet i søknadene eller opplyst Kulturminnefondet om på annen måte. Eksempler på dette er to prosjekter tilknyttet *Den verdifulle kystkulturen* og et prosjekt tilknyttet pilotprosjektet *Norsk Tradisjonsfisk*. Det første prosjektet tilknyttet *Den verdifulle kystkulturen* gjelder istandsetting av et gammelt fiskemottak og ble innvilget tilskudd fra Kulturminnefondet i 2008. Det ble opprinnelig søkt om

utbedring av utvendige og innvendige vegger, gjen- skaping av opprinnelig størrelse og plassering av dører og vinduer, nytt tak og utbedring av takkon- struksjon. I søknaden ble det opplyst om at søker ønsket å gi brygga sitt originale eksteriør tilbake og tilstrebe å ta antikvariske hensyn under hele pro- sjektet, ... *dvs. få bryggen så lik sin originale form som mulig*. Kulturminnefondet gav våren 2008 til- skudd til: ... *istandsetting av taktekke og utbedring av utvendig murverk og vegger slik det er beskrevet i søknaden*. Det ble ikke gitt tilskudd til: *gjenska- ping av opprinnelig størrelse og plassering av dører og vinduer*. Tilstanden til anlegget er i søknaden dokumentert med en enkel tilstandsbeskrivel- se og enkelte foto som viser skader på utvendige murvegger og kledning, mens det ikke er vedlagt dokumentasjon som beskriver bygningens tidlige- re utseende eller opprinnelig plassering av vinduer og dører. Sluttrapport for prosjektet, som kom inn i juni 2009, og befaringen av anlegget i mars 2010, avdekket at det hadde skjedd omfattende endrin- ger på deler av bygningens fasader og konstruk- sjon som ikke var omtalt i søknaden eller opplyst Kulturminnefondet på annen måte. For det første har deler av takkonstruksjonen på bygningen blitt skiftet ut og modernisert. Takdekket har blitt skiftet fra platetak til papptak, uten at det er opplyst om dette i søknaden. Videre har det blitt gjennomført sikringstiltak av deler av den gamle takkonstruksjo- nen, men her har det blitt benyttet moderne mate- rialer som i stor grad skiller seg fra den opprinne- lige utførelsen. I tillegg til dette virker det, ut i fra innsendte foto, som at tykkelsen på taket har økt og følgelig har dimensjoneringen på vindskiene på bygningen økt betraktelig. Gavlvegger som ikke har hatt vindskier tidligere har blitt utstyrt med domi- nerende metallbeslag.

Når det gjelder veggene på bygningen, som del- vis er trevegger og delvis pussede murvegger, så blir det opplyst i søknaden at: *Det vurderes å legge panel eller gjenskape murpussen slik den var fra tidlig 1800- 1810*. Foto fra sluttrapporten og opplysninger gitt under befaring av anlegget i mars 2010, viser imid- lertid at de veggene som tidligere var kledd med lig- gende kledning og takplater, har blitt kledd med stå- ende tømmermannskledning av impregnerte mate- rialer og at murveggene er pusset med sementpuss og bare delvis overflatebehandlet. I tillegg til dette har det ene tilbygget blitt forlenget til dobbel bredde og en av veggene på hovedbygningen, som verken hadde vindus- eller døråpninger tidligere, har blitt utstyrt med to vinduer og dør ut fra andre etasje med veranda og trapp ned til bakkenivå. Dette er endringer som det ikke ble opplyst om i søknaden. I sluttrapporten blir det imidlertid opplyst at byg- ningen har beholdt sitt opprinnelige eksteriør etter restaureringsarbeidet.

Det andre prosjektet tilknyttet *Den verdifulle kyst- kulturen i Nordland* gjelder et prosjekt som fikk til- skudd fra Kulturminnefondet i 2008. Prosjektet gjel- der utbedring av skifertaket på en skolebygning opp- ført i 1955. I tillegg har arbeidet omfattet utskifting av takrenner, tilbakeføring av takvinduer og opp-

Uheldig bruk av materialer og uheldig utforming i forbindelse med utbedring. Foto: Kulturminnefondet.

muring av pipe over tak. I følge sluttrapporten til prosjektet, som kom inn til Kulturminnefondet i november 2009, har det blitt satt inn seks takvinduer i bygningen, mot syv som det var opplyst om i søk- naden. Det har i tråd med søknaden blitt satt inn takvinduer inn til sløydsalen og badet i andre etasje, men man har latt være å sette inn vinduer til kjøkken og gang i andre etasje med den begrunnelsen at det ikke var nødvendig siden det var nok lys i disse rom- mene fra vinduer i vegg. I stedet har man imidlertid satt inn et takvindu til soverommet i andre etasje, hvor det tidligere ikke har vært noe takvindu. Dette blir begrunnet med at rommet ikke kunne brukes til soverom uten takvindu og at en dermed ville ha mistet en mulig inntektskilde.

Samme objekt som over, men før utbedring. Foto fra søknad.

Uheldig bruk av materialer og uheldig utforming i forbindelse med utbedring.
Foto: Kulturminnefondet.

I prosjektet tilknyttet pilotprosjektet *Norsk Tradisjonsfisk*, som gjaldt istandsetting av et fiskemottak fra 1950-tallet som Kulturminnefondet gav tilskudd til våren 2007, har istandsettingsarbeidet også medført flere endringer som ikke var omtalt i søknaden eller vært meddelt Kulturminnefondet på annen måte. I søknaden til Kulturminnefondet blir det opplyst om at prosjektet går ut på å sikre bygningen mot videre forfall gjennom utbedring av setningsskader og taklekkasjer, og at det planlegges å skifte ut noe råttene bordkledning og noen dårlige vinduer samt å utbedre gulv der det er nødvendig for sikkerheten. Sluttrapporten til prosjektet, som kom inn i mars 2009, samt befaringen av anlegget i oktober 2009, avdekket at det hadde skjedd endringer av fasadene på bygningen og andre endringer inne i anlegget som det ikke var opplyst om. Når det gjelder fasadene på bygningen så opplyser sluttrapporten om at det har blitt bestilt og skal settes inn fem nye vinduer i bygningen. Dette blir begrunnet med at enkelte vinduer hadde for omfattende skader til at de kunne repareres og at en ønsket å sette inn igjen vinduer der det tidligere hadde vært vinduer. I sørveggen på fiskemottaket, så har porten blitt *tilbakeført* og vinduene i første etasje blitt skiftet ut med nye vinduer av en annen type enn de som stod der. De gamle vinduene, som var et funkisvindu med to rammer med en rute i ramma, og to liggende vinduer med ei enkelt ramme med en rute, har blitt erstattet med to nye vinduer. Begge disse består av to rammer med tre

ruter i hver ramme. I vestveggen på bygningen har det også blitt gjennomført fasadeendringer. Her har to vinduer i andre etasje blitt erstattet med vinduer av samme type som er satt inn i sørveggen. I tillegg har det blitt satt inn et vindu til loftet og fjernet en port/åpning inn til første etasje av bygningen. Alle disse endringene har blitt utført uten at det har blitt meddelt Kulturminnefondet.

Evalueringsarbeidet har også avdekket at det i flere prosjekter er deler av de støttede tiltakene som ikke har blitt utført. Tre av disse prosjektene befinner seg i Oppland og tilhører hvert av de tre pilotprosjektene i fylket. Det første prosjektet tilhører pilotprosjektet *Nasjonalparkriket* og gjelder istandsetting av ei tømmerhytte fra begynnelsen av 1900-tallet. Prosjektet fikk innvilget støtte fra Kulturminnefondet i 2006, og sluttrapport for prosjektet kom inn i august samme år. Det omsøkte tiltaket bestod av reparasjon av råteskader i tømmerkasse, istandsetting av skifertak og skorstein, fjerning av vegetasjon rundt hytta og istandsetting av innvendig gulv. I forbindelse med evalueringen av prosjektet ble det i september 2009 bedt om mer fotodokumentasjon av bygningen, før og etter istandsetting. I den forbindelse ble det av representant for tilskuddsmottaker opplyst om at gulvet i hytta enda ikke var istandsatt, men at det stod igjen penger av tilskuddet til å utføre arbeidet.

Det andre prosjektet hører til under pilotprosjektet *Valdres Natur- og Kulturpark* og gjelder istandsetting av et steinfjøs som Kulturminnefon-

det gav tilskudd til våren 2008. Tiltaket er beskrevet på følgende måte i søknaden: *Lafte opp raust og bæring på midten. Legge takbord, vindskier, torvhald, never, membran og tilslutt torv. Rydde ut eindel jord etter forrige torvtak. Laga ny dør dersom ein ikkje får brukt den gamle.* I sluttrapporten for prosjektet, som kom inn i desember 2009 ble det opplyst om at det gjestod å lage en ny dør til fjøset. Dette ble ikke kommentert i behandlingen av sluttrapporten fra Kulturminnefondets side. Befaringen av anlegget i juli 2010 avdekket i tillegg at det gamle torvtaket fremdeles ligger inne i steinfjøset og at det gjestår å fjerne dette.

Det tredje prosjektet hører inn under pilotprosjektet *Pilegrimsleden* og gjelder istandsetting av malte interiører i tre rom og istandsetting av gulv i et rom i et fredet våningshus i Oppland. Kulturminnefondet gav tilskudd til prosjektet høsten 2008 og sluttrapport for prosjektet kom inn i desember 2009. Det gjennomførte istandsettingsarbeidet har blitt utført på en antikvarisk god måte, men under befaringen av anlegget i juli 2010 ble det opplyst om at det fremdeles står igjen noe arbeid på veggdekoren i det ene rommet. Begrunnelsen for dette var ifølge tilskuddsmottaker at en fullstendig istandsetting ville medført at kostnadene ble større enn budsjettet. Den normale praksisen i slike tilfeller er imidlertid at tilskuddsmottaker dekker de økte kostnadene av egne midler.

I forbindelse med evalueringsarbeidet har det også blitt avdekket at det i enkelte tilfeller kan være vanskelig å avgjøre om hele tiltaket/alle tiltakene i et prosjekt har blitt gjennomført i sin helhet. Dette er blant annet tilfelle med et prosjekt tilknyttet pilotprosjektet *Nærøysfjorden Verdensarvpark*, som Kulturminnefondet gav tilskudd til våren 2008. Prosjektet gjelder blant annet rydding av vegetasjon og stein og oppmuring på utsatte plasser i ei løpegrav i et krigsanlegg fra perioden 1941-1943. Tilskuddet fra Kulturminnefondet er beskrevet å skulle gå til: ... *rydding av vegetasjon og stein, oppmuring på utsatte plasser i løpegrav...* ...slik tiltakene er beskrevet i søknaden. Det er imidlertid ikke spesifisert i søknaden hvor mye vegetasjon som skal ryddes, hvor mye av muren som skal settes i stand og hvilke deler av muren dette dreier seg om. Anlegget ble befart av Kulturminnefondet i november 2009 og ble da opplyst å være tilnærmet ferdig istandsatt. Sluttrapport for prosjektet kom inn i desember samme år. I og med at det i søknaden i utgangspunktet ikke var angitt hvor mye vegetasjon som skulle ryddes og hvor mye av løpegrava som skulle settes i stand, har det vært vanskelig å vurdere om prosjektet har blitt gjennomført i sin helhet i forbindelse med evalueringsarbeidet.

Et annet forhold som er naturlig å kommentere i forbindelse med evalueringsarbeidet er prosjekter hvor det har blitt gjort omdisponering av tilskuddet fra Kulturminnefondet. Ettersom tilsagn om tilskudd fra Kulturminnefondet er enkeltvedtak etter forvaltningsloven, kan ikke tilskuddene uten videre benyttes på andre bygninger eller tiltak enn det de ble gitt til. Erfaring har vist at det kan

oppstå forhold ved prosjektene av for eksempel faglig, økonomisk eller framdriftsmessig art som har gjort det vanskelig å gjennomføre prosjektene som opprinnelig planlagt. Som en konsekvens av dette har Kulturminnefondet utarbeidet en praksis der det er mulig for tilskuddsmottaker å søke om å få omdisponere hele eller deler av tilskuddet. Søknader som gjelder forhold av prinsipiell karakter og prosjekter med betydelige kostnader, har vært behandlet av Kulturminnefondets styre, mens saker av mer *beskjeden* karakter har blitt behandlet administrativt. Ved innvilget søknad om omdisponering av tilskuddene har det samtidig vært mulig for tilskuddsmottaker å søke om tilskudd på nytt for de delene av tiltaket som ble trukket ut av det opprinnelige tilskuddet.

Innenfor de 31 prosjektene som har vært gjennomgått i sin helhet i evalueringen har det skjedd omdisponeringer av tilskuddene i to tilfeller, mens det i de andre 54 prosjektene har vært gjort omdisponeringer i seks prosjekter. Av disse er fem av faglig karakter, mens det i ett prosjekt en gjort en omdisponering knyttet til prosjektets finansiering. I de fleste prosjektene hvor det er innvilget omdisponeringer av tilskuddene skyldes dette at det har oppstått forhold under arbeidet som har hatt stor betydning for istandsettingsarbeidet eller at det har blitt avdekket mer omfattende skader på bygningene enn det som først var antatt. I to tilfeller har tilskuddsmottaker kommet tilbake med en ny søknad på den delen av tiltaket som ble trukket ut av prosjektet med omdisponeringen.

Pilotprosjekt	Antall omdisponeringer pr. mars 2011	Antall prosjekter omfattet av evalueringen
Hamningberg	2	11
Den verdifulle kystkulturen	1	17
Nasjonalparkriket	2	8
Valdres Natur- og Kulturpark	3	25

Et av prosjektene skiller seg imidlertid ut da det ikke er foretatt noe skriftlig vedtak av omdisponeringen. Dette gjelder det ene prosjektet tilknyttet pilotprosjektet *Valdres Natur- og Kulturpark*. Omdisponeringen ble avtalt imellom tilskuddsmottaker og Kulturminnefondet under en befaring av anlegget i juni 2008.

Gjennomført arbeid

Istandsettingsarbeidene som har blitt utført innenfor prosjektene som har fått tilskudd fra Kulturminnefondet er blant de tydeligste fysiske resultatene etter første fase av Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet. Derfor er det også svært viktig å få en oversikt over kvaliteten på det gjennomførte istandsettingsarbeidet. Sentrale spørsmål i dette arbeidet har vært:

- Den håndverkmessige og antikvarfaglige kvaliteten på det gjennomførte arbeidet

Sjøbu før utbedring av
gavlvegg.
Foto fra søknad.

- Vurderinger av materialene som er brukt
- Vurderinger knyttet til nye elementer, endringer og tilrettelegginger
- Utskiftingsgrad

I likhet med forrige kapittel har vi også her valgt å illustrere resultatet av arbeidet med en rekke prosjekter av både såkalte *gode* og *dårlige* eksempler når det gjelder for eksempel kvaliteten på det gjennomførte arbeidet og ulike typer endringer og tilpassninger. I tillegg har vi valgt ut noen viktige temaer som knytter seg til flere av prosjektene som Kulturminnefondet har gitt tilskudd til, nemlig: *bruk av trykkipregnerte materialer, vinduer, overflatebehandling og prosessuell autentisitet og tilslutt bruk.*

Under utbedring. Bildet
viser at det liten grad er
tatt hensyn til panelets
opprinnelige dimensjoner.
Foto: Kulturminnefondet.

I tillegg er det vist til enkelte prosjekter hvor Kulturminnefondet har gått mer aktivt inn i prosjektene for å sikre de faglige resultatene.

I forrige kapittel ble det vist til et anlegg i Nordland tilknyttet pilotprosjektet *Den verdifulle kystkulturen i Nordland* som hadde fått tilskudd av Kulturminnefondet ved to anledninger, henholdsvis i 2005 og 2006. Gjennomgangen av disse to prosjektene viser som sagt at det har skjedd fasadeendringer på gavlveggen på den ene bygningen, som verken var omtalt i søknaden eller meddelt Kulturminnefondet på annen måte. Foto av bygningen før og etter istandsetting viser også at det ved istandsettingsarbeidet i flere tilfeller er lagt liten vekt på å kopiere detaljer ved bygningene som for eksempel vindskier og kledning på vindhus. Vindhuset var før istandsetting i dårlig stand og mye av kledningen var borte. Som vedlegg til søknaden fulgte det imidlertid et hefte med eldre foto av bygningen som viste hvordan vindhuset hadde sett ut tidligere. Denne dokumentasjonen har imidlertid ikke blitt benyttet ved istandsettingsarbeidet da vindhuset i dag skiller seg betydelig fra hvordan det opprinnelig så ut. Andre detaljer på den samme bygningen har heller ikke blitt beholdt i forbindelse med istandsettingen, som for eksempel utformingen på vindskiene. Disse var før istandsetting kappet i lodd, mens de nye ikke er det.

Videre har det skjedd en omfattende utskifting av kledninger på flere av bygningene. Dette har vært i tråd med opplysningene i søknadene, men

i tilskuddet fra Kulturminnefondet i 2005 ble det satt vilkår om at: *...det i større grad enn i opprinnelig budsjett kan gjenbrukes materialer i tråd med de antikvariske ambisjoner.* Innsendte foto viser riktignok omfattende råteskader i deler av konstruksjonen, men utskiftingsgraden synes likevel å ha blitt svært stor på deler av bygningene. Her må en imidlertid påpeke at Kulturminnefondet ikke har befart anlegget før istandsetting og dermed kunnet fastslå tilstanden til materialene. Innsendt fotodokumentasjon viser også at det, i forbindelse med utskiftingen av den eksisterende kledningen, i enkelte tilfeller enten har blitt byttet kledningstype eller at de nye kledningsbordene er av en annen dimensjon enn de som ble skiftet ut.

Et annet viktig forhold i de to prosjektene er overflatebehandling av bygningene, som også har vært en del av tilskuddet fra Kulturminnefondet. Under befaringen av anlegget i oktober 2009 ble det opplyst om at det hadde blitt brukt Drygolin til å male bygningene siden tilskuddsmottaker mente at det var den eneste malingstypen som holdt i de værharde omgivelsene. NIKU har imidlertid, på oppdrag av Nordland fylkeskommune, fargeundersøkt bygningene på stedet og kommet med forslag til framtidig fargebruk. Undersøkelsene ble gjennomført i september 2006, etter at det første prosjektet var gjennomført og enkelte av bygningene overflatebehandlet. Fargeforslagene fra NIKU skiller seg noe fra de fargevalgene som er gjort i de to prosjektene. Dette gjelder blant annet

dørene på fiskemottaket, som NIKU anbefaler malt røde, mens de har blitt malt hvite i forbindelse med istandsettingsprosjektet. I tillegg blir det av NIKU presisert for tre av bygningene som ble malt i 2006 at: *Den røde fargen som er brukt ved oppmalingen i 2006 bør ikke brukes. Denne er for blå i forhold til en tradisjonell engelskrød maling.* Når det gjelder valg av bindemiddel anbefaler NIKU å bruke tranmaling på sekundærbygninger knyttet til fiske og jordbruk, men at linoljemaling kan erstatte tranmaling i perioder hvor tranmaling er vanskelig å skaffe til veie. Alkydmaling anbefales derimot på bygninger oppført etter ca 1965.

Prosjektet som ble omtalt i forrige kapittel som var en del av pilotprosjektet *Norsk Tradisjonsfisk*, skiller seg, sammen med et annet prosjekt i Nordland, også omtalt i forrige kapittel, ut ved at det synes å mangle en helhetlig antikvarisk/kulturhistorisk tilnærming til anleggene. Som omtalt tidligere så har det ved disse anleggene blitt gjennomført flere tiltak som ikke var beskrevet i søknaden til Kulturminnefondet og det gjennomførte arbeidet harmonerer dårlig med tilnærmingmåtene til kulturminnene som ble beskrevet i søknadene. Når det gjelder prosjektet tilknyttet *Norsk Tradisjonsfisk*, ble det i forbindelse med søknaden til Kulturminnefondet foretatt følgende antikvarfaglige vurdering av anlegget av Nordland fylkeskommune: *...De bygningsmessige endringer fram til siste renovering i 1976 viser utviklingen i fiskerinæringen på Helgeland i samme periode. Byggets endringer, gjenstander knyttet til produksjon, sammenhengen med andre bygninger og kulturlandskapet gjør dette til et interessant kulturminne. Ut fra denne vurderingen er det viktig å «fryse» nåværende uttrykk som viser alle endringer i takt med utviklingen i fiskerinæringen.* Fylkeskommunen sier også i en annen sammenheng at: *...Visningssenteret skal fremheve de bygningsmessige endringer som forteller om utviklingen i fiskerinæringen. «Frysprinsippet» må være basis i alle vurderinger av bygget.* Ved tildelingen av tilskuddet ble det også fra Kulturminnefondets side satt som vilkår for tilskuddet at arbeidet skulle gjøres i samråd med antikvarisk myndighet, Nordland fylkeskommune.

Gjennomgangen av prosjektet og befaringen av anlegget i oktober 2009, har imidlertid avdekket at disse anbefalingene i liten grad har blitt fulgt opp. Som omtalt i forrige kapittel har det for det første blitt gjennomført en rekke fasadeendringer på bygningen som ikke var omtalt i søknaden til Kulturminnefondet. Disse endringene har bidratt til å viske ut sporene i bygningens eksteriør, som var et resultat av næringsvirksomhet innen fiskerisektoren siden 1950-tallet. Når det gjelder interiøret i bygningen så er det gjort en rekke grep for å tilrettelegge anlegget i forbindelse med at det skal utvikles til et verdiskapings- og visningssenter knyttet til kyst- og fiskerinæringen i distriktet. Enkelte av disse tiltakene har vært en del av prosjektet støtte av Kulturminnefondet, som for eksempel istandsettingen av gulvet på tørrfiskloftet, mens andre deler av istandsettingsarbeidet ikke har vært en del av

Overflatebehandling med moderne malingsprodukter.
Foto: Kulturminnefondet.

Før utbedring.
Foto: Kulturminnefondet.

prosjektet. Når det gjelder gulvet på tørrfiskloftet så har dette, i tråd med opplysningene i søknaden, blitt skiftet ut med et nytt tregulv ut ifra sikkerhetsmessige vurderinger. Det nye tregulv er et moderne tregulv hvor bordene ikke er lagt på tradisjonell måte med bordskjøtene på gulvåsene, men hulter til bulter over gulvflaten. Bordene fra det gamle tregulvet har videre blitt slipt ned og montert opp som kledning på veggene i andre etasje av bygningen. Av andre tilretteleggingstiltak som er utført i bygningen, men som Kulturminnefondet ikke har gitt tilskudd til, er montering av nye trapper fra første til andre etasje og videre fra andre til tredje etasje, trolig etter en sikkerhetsmessig og bruksmessig vurdering. Trappene er oppført av gamle

Før utbedring.
Foto: Kulturminnefondet.

materialer som har blitt pusset ned. I tillegg til dette har store deler av den bærende konstruksjonen i andre og tredje etasje også blitt slipt og pusset ned. Under befaringen av anlegget i oktober 2009 ble dette begrunnet med at en ønsket å fjerne gammel fiskelukt, malingsrester etc., med andre ord sporene etter næringsvirksomheten i bygningen.

Målet med Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet er blant annet at kulturminner og kulturmiljøer i større grad enn i dag skal tas i bruk som kilder for utvikling av lokalsamfunn og næringsliv. Denne målsettingen innebærer et syn på kulturarven som en resurs som kan og bør tas i bruk i større grad enn tidligere. Dette innebærer i flere tilfeller at bygninger og anlegg som har gått ut av tradisjonell bruk blir satt i stand og gitt en ny form for funksjon eller bruk, som ledd i lokal og regional utvikling. Ny bruk av eldre bygninger nødvendiggjør i større eller mindre grad at det gjennomføres enkelte endringer eller tilpassninger i de eksisterende anleggene som er nødvendig for å bruke dem i fremtiden. Disse endringene eller tilpassningene kan være ulikt begrunnet og det kan derfor i flere sammenhenger være fruktbart å skille mellom bruksbetingede og estetisk betingede endringer.

I forrige kapittel ble det vist til et prosjekt tilknyttet pilotprosjektet *Den verdifulle kystkulturen i Nordland*, hvor det var gitt tilskudd til fem bygninger, men hvor bare noen av bygningene har blitt istandsatt. Søknaden var for øvrig vedlagt en

anbefaling fra Nordland fylkeskommune som skriver: *Bygningene med sine synlige opprinnelige funksjoner og mye gjenværende originalmaterialer i et godt ivaretatt og uendret kulturlandskap gir viktige formidlings-, kunnskaps- og kildeverdier.* Søknaden beskriver blant annet stor grad av utskifting av bordkledninger på to av bygningene, naustet og brygga, samtidig som det skal skiftes ut sju vinduer i de to bygningene til sammen. I saksbehandlingsskjemaet for prosjektet kan man lese følgende: *Bygningenes tilstand er ikke tilfredsstillende dokumentert. Planlagte tiltak er ikke detaljert beskrevet. Vedlagte foto-CD bidrar imidlertid til å dokumentere tilstand og godtgjøre nødvendigheten av planlagte tiltak.* Hva som menes med dette er vanskelig å si, men det er på det rene at fotodokumentasjonen på den omtalte CD-en ikke dokumenterer den faktiske tilstanden til de omsøkte bygningene. Det ble for øvrig ikke satt vilkår vedrørende den praktiske gjennomføringen av istandsettingsprosjektet. Når det gjelder det gjennomførte istandsettingsarbeidet så har for det første utskiftingsgraden av bordkledning på to av bygningene blitt svært stor. Dette gjelder brygga og naustet. For brygga sin del så var denne før istandsetting delvis kledd med malte bølgeblikkplater, lagt på utsiden av den gamle kledningen. Foto tatt etter istandsetting viser at hele brygga har fått ny bordkledning, bare de gamle portene og dørene på de to gavlveggene er tilbake. I tillegg har hele bølgeblikktaket på brygga blitt skiftet ut med til et tilsvarende nytt tak. I søk-

naden blir det imidlertid opplyst om at det bare skal skiftes ut fem takplater.

Når det gjelder naustet så har også denne bygningen fått helt ny kledning, mens portene ut mot sjøen er bevart. I tillegg har deler av konstruksjonen i bygningen blitt skiftet ut. Det er imidlertid ikke mulig å vurdere hvor vidt den omfattende utskiftingsgraden har vært nødvendig, da Kulturminnefondet har begrenset med fotodokumentasjon av bygningen tatt før istandsetting. Videre har det blitt satt inn to nye vinduer i naustet, ett i hver gavlvegg. Disse vinduene er av moderne type med fire ruter i ramma. På høylemmen over fjøset, som også var omsøkt som en del av prosjektet, henger det et eldre foto som viser naustet og bryg-

Bildene over og under viser situasjon etter utbedring, jf bilder på forrige side.

All kledning er skiftet ut. Foto Kulturminnefondet.

Under istandsetting av fjøs.
Foto fra rapport.

ga sett fra sjøen. Dette fotoet viser at det har vært et vindu over portene ut mot sjøen også tidligere, men at dette var ett vindu med seks ruter, to i høyden og tre i bredden. Denne dokumentasjonen har med andre ord ikke blitt benyttet i forbindelse med istandsettingsarbeidet.

Evalueringsarbeidet har vist at det i de gjennomgåtte prosjektene, i ulik grad er tatt hensyn til lokal byggekikk, tekniske løsninger, detaljer etc. som har vært vanlig i de aktuelle områdene i forbindelse med istandsettingsprosjektene. Dette gjelder både det gjennomførte istandsettingsarbeidet fra tilskuddsmottakers side, men også i hvor stor grad det har vært nok oppmerksomhet rundt dette fra Kulturminnefondets side under saksbehand-

Steinbu etter istandsetting.
Foto: Prosjektleder.

lingen. Nedenfor vil vi vise til noen utvalgte prosjekter med ulike forhold knyttet til disse temaene, der resultatene har vært varierende. Det første prosjektet gjelder istandsetting av ei steinbu innenfor pilotprosjektet Nasjonalparkriket, som Kulturminnefondet gav tilskudd til våren 2007. I søknaden blir det beskrevet at det planlegges å skifte ut råtne takåser og råtten taktro, råtten gulv med tilfarere som ligger direkte på bakken, samt å restaurere eller skifte ut råtteskadde vinduer. I tillegg blir prosjektets antikvariske ambisjon¹ beskrevet som å: *Bevare mosebua i sin opprinnelige form og standard.* Kulturminnefondet har ikke befart bygningen, men foto i sluttrapport og mottatte foto fra pilotprosjektet Nasjonalparkriket, viser at bua har gjennomgått omfattende endringer i forbindelse med istandsettingsarbeidet, og at det i liten grad har vært lagt vekt på å beholde eksisterende tekniske løsninger og materialbruk. Taket på bua har blitt skiftet i sin helhet, i tråd med søknaden, men det nye taket avviker i stor grad fra det opprinnelige. Mens de gamle takåsene trolig var lagt an halvt inn på gavlveggene, uten at endene ble eksponert for vær og vind og følgelig råtteskader, er de nye åsene trukket utenfor gavlveggene. Videre var den gamle taktroa lagt an på murene i langveggene, og var ikke trukket utenom langveggene slik det har blitt

¹ Kulturminnefondets søknadsskjema i perioden 2005 til 2006 hadde en egen rubrikk med tittelen «Prosjektets antikvariske ambisjon».

Under istandsetting av fjøs.
Bildet viser god gjenbruk av
opprinnelige materialer.
Foto fra rapport.

etter istandsetting. I forbindelse med leggingen av det nye torvtaket har det også blitt montert ringved, muligens av trykkimpregnerte materialer, og galvaniserte ringvedkroker, mens det gamle taket trolig aldri har hatt noen ringved langs rafta. Det gamle taket var konstruert på en måte som hindret at treverket ble eksponert for vær og vind og dermed også råteskader. En annen fordel var at så lenge taket var tett krevde det minimalt med vedlikehold. Av andre tiltak på steinbua kan nevnes at foto tatt etter istandsetting viser at de gamle vinduene, som var toramms empirevinduer med to ruter i hver ramme, har blitt skiftet ut med nye vinduer med en rute i hver ramme. Disse er laget av trykkimpregnerte materialer og det er brukt fugeskum for å tette imellom karm og steinmurene. De gamle vinduene var trolig gjenbruksvinduer som ble satt inn i steinbua da den ble bygd på slutten av 1940-tallet. Dette er en kvalitet ved bygningen som forteller svært mye om for eksempel tilgang på materialer og ikke minst gjenbruk og som er viktige for en helhetlig forståelse av det aktuelle kulturminnet.

Et annet prosjekt hvor det i motsetning til det forrige, er tatt hensyn til lokale byggetradisjoner og klima/værforhold er et prosjekt tilknyttet *Den verdifulle kystkulturen i Nordland*, som Kulturminnefondet gav tilskudd til høsten 2007. Prosjektet skiller seg fra de fleste andre prosjektene Kulturminnefondet har gitt støtte til da det omfatter flytting av en driftsbygning, fra et nedlagt småbruk på Vega og ut til en av øyene utenfor hovedøya. Bygningen

var den eneste gjenværende på et nedlagt gårdsbruk og hadde derfor begrenset verdi slik den stod. På øya hvor den ble flyttet til stod det imidlertid et våningshus, mens fjøset var blitt revet. Tanken bak prosjektet er i følge søknaden å: ... *Vise den spesielle form for landbruk som ble drevet på disse kystområder, både på hovedøya og i selve verdensarvområdet. Fjøset skal blant annet benyttes til å settes inn dyrene som holdes på øya om sommeren. Både Nordland fylkeskommune, Vega kommune og Helgeland museum stilte seg positive til prosjektet og flyttingen av driftsbygningen.*

Under oppsettingen av fjøset på det nye stedet viste det seg at grunnmuren, som stod tilbake etter at det gamle fjøset var revet, var tilnærmet identisk med størrelsen på den nye fjøset. Bygningen stammer for øvrig fra 1920-tallet og består av en laftet fjøskasse med et tilbygg i bindingsverk med låvebru opp til en lem, som dekker hele bygningen. I forbindelse med flyttingen av fjøset har en passet på at gavlveggen på bindingsverksdelen av bygningen fremdeles fungerer som sørveggen eller værveggen. Gavlveggen på tømmerkassa ligger dermed mot nord og i beskyttelse for været. Dette har medført at blant annet låvebrua og inngangsdøra har blitt flyttet fra den ene langveggen til den andre. I tillegg har det skjedd enkelte andre endringer når det gjelder plassering av dører og vinduer, men dette vurderes til å være av mindre betydning i denne typen prosjekt, hvor det sentrale vil være om bygningen får en naturlig plassering og utforming i forhold til

Fjøs flyttet til ny plassering. Sammen med våningshuset i bakgrunnen inngår fjøset i helhetlig kulturmiljø. Foto fra rapport.

lokale værforhold og topografi. Flytting av denne typen bygninger har da også tradisjonelt vært svært vanlig langs kysten. Istandsettingsarbeidet som har blitt utført på fjøset, virker for øvrig for det meste å være utført på en håndverksmessig og kulturhistorisk god måte

Det siste prosjektet i denne kategorien tilhører pilotprosjektet *Valdres Natur- og Kulturpark* og fikk tilskudd av Kulturminnefondet våren 2007. Prosjektet omfatter istandsetting av steingjerder og oppsetting av skigarder i et støslag i Oppland. I søknaden til Kulturminnefondet var det vedlagt foto av de eksisterende gjerdene på støslaget, kart som viste hvilke steingjerder som skulle settes i stand og hvor det skulle settes opp skigarder. Imidlertid viste ingen av fotoene at det var eller hadde vært skigarder på anlegget og det ble heller ikke beskrevet i søknaden at det hadde vært dette tidligere på stedet. Under befaringen av anlegget i juli 2010 var store deler av prosjektet gjennomført, som for eksempel oppsetting av de fleste skigardene. Etter spørsmål fra Kulturminnefondet viser det seg imidlertid at det i svært liten grad har vært skigarder på stølen tidligere. Det har derimot vært ulike andre typer tregjerder og stakittgjerder. Dette er naturlig da det er lite virke til å lage skigarder av i nærheten av stølene, som ligger ca 930 m.o.h. Det er med andre ord blitt gitt tilskudd fra Kulturminnefondet til oppsetting av 425 meter skigard selv om det i svært liten eller ingen grad har vært skigard på stedet tidligere. Fotoene i søknaden viser imidler-

tid at det er ulike typer tregjerder i området som er satt opp av gjenbruksmaterialer og annet trevirke som var tilgjengelig. Tregjerder er en kulturminnetype som er svært forgjengelig og som står i fare for å forsvinne når de går ut av bruk. Gjerder forteller samtidig svært mye om materialtilgangen på stedene de står, de forteller om lokale tradisjoner, om type dyrehold og ikke minst om en historisk utvikling. En standardisering og ikke minst endring av gjerdetyper, medfører derfor at en viktig del av kulturhistorien for det aktuelle anlegget/området forsvinner.

Mye av argumentasjonen for istandsettingen av gjerdene rundt støslaget var at en ønsket å holde beitedyr på plass enten innenfor eller utenfor støl-

Ferdig istandsatt fjøs hvor materialer er gjenbrukt og nye materialer er i tråd med opprinnelig type. Foto fra rapport.

svollene, og at gjerdene derfor måtte være dyresikre. Dette er forsøkt løst på flere ulike måter. Enkelte steder er steingjerdene påbygd i høyden for at ikke sauer skal kunne klare å klatre eller hoppe over gjerdene, mens andre steder er det satt opp tregjerder enten over eller inntil de gamle steingjerdene. En tredje løsning som er benyttet er kombinasjonen av steingjerder og nettinggjerder. Dette er alle tradisjonelle måter å hindre at husdyr forserer steingjerder. Ettersom det kreves høyere steingjerder for å holde sauer innenfor/utenfor enn storfe vil det være naturlig at gamle steingjerder som tidligere ikke har behøvd å ha tilhørende tregjerde eller nettinggjerde ved siden av må gjøres høyere. I dette prosjektet er det blant annet løst ved at det er satt opp et lite tre-

gjerde midt oppi det restaurerte steingjerdet. Her er det flere steder benyttet trykkimpregnerte gjerdestolper, men dette har mindre å bety for helheten i denne typen prosjekter. Prosjektet er forøvrig pr. mars 2011 fremdeles ikke ferdigstilt.

Et annet prosjekt hvor istandsettingsarbeidet stort sett er utført på en håndverksmessig god måte, men hvor det i mindre grad er tatt hensyn til den historiske utviklingen bygningen har gjennomgått, er et prosjekt innenfor pilotprosjektet *Pilegrimsleden*, beliggende i Oppland. Prosjektet fikk tilskudd fra Kulturminnefondet våren 2007 og gjelder istandsetting av en enetasjes laftet bygning med to rom og tilbygd sval på den ene langveggen. I følge søknaden bestod istandsettingsarbeidet av:

*Skigard i Oppland.
Foto fra rapport.*

*Det har vært tradisjon
for bruk av en form
for stakittgjerde også i
seterområdene.
Foto fra rapport.*

Stue etter istandsetting.
Foto fra rapport.

Utbedring av råteskader i to vegger, manglende dør og vinduer erstattes med kopier, delvis intakt ildsted repareres, manglende pipe tilføres og nytt torvtak legges. Sluttrapporten viser at det har blitt gjennomført arbeid som verken er omtalt i søknaden eller meddelt Kulturminnefondet på annen måte. Dette gjelder for det første det gjennomførte istandsettingsarbeidet på svalen. Denne har blitt revet og gjenoppbygd med nytt bindingsverk/rammeverk, som skiller seg noe fra det gamle. Den gamle svala var bygd opp på syllsteiner under hjørnene og punktvis under langveggen. Den nye svala har imidlertid blitt oppført på en tett gråsteinsmur. Videre var den gamle svala kledd med faspanel, som før prosjektstart var i dårlig stand. Denne har i følge

sluttrapporten, blitt erstattet med lokalprodusert «Bjørlipanel», mens den gamle faspanelen har blitt benyttet på veggene på innsiden av svala, imellom stenderverket. Tregulvet i svala har også blitt erstattet med et nytt gulv av steinheller. Taket på svala, som før istandsetting var tekkt med blikkplater, har blitt tekkt med et bordtak med over- underliggere av det som på foto ser ut til å være impregnerte materialer. Rillene i bordene i overkant av underligger og overligger, for transport av regnvann, ser ut til å være maskinlagde og smalere enn det de tradisjonelt var. Dette kan føre til at vannet ikke transporteres godt nok gjennom rennene og at det blir stående fuktighet her. I tillegg til arbeide på svala har det blitt laget en ny åpning i langveggen i tømmerkassa imot svala som det har blitt satt inn et gammelt skap i. Dette er også en endring av bygningen som ikke er omtalt i søknaden til Kulturminnefondet. Ingen av disse endringene har imidlertid blitt påpekt i behandlingen av sluttrapporten fra Kulturminnefondets side.

Når det gjelder vinduene i bygningen så har disse, i tråd med opplysningene i søknaden, blitt skiftet ut med kopier. Et argument som brukes for å skifte ut vinduene i søknaden er at de nåværende vinduene ikke er originale. Foto av bygningen før istandsetting viser at vinduene i tømmerkassa var to-rams vinduer med to ruter i hver ramme. Ut ifra fotodokumentasjonen er det vanskelig å vurdere tilstanden på disse vinduene, men enkelte av dem later til å ha omfattende skader. De nye vinduene

Stue før istandsetting,
jf bildet over.
Foto: Kulturminnefondet.

som er satt inn i bygningen har imidlertid tre ruter i hver ramme. Det er mulig at bygningen kan ha hatt denne typen vinduer tidligere, men det er ikke innsendt fotodokumentasjon til Kulturminnefondet som dokumenterer dette. Den typen vinduer som er satt inn skiller seg i tillegg fra tradisjonelle vinduer med samme ruteinndeling når det blant annet gjelder dimensjoner og utforming av karm og rammer, belag, hengsler og vindushasper.

Når det gjelder taket på bygningen så viser foto av det gamle torvtaket at ringveden var festet til taket med smidde jernkroker, men at det var hull flere steder i ringveden som kunne tyde på at den tidligere hadde vært festet med gjennomgående kolver. Dette kan derimot ha vært på en annen bygning. Det nye torvtaket har imidlertid fått ringved festet til taket med gjennomgående kolver og selve ringveden er gitt en mer dekorativ utforming enn den gamle. Vindskiene på taket har også blitt skiftet ut. Foto tatt før istandsetting viser at vindskiene på den ene gavlveggen var profilerte på endene, ned mot rafta, men at vindskiene på den motstående gavlveggen ikke hadde den samme dekoren. De nye vindskiene har imidlertid blitt utstyrt med profiler på begge gavlveggene.

Evalueringsarbeidet har også avdekket prosjekter som utmerker seg ved at det gjennomførte istandsettingsarbeidet bærer preg av å være spesielt godt håndverksmessig og antikvarfaglig utført. Det er riktignok utført mye bra istandsettingsarbeid i flere av prosjektene, som vi vil komme tilbake til,

men enkelte prosjekter utmerker seg spesielt ved at det gjennomførte arbeidet i sin helhet og ikke minst holdninger og tilnærmingmåter til objektene og prosjektet er svært godt utført og vurdert. Et av disse prosjektene ligger i Oppland, tilhører pilotprosjektet *Pilegrimsleden* og gjelder istandsetting av et våningshus som skal brukes som privat bolig. Kulturminnefondet gav tilskudd til prosjektet høsten 2007 og et nytt tilskudd ble gitt våren 2009. Bygningen, som trolig skriver seg fra midten av 1700-tallet, hadde i perioden 1980 til 2000 blitt brukt som sosialbolig og flyktningemottak og var preget av dårlig vedlikehold og ulike tilpassninger og endringer gjennom historien, da de nåværende eierne kjøpte gården i 2000. Da søknaden til Kulturminnefondet kom inn i 2007 hadde eierne allerede satt i stand store deler av bygningen utvendig. Det overordnede målet for istandsettingsarbeidet har hele tiden vært: *...å restaurere bygningen uten å endre eksteriørets utseende, og ta vare på og gjenskape mest mulig av interiøret.* Søknaden fra 2007 gjaldt fem delprosjekter, deriblant reparasjon av piper, brannmurer og grue, remontering av gulv og gjenskaping av lister og maling i utvalgte rom. Slutt-rapport for prosjektet kom inn i august 2009 og viser, sammen med befaringen av anlegget samme måned, at det i svært stor grad har blitt tatt hensyn til de kulturhistoriske verdiene i bygningen under istandsettingsarbeidet. Innenfor prosjektet *Brannmurer, piper og grue* har blant annet den gamle grua på kjøkkenet, som på et tidligere tidspunkt hadde

Etter utskifting av yttervegger. Bildet viser istandsetting hvor det er lagt vekt på å skifte ut kun skadde deler.
Foto: Kulturminnefondet.

Etter utskifting av yttervegger. Bildet viser istandsetting hvor det er lagt vekt på å skifte ut kun skadde deler.
Foto: Kulturminnefondet.

Bjelkelaget er understøttet av en H-bjelke som skal innpaneeles. Eksempel på valg av løsning som ikke er tråd med eldre tradisjoner.
Foto: Kulturminnefondet.

fått fjernet sokkelen og tilkoblet en jernovn, blitt restaurert ved at sementbasert mørtel har blitt fjernet og sokkel murt opp igjen med teglstein, naturstein og leirbasert mørtel. Grua har videre blitt pusset med leirbasert mørtel med linfibre og tilslutt hvittet med kalk. Flere av de andre brannmurene har også blitt istandsatt og malt med limfarge som opprinnelig. Når det gjelder delprosjektet *Listverk og maling av utvalgte rom* så har flere rom fått tilbake nytt håndhøvlet listverk og rommene har blitt malt opp i originale farger. Veggene i kjøkkenet har for eksempel blitt malt med oker og linolje, fotlister med brent umbra og linolje og gerikter har blitt ådret for å illudere eik.

Når det gjelder delprosjektet *Remontering av golv*

hadde de gamle tregulvene i flere rom blitt fjernet av en tidligere eier av bygningen, mens andre var bevart. I forbindelse med istandsettingen av fundamentene til bygningen ble de eksisterende gulvene i første etasje demontert. Delprosjektet som fikk støtte av Kulturminnefondet, gikk ut på å remontere de gamle gulvene og å supplere med nye håndhøvlede gulvbord i de rommene hvor de gamle gulvene tidligere var fjernet. Istandsettingsarbeidet har blitt gjennomført i henhold til opplysningene i søknaden, ved at gammel kitt og maling har blitt fjernet fra gulvbordene før de har blitt justert på undersiden i en tykkelseshøvel. Skader i bordene har blitt reparert ved at det har blitt spunset inn nytt treverk. Gulvene har tilslutt blitt remontert i de respektive rommene, men nå med vannbåren varme under.

Et annet prosjekt hvor det gjennomførte istandsettingsarbeidet har en svært høy faglig kvalitet, er et prosjekt knyttet til pilotprosjektet *Hamningberg – Med varsomhet som forutsetning*. Kulturminnefondet gav tilskudd til prosjektet høsten 2007, som gjaldt istandsetting av fjøset på et varangerhus av typen 4. Fjøset ble oppført i 1928 av laftet plank og bindingsverk med lem av bindingsverk over. Taket er tekket med papp. Det omsøkte tiltaket har bestått av utskifting av råteskadde tømmerstokker i vegg, utbedring av råteskader i tak og golv, legging av ny papp på taket og restaurering av vinduer. Det siste kom til etter at det ble satt som vilkår for tilsagnet fra Kulturminnefondet at vinduene skulle restaureres, ikke skiftes ut. Tømmerkassa på fjøset

hadde råteskader i de nederste stökkene mot grunnmuren på to av veggene. Skadene hadde trolig oppstått pga en uheldig teknisk løsning i overgangen mellom den støpte grunnmuren og lafteveggen, som er et vanlig skadebilde på denne typen bygninger. Råteskadene hadde også forplantet seg innover i gulvet i fjøset fra de samme veggene. I følge slutt-rapporten til prosjektet ble istandsettingsarbeidet gjennomført ved at tømmerkassa ble stemplet opp og murkrona under slått ut med slegge. Råteskadd tømmer i veggene ble deretter skiftet ut og skadene i gulvåsene og gulvet utbedret. Til slutt ble det satt opp forskaling og grunnmuren ble støpt opp igjen, men nå ble toppen av muren støpt med fall utover for å hindre regnvann i å trenge inn mellom muren og treverket og dermed forårsake råteskader. For å beskytte treverket ble det i tillegg smurt tjærevann i underkant og på endene av syllstökkene.

I forrige kapittel ble det vist til et prosjekt tilknyttet *Pilegrimsleden* som fikk tilskudd til istandsetting av interiørene i tre rom i 2008, hvor det under befaring av anlegget i juli 2010 ble opplyst om at istandsettingsarbeidet ikke var ferdigstilt. Det gjennomførte arbeidet i prosjektet har imidlertid bidratt til å sikre kulturminneverdiene i interiørene på en god måte. Etter en helhetlig tilnærming har skadene på veggdekoren blitt sikret, men samtidig er det mulig å se at det har blitt gjennomført istandsettingstiltak på dekoren.

Et annet prosjekt i Oppland hvor mye av istandsettingsarbeidet er gjort på en håndverksmessig og antikvarisk god måte er et prosjekt Kulturminnefondet gav tilskudd til våren 2007, som hører til under pilotprosjektet *Valdres Natur- og Kulturpark*. Prosjektet er det samme som ble omtalt i forrige kapittel hvor det ble søkt om omdisponering av tilskuddet for å trekke ut den ene bygningen fra tilskuddet. Prosjektet omfattet i utgangspunktet istandsetting av våningshus og stabbur på gården og sel, fjøs og forløe på heimstølen. Da dagens eier arvet gården i 1999 hadde den vært ubebodd siden tidlig på 1990-tallet, mens gårdsdriften var blitt nedlagt på 1980-tallet. Flere av bygningene på gården og stølen var preget av sterkt forfall, hvor for eksempel både fjøset og løa på stølen hadde omfattende råteskader og begge bygningene stod delvis takløse. I søknadsskjemaet var tiltaket beskrevet på følgende måte: *Gulv i våning, fjøs, sel og stabbur merkes og taes opp, slik at tilfarer/bjelkelag forsterkes, gulv legges ned igjen. Pipe/ildsted skal restaureres i våning. Vinduer i sel og våning taes ut for restaurering, og reinstallerer. Tak våning bordtak bøtes, nytt undertak (tett) lektes opp og skifer legges. Samme for stabbur. På sel legges nye bølgeblikkplater. På fjøs plukkes takkonstruksjon av og bygges opp igjen med torv som original. Nye fundamenter må inn på samtlige bygninger.*

Innsendt fotodokumentasjon samt befaringen av anlegget i august 2009, viser at det i stor grad er tatt hensyn til de eksisterende tekniske løsningene og den opprinnelige materialbruken i bygningene. Når det for eksempel gjelder taket på fjøset og løa på heimstølen så bestod den gamle taktroa av kløvde

*Fjøs før istandsetting.
Foto fra søknad.*

granrajer og rajer med rotkne som holdt ringveden på plass. De nye takene er bygd opp på samme måte og det er lagt et lag med never under platonen for at denne ikke skal synes gjennom taktroa. Videre er takene dekket med torv og det er lagt steinheller langs gavlveggene for at ikke torva skal blåse ned av taket. Både fjøset og løa er oppført i laftet tømmer og hadde før istandsetting til dels store råteskader i konstruksjonene. For fjøset sin del skyltes dette delvis måten bygningen var oppført på. Fjøset er bygd i hellende terreng og for å kompensere for manglende grunnmur, har bygningen blitt bygd inn i terrenget, med laftestökkene lagt med rotenden ut mot dalen. Dette har medført at det har oppstått store råteskader i den nedre delen av den øvre gavlveggen. Denne delen av bygningen har blitt reparert ved at jord og løsmasser har blitt gravd vekk og råteskadd tømmer skiftet ut med tilsvarende nytt. Det var imidlertid også en god del skader i overflaten på tømmeret på utsiden av den andre gavlveggen, ut mot dalen. En utbedring av denne tømmerveggen ville ha ført til en svært stor grad av utskifting og/eller et omfattende spunsearbeid og derfor ble det i stedet valgt å sette opp en varekledning på denne veggen av rettkantet falset granpanel. Dette er en løsning som bidrar til å sikre konstruksjonen for ytterligere skader, samtidig som det er en tradisjonell metode for å reparere denne typen skader på. For å stabilisere tømmerveggene har det i tillegg blitt montert strekkfisker på både fjøset og løa.

Et annet prosjekt innenfor samme pilotprosjekt som utmerker seg i positiv retning, fikk tilskudd fra Kulturminnefondet våren 2009 og gjelder istandsetting av grue og pipe med tilhørende komfyr og ringovn. Bygningen er et tømret sel hvor det var tradisjonell stølsdrift fram til 1960-tallet. Stølsdrifta ble tatt oppigjen i 1996 og ildstedsanlegget er i tradisjonell bruk med blant annet brunostkoking hver sommer. Stølen holdes åpen for besøkende deler av sommeren med blant annet salg av brunost, rømme og smør. Bakgrunnen for søknaden til Kulturminnefondet var at ildstedsanlegget var i dårlig stand og for at stølsdriften kunne fortsette måtte det gjennomføres istandsettingstiltak på anlegget. Tilstanden var i søknaden beskrevet slik: *Leira i pipe og pipeløp er delvis vasket bort av regnvann. Pipeløpet er ikke tett og har hull og sprekker. Det har oppstått lekkasje mel-*

Bildene viser ildstedsanlegg før og etter istandsetting. Seterstua brukes i tradisjonell drift, og utbedring er gjort på en forsiktig måte som ivaretar opprinnelig uttrykk på en god måte.
Foto Kulturminnefondet.

lom pipe og tak. De to ovnene er svært skadet og utette. Sluttrapporten, som kom inn i september 2009, viser at det gjennomførte arbeidet har blitt utført på en måte som ivaretar kulturminneverdiene, samtidig som det sikrer den videre stølsdrifta.

Denne delen av rapporten har så langt dreid seg om ulike eksempler på prosjekter hvor det gjennomførte istandsettingsarbeidet har utmerket seg i positiv eller negativ retning generelt sett. Som beskrevet innledningsvis i dette kapitlet har vi også valgt å rette oppmerksomhet til noen utvalgte forhold som er gjengangere i flere av prosjektene Kulturminnefondet har gitt tilskudd til. Det første temaet knytter seg til bruk av trykkimpregnerte materialer, deretter vil vi ta for oss temaene vinduer, overflatebehandling og prosessuell autenticitet og tilslutt bruk.

Bruk av trykkimpregnerte materialer

I gjennomgangen av de slutførte prosjektene og befaringene av ulike prosjekter innenfor de utvalgte pilotprosjektene, har det ikke blitt påvist mange prosjekter hvor det har blitt benyttet trykkimpregnerte materialer ved istandsettingsarbeidet. Det er riktignok påvist bruk av denne typen materialer i en del prosjekter, men omfanget av bruken synes å være relativt beskjeden, selv om det finnes unntak. Når det gjelder det siste så er det et prosjekt som utmerker seg svært tydelig, ikke bare i det gjennomførte evalueringsarbeidet, men også iblant hele Kulturminnefondets tilskuddsportefølje. Dette gjel-

der et prosjekt tilhørende pilotprosjektet *Den verdifulle kystkulturen i Nordland* som fikk tilskudd fra Kulturminnefondet våren 2008. Det er for øvrig det samme prosjektet som ble omtalt i forrige kapittel. Prosjektet gjaldt som sagt istandsetting av et fiskemottak, der Kulturminnefondet gav tilskudd til ... *istandsetting av taktekke og utbedring av utvendig murverk og vegger slik det er beskrevet i søknaden.* Det var ingen informasjon i søknaden som sa noe om bruk av trykkimpregnerte materialer, men det ble derimot framhevet, som gjengitt flere ganger tidligere, at: *Vi vil tilstrebe å ta antikvariske hensyn under hele prosjektet, dvs få bryggen så lik sin originale form som mulig.* Det ferdige resultatet viser derimot at tilnærmet alt av utvendig treverk på byg-

Fiskemottak etter utbedring. All utvendig kledning er i trykkimpregnerte materialer.
Foto Kulturminnefondet.

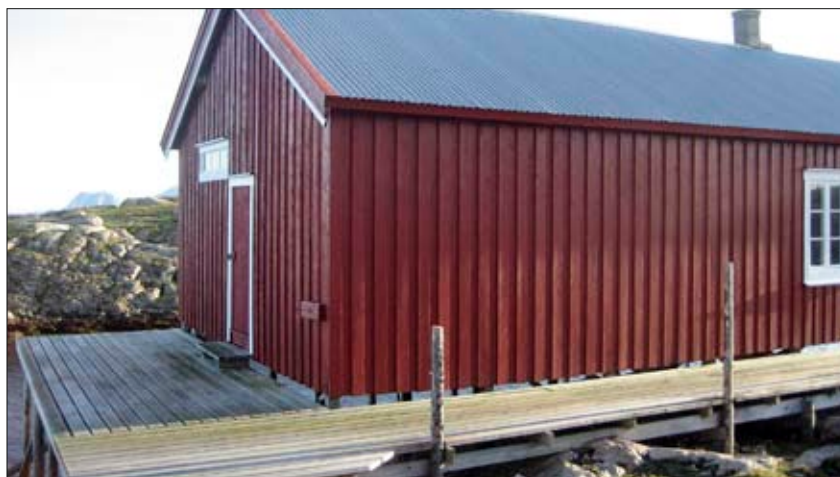

ningen har blitt skiftet ut med impregnerte materialer. Dette gjelder både kledning, vindskier, treporter og utvendig trapp/veranda. På tross av dette ble den høye bruken av impregnerte materialer ikke kommentert i forbindelse med sluttutbetalingen fra Kulturminnefondet.

Det forrige prosjektet står som sagt i en særstilling. Når det gjelder andre prosjekter hvor det har blitt benyttet trykkimpregnerte materialer, så viser gjennomgangen av prosjektene at det for det mest er brukt trykkimpregnerte materialer til bygningsdetaljer som vindskier og til strø og lekter under skifertak. I forhold til det siste er det vert å merke seg at det også er påvist at det er prosjekter hvor det ikke er benyttet trykkimpregnerte materialer til sløyfer

Fiskemottak etter utbedring. All utvendig kledning er i trykkimpregnerte materialer. Trapp og uteplass er nye bygningsselementer i bygningen. Foto Kulturminnefondet.

Bruk av trykkimpregnerte materialer på torvhovdsstokk og raftsperer.
Foto Kulturminnefondet.

og lekter under skifertak, både i innlandet og langs kysten. I tillegg er det benyttet en god del trykkimpregnert trevirke i brygger som skal være i aktiv bruk. Av annet kan nevnes bruk av trykkimpregnert virke til takrenner og i et prosjekt har det blitt brukt trykkimpregnerte materialer i nye vinduer. Som vi kommer inn på senere i rapporten har det i flere prosjekter blitt satt som vilkår for tilskuddet at det skal benyttes samme type materialer og teknikker som tidligere. Dette kan ha hatt en positiv effekt når det gjelder fraværet av trykkimpregnerte materialer i istandsettingsarbeidene, men dette er vanskelig å påvise.

Vinduer

Et viktig tema innenfor bygningsvernet er restaurering og utbedring av vinduer. Dette er også tiltak som Kulturminnefondet har gitt støtte til i en rekke prosjekter. Dette har omfattet alt fra restaurering av eksisterende vinduer, restaurering og innsetting av vinduer som tidligere har stått i en bygning, men som har blitt skiftet ut på et tidspunkt og mer eller mindre eksakte kopier av eldre vinduer. Av de totalt 84 prosjektene som har vært en del av evalueringsarbeidet har det vært gitt støtte til ulike tiltak på vinduer i hele 49 av dem.

Gjennomgangen av prosjekter hvor det er gitt tilskudd til vinduer og da enten til restaurering eller utskifting, viser at det ikke er noen klare forskjeller mellom landsdelene for om utfallet blir restaurering eller utskifting. Begge deler finner en igjen innen-

for de fleste pilotprosjektene som har blitt undersøkt. Her er det imidlertid vanskelig å gjøre direkte sammenligninger mellom pilotprosjektene da det for det første varierer hvor mange tilskudd som er gitt innenfor det enkelte pilotprosjekt og for det andre hva slags tiltak det er gitt støtte til.

Når det gjelder prosjekter hvor det er gitt støtte til restaurering av vinduer finnes det eksempler på at det gjennomførte istandsettingsarbeidet har vært gjort på en god måte innenfor flere pilotprosjekter. Ett av disse tilhører pilotprosjektet *Hamningberg – Med varsomhet som forutsetning*. Kulturminnefondet gav tilskudd til prosjektet høsten 2006. Tilskuddet ble gitt til istandsetting av vinduer i et våningshus som brukes som fritidsbolig. Slutt-rapporten til prosjektet viser at det gjennomførte istandsettingsarbeidet har blitt utført på en god måte ved at det har blitt benyttet samme type materialer, glass, beslag og linoljeprodukter til kitting og maling av vinduene som opprinnelig brukt. Vinduene har først blitt rengjort og glass, hengsler og beslag demontert. Deretter har eventuelle råteskadde deler blitt skiftet ut ved at det enten har blitt spunset inn nytt treverk, eller at deler har blitt rekonstruert. Treverket har videre blitt impregnert med linolje og hengsler og beslag remontert. Der det manglet hengsler og beslag har dette blitt kopiert. Glasset har til slutt blitt remontert med rent linoljekitt og rammene malt.

Et annet prosjekt, hvor Kulturminnefondet har gitt støtte til utbedring av vinduer er et prosjekt tilknyttet pilotprosjektet *Pilegrimsleden* i Oppland. Kulturminnefondet gav tilskudd for andre gang til prosjektet våren 2009. Dette tilskuddet ble blant annet gitt til delprosjektet *Montering av manglende hasper, stormkroker, kramper og haker på tidligere restaurerte vinduer og restaurering / rekonstruksjon og montering av varevinduer*. Når det gjelder det siste tiltaket oppgir søknaden at vinduene i bygningen ble restaurert i 2005 og at 14 av disse stammer fra første halvdel av 1800-tallet, mens de fleste andre er fra slutten av 1700-tallet. For vinduene fra 1800-tallet var det bevart 28 vindusrammer (innervinduer) for 11 av 14 vinduer. I tillegg var det bevart varevinduer som har tilhørt vinduene fra 1700-tallet. De eldste innervinduerne ble antatt å stamme fra tidlig 1900-tallet og de nyeste fra 1930-40-tallet. De bevarte innervinduerne skulle restaureres og manglende hengsler og vridere erstattes. Videre skulle eksisterende rammeverk for festing av vinduene restaureres og kompletteres der dette manglet. I tillegg skulle det rekonstrueres varevinduer for de vinduene som manglet dette. Delrapport for prosjektet innkommet til kulturminnefondet i august 2010, viser at det gjennomførte arbeidet på vinduene er utført på en meget god måte, hvor det er lagt vekt på å bruke tradisjonelle materialer og teknikker og ikke minst tidsriktige hasper, stormkroker, beslag og tekniske løsninger.

Gjennom evalueringsarbeidet har en også kommet fram til prosjekter hvor det gjennomførte arbeidet er av mindre god eller dårlig kvalitet. Det siste gjelder blant annet for et prosjekt tilknyttet

pilotprosjektet *Den verdifulle kystkulturen i Nordland*, som fikk støtte fra Kulturminnefondet høsten 2008. Prosjektet gjelder istandsetting av et våningshus som ble flyttet til nåværende sted på 1870-tallet. Kulturminnefondet har gitt støtte til flere tiltak på bygningen, deriblant restaurering av vinduene, herunder istandsetting av råteskadde rammer, utskifting av knust glass og oppkitting. Under befaringsanlegget i mars 2010 ble det av tilskuddsmottaker opplyst at de fleste vinduene var ferdig istandsatt. Det viste seg imidlertid at kittingsarbeidet var av svært varierende kvalitet, da det delvis flere steder ikke var lagt (nok) kitt bak glassene i rammene, i tillegg til at det på flere vinduer var lagt på for mye kitt slik at denne var svært synlig fra innsiden av vinduene. De fleste vinduene hadde omfattende fuktskader i den innvendige malingen som ikke var utbedret i forbindelse med oppkittingen av vinduene. Prosjektet er ikke ferdigstilt pr. mars 2011.

Når det gjelder tilskudd gitt til kopiering av vinduer har gjennomgangen av prosjekter omfattet av evalueringsarbeidet vist at det er en del fellestrekk som går igjen flere steder i landet og innenfor flere pilotprosjekter. I tillegg er det enkelte prosjekter som skiller seg ut, enten i positiv eller negativ retning. Det er stor variasjon i kvaliteten på de nye vinduene og hvor gode kopiene er når det for eksempel gjelder dimensjonering, og detaljer som for eksempel type hasper, kroker og beslag. Når det gjelder fellestrekk er det særlig fire forhold som går igjen ved utformingen og sammensettingen av nye vinduer som Kulturminnefondet har gitt støtte til. Dette er:

1. Størrelsen på spalteåpningene mellom ramme(er) og vinduskarm
 2. Dimensjonering på rammer
 3. Utforming/type hengsler, hasper og beslag
 4. Bruk av metallstift til å holde vindusrammene sammen.
1. Når det gjelder det første forholdet så viser gjennomgangen av prosjektene at det generelt sett er større spalteåpninger mellom rammene og karmen i de nye vinduene enn i de gamle. Dette gjelder særlig mellom bunnramme og bunnkarm, men i enkelte tilfeller også mellom ramme og midtpost, sett utenifra. Eldre

Eksempel på kopi av vindu hvor karm og ramme er overdimensjonert i forhold til opprinnelig. Foto Kulturminnefondet.

Eksempel på innfesting av vinduskarmer med skruer. Foto: Kulturminnefondet.

Under:
Ny vinduer hvor det er stor spalteåpning mellom bunnkarm og ramme.
Under til venstre:
Eldre vindu med eldre tradisjonell innfesting, riktig avstand mellom ramme og karm.
Fotos Kulturminnefondet.

Bildene viser vinduer før og etter utskifting.
Foto til venstre Kulturminnefondet, foto til høyre fra søknad.

vinduer er som oftest produsert med minimal åpning mellom ramme og karm, noe som kan medføre fare for råteskader dersom det kommer fuktighet inn som ikke tørker opp. Nye vinduer er derimot konstruert med en relativ stor spalte mellom karm og ramme for å hindre råteskader, men som gir vinduene et helt annet utseende enn eldre vinduer. Visuelt sett vil denne typen vinduer oppleves å *sveve* i karmen. En tommelfingerregel går ut på at det i nye vinduer er tilstrekkelig med en spalteåpning på størrelse med en Hultafors-tommestokk lagt på flasken, mellom bunnramme og karm. Dette tilsvarer ca. 3 mm. Foto av flere av de nye vinduene Kulturminnefondet har gitt støtte til viser at

Bildene viser eksempler på at det brukes hasper av samme type som opprinnelig.
Fotos Kulturminnefondet.

det i flere tilfeller er brukt spalteåpninger 2 til 3 ganger denne størrelsen.

2. Når det gjelder dimensjonering på rammer viser gjennomgangen av materialet også her at det er flere eksempler på at rammer og sprosser er noe oppdimensjonert i forhold til eldre vinduer, men det er også flere eksempler på kopier der dimensjonene synes å være tilnærmet de samme på de nye og de gamle vinduene.
3. Når det gjelder type og utforming av hengsler, hasper, hjørnebeslag, festemidler for dette etc., viser evalueringen at det er på dette området at det slurves mest når det gjelder kopier av eldre vinduer. Selv om vinduene i stor grad tilsvarer *de gamle* både når det gjelder spalteåpninger mellom karm og rammer og dimensjonering på rammene, viser det seg at det nesten alltid er benyttet moderne hengsler og hasper, og at disse enten er festet med stjerneskruer eller tork-skruer. Ved gjennomgangen av prosjektene har det bare lyktes å finne ett prosjekt hvor det har blitt benyttet enten gamle hasper og beslag eller eksakte kopier. Dette gjelder prosjektet tilknyttet Pilegrimsleden som ble omtalt ovenfor.
4. Når det gjelder det siste forholdet så gjelder dette bruk av treplugger kontra metallstift for å holde vindusrammene sammen, en metode

Detalj som viser bruk av stifter som innfesting. I kystklima vil man oppleve at stiftene ruster.
Foto Kulturminnefondet.

Overflatebehandling og prosessuell autentisitet

Overflatebehandling av treverk og bruk av samme typer redskaper på treverk som opprinnelig ved istandsetting, er tema som Kulturminnefondet har satt økt fokus på de siste par årene. Dette innebærer at dersom bordene i kledningen har vært høvlet tidligere skal evt. nytt trevirke også være høvlet, eller har bygningen vært malt med komposisjonsmaling skal den også males med dette i fremtiden.

Når det gjelder maling og annen type overflatebehandling, er ikke dette et tema som har vært gjenstand for noen grundig undersøkning og kartlegging, men det kan være nyttig å peke på noen prosjekter for å vise noen av forholdene som har dukket opp gjennom evalueringsarbeidet. Under befaringer av flere prosjekter i Nordland og Finnmark, der maling har vært en del av tiltaket, har det blitt opplyst om at det har blitt benyttet Drygolin, ettersom at det er det eneste som er holdbart. Et eksempel på dette er anlegget i Nordland som har fått to tilskudd fra Kulturminnefondet, henholdsvis i 2005 og 2006. Dette anlegget ble som sagt befart av NIKU i september 2006 og det ble på grunnlag av de gjennomførte undersøkelsene, anbefalt bruk av farger og bindemiddel. Det ble blant annet funnet rester av tranmaling på flere av bygningene. Under befaring av anlegget i oktober 2009 ble det imidlertid opplyst om at det hadde blitt benyttet Drygolin til maling av alle bygningene.

Et annet prosjekt tilknyttet *Den verdifulle kyst-*

Detalj av ramtre og bruk av stifter for innfesting.
Foto Kulturminnefondet.

som ble benyttet allerede på 1800-tallet. Denne tekniske løsningen kan imidlertid føre til at bunnramma etter hvert synker ned fordi stiftene ikke klarer å holde bunnstykke i ramma på plass og fordi treverket i ramma er i bevegelse. Denne løsningen er blant annet observert på flere nye vinduer i prosjekter tilknyttet pilotprosjektet *Den verdifulle kystkulturen i Nordland*, og da både på Vega og i Lofoten. En annen negativ konsekvens ved denne løsningen er at stiftene raskt begynner å ruste i kystklima, noe befaringer av flere prosjekter i 2010 bekrefter.

Eksempel på hvordan man har løst avstenging av beiter. Eieren har beiset treverket for at det skal gli inn i miljøet. Foto Kulturminnefondet.

kulturen i Nordland hvor det bevisst ikke har blitt benyttet tranmaling som opprinnelig, fikk tilskudd av Kulturminnefondet våren 2008. Prosjektet gjelder som sagt utvendig istandsetting av en toetasjes hovedbygning, flyttet fra Trøndelag til nåværende plassering på 1870-tallet. Utvendig er bygningen kledd med tømmermannskledning og liggende kledning. I søknaden blir det opplyst om at bygningen tidligere har vært malt med tranmaling, men at det nå skal benyttes hvit Tjæralin, ut ifra en begrunnelse om at tranmaling «skader treverket unødige». Dette viser at det er behov for mer kunnskap og opplysning om bruk og egenskapene til tradisjonelle malingstyper, som for eksempel tranmaling.

Av prosjekter hvor det er lagt stor vekt på å benytte samme type maling som opprinnelig ved istandsettingsarbeidene kan nevnes det allerede omtalte prosjektet tilknyttet *Pilegrimsleden* som har mottatt tilskudd fra Kulturminnefondet ved to anledninger, henholdsvis i 2007 og 2009. Tilskuddet i 2007 ble som sagt blant annet gitt til maling av fem utvalgte rom. I følge sluttrapporten til prosjektet har alle rommene blitt malt i opprinnelig farge-setting. I kontoret i andre etasje har for eksempel himlingen blitt malt med limfarge (jordpigment, kritt og titandioksid), vegger med grønt jordpigment og gerikter med linoljemaling, mens i spise-stuen har vegger, himling, vinduskarmer og gerikter blitt malt med pariserblå og oker som undermaling og lys ultramarin som overmaling. Himling,

vindusgerikter og vinduskarmer er malt med titan-hvit med rå og grønn umbra. Dørgerikter og golv-lister har blitt ådret for å illudere eik.

Når det gjelder behandling av nytt treverk for å få det til å se gammelt ut, som blant annet var et utbredt fenomen på 1990-tallet, har dette bare blitt avdekket i et prosjekt forbindelse med evalueringsarbeidet. Dette er prosjektet tilknyttet *Valdres Natur- og Kulturpark*, som ble omtalt i forrige kapittel, hvor Kulturminnefondet i 2007 blant annet gav tilskudd til istandsetting av steingjerder og oppsetting av skigard. I forbindelse med istandsettingen av steingjerdene har, som omtalt tidligere, det blant annet flere steder blitt satt opp tregjerder enten over eller ved siden av steingjerdene. Under befaringen av anlegget i juli 2010 viste det seg av deler av ett av tregjerdene hadde blitt beiset med gråbeis fordi vedkommende som eide gjerde ikke likte synet av det nye trevirke. Forøvrig har det ikke dukket opp prosjekter hvor det har blitt benyttet jernvitriol på nytt treverk. Det har riktig nok blitt nevnt av enkelte tilskuddsmottakere at de vurderer å bruke dette, men ut ifra den informasjonen som har blitt gjennomgått har det ikke blitt gjort.

Når det gjelder prosessuell autentisitet eller mer spesifikt, bruk av samme type verktøy og framgangsmåter for kopiering av bygningsdeler som opprinnelig brukt, viser gjennomgangen av prosjektene også store variasjoner. I prosjekter hvor det er gitt tilskudd til istandsetting av for eksempel laftede bygninger, er det stor variasjon i hvordan

arbeidet er utført når det gjelder verktøybruk. Mens nytt tømmer i enkelte prosjekter kan være bearbeidet med motorsag, kutter og lignende, kan tømmeret i andre prosjekter være rødd med øks og avrundet med bandkniv, enten fordi det er satt som vilkår for tilskuddet at arbeidet skal gjennomføres ved hjelp av tradisjonelle teknikker eller fordi tilskuddsmottaker eller håndverker selv har lagt opp til det. Det er i rapporten vist til et prosjekt innenfor pilotprosjektet *Valdres Natur- og Kulturpark*, hvor Kulturminnefondet har gitt tilskudd to ganger. Prosjektet gjaldt istandsetting av et tømret sel, hvor tilskuddet blant annet var gitt til istandsetting av tømmerkassen. Den ene tømmerveggen i selet ble i utgangspunktet istandsatt ved at det ble

benyttet saget tømmer, mens det gamle tømmeret var rødd for hånd. I dette prosjektet ble imidlertid veggen tatt ned og laftet på nytt med håndrødde stokker, etter en dialog imellom Kulturminnefondet, tilskuddsmottaker og håndverker. I et prosjekt tilknyttet pilotprosjektet *Nasjonalparkriket*, gav Kulturminnefondet tilskudd til blant annet istandsetting av en laftet driftbygning med råteskader i tømmerkonstruksjonen. Anlegget ble befart i april 2010 og da viste det seg at det nye tømmeret var maskinskåret og avrundet med kutter, mens det gamle tømmeret var rødd for hånd. Det var imidlertid ikke stilt som vilkår for tilskuddet at arbeidet skulle utføres med samme type håndverksteknikker som opprinnelig. Noe av det samme er tilfelle for et prosjekt tilknyttet *Den verdifulle Kystkulturen i Nordland* som fikk støtte av Kulturminnefondet høsten 2008. Prosjektet gjaldt blant annet utskifting av pilarer under et stabbur fra 1880-tallet. Mens de gamle pilarene hadde en tilnærmet glatt overflate synes de nye, ut ifra innsendt fotodokumentasjon å være justert ved bruk av kutter.

Når det gjelder kledning og vindusomramminger viser evalueringsarbeidet, men også erfaringer ifra andre prosjekter som har fått tilskudd fra Kulturminnefondet, at det svært ofte benyttes uhøvlet trevirke i for eksempel utvendige vindusomramminger og utvendige faspaneler, selv om de gamle omrammingene og den gamle kledningen var høvlet. Eksempler på dette er to prosjekter tilknyttet pilotprosjektet *Hamningberg – Med varsomhet som forutsetning*. I det første prosjektet gav Kulturminnefondet i 2006 tilskudd til istandsetting av vinduer. Selve vindusrestaureringen synes å være utført på en god måte, men det har blitt brukt uhøvlede bord til nye utvendige omramminger rundt vinduene. Det andre prosjektet fikk tilskudd høsten 2009 til riving og oppsetting av et nytt tilbygg, som var en kopi av et tilbygg som tidligere var revet. Under en befaring av prosjektet i september 2009 viste det seg imidlertid at kledningsbordene har en rekke spor/riller i treets lengderetning som stammer fra fresingen av bordene. Sporene var særlig synlige på den av veggene som på befaringstidspunktet var malt. Også i andre prosjekter hvor det er gitt tilskudd til enten restaurering av utvendig høvlet kledning eller tilbakefø-

Eksempel på bruk av uhøvlet vindusomramming.
Foto Kulturminnefondet.

Detalj uhøvlet virke.
Foto Kulturminnefondet.

I kystnære strøk er rustskader på spiker og beslag vanlige.
Foto Kulturminnefondet.

ring av utvendig kledning, viser det seg at det ofte benyttes uhøvlede kledningsbord. Nok et eksempel er et prosjekt tilknyttet pilotprosjektet *Den verdifulle kystkulturen i Nordland*, som fikk tilskudd fra Kulturminnefondet i 2007. Prosjektet gjelder tilbakeføring av eksteriøret på en eldre bygning til 1932, da den var preget av sveitserstilen. Tilskuddet ble blant annet gitt til ny utvendig liggende kledning. Som ny kledning er det brukt uhøvlede materialer, mens den originale kledningen etter all sannsynlighet var høvlet.

Bruk

Bruk er et viktig tema innenfor bygningsvernet da det ofte i stor grad er med på å styre istandsettingsarbeidet og være retningsgivende for valgene som blir tatt underveis i de ulike prosessene. Innenfor Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet har temaet vært spesielt viktig, da programmet ikke bare er tuftet på vern gjennom bruk, men næring gjennom bruk. I denne rapporten har vi valgt å si at en bygning eller et anlegg skal ha eller får en ny bruk, i de tilfeller hvor bruken skiller seg vesentlig ifra den opprinnelige/ det bygningen tradisjonelt har vært brukt til. Det vil si at dersom et våningshus i fremtiden skal brukes til overnattingsvirksomhet definerer vi dette som videreført bruk, mens dersom et stabbur skal brukes til det samme ser vi på dette som ny bruk. Dersom et uthus skal ha uthusrelatert bruk også i fremtiden definerer vi dette som videreført bruk.

Gjennomgangen av de 85 prosjektene som har vært omfattet av evalueringsarbeidet, viser at det er langt flere objekter/anlegg hvor bruken skal videreføres (tilnærmet 2/3) eller der hvor kulturminnet er tiltenkt en ny form for bruk. Dersom en ser på det samme forholdet på pilotprosjektnivå viser det seg at det for to pilotprosjekter, henholdsvis *Den verdifulle kystkulturen i Nordland* og *Norsk Tradisjonsfisk*, er langt flere objekter/anlegg som skal få ny bruk enn der hvor bruken skal videreføres. For *Pilegrimsleden* sitt vedkommende er forholdet noenlunde likt, mens det for de resterende pilotprosjektene er det langt flere prosjekter hvor bruken skal være tilnærmet den samme som tidligere. Pilotprosjektet *Hamningberg* skiller seg ut ved at her er det ingen av prosjektene hvor de aktuelle bygningene skal få en ny form for bruk.

For å illustrere variasjonen innenfor de to brukskategoriene har vi valgt ut noen prosjekter innenfor hver kategori og ifra ulike pilotprosjekter og landsdeler. Når det gjelder prosjekter hvor objektet eller anlegget er tiltenkt å ha den samme bruken også i fremtiden, er det flere eksempler på dette innenfor alle pilotprosjektene, selv om forholdstallene varierer en del. Det første eksempelet som er valgt ut er et prosjekt tilknyttet *Valdres Natur- og Kulturpark*, som fikk tilskudd fra Kulturminnefondet våren 2009. Prosjektet gjelder istandsetting av ildstedsanlegget i et sel som brukes til tradisjonell ysting i stølssesongen. For at bruken skulle kunne fortsette var en avhengig av at anlegget fungerte

tilfredsstillende. Sluttrapport for prosjektet kom inn til Kulturminnefondet i september samme år og viser at ildstedsanlegget har blitt istandsatt på en måte som både sikrer den fremtidige stølsdriften, men også de kulturhistoriske verdiene i anlegget.

Et annet eksempel er et prosjekt tilknyttet pilotprosjektet *Hamningberg – Med varsomhet som forutsetning*, som har fått tilskudd ifra Kulturminnefondet ved to anledninger i 2006. Prosjektet gjelder istandsetting av et bolighus som etter at Hamningberg ble fraflyttet, har blitt benyttet som feriehus for eieren, noe det også skal fortsette å være i fremtiden. Når det gjelder prosjekter med videreført bruk tilknyttet *Den verdifulle Kystkulturen i Nordland*, så er et godt eksempel et prosjekt på Vega som fikk tilskudd av Kulturminnefondet høsten 2007. Prosjektet skiller seg en del ifra andre prosjekter Kulturminnefondet har gitt støtte til i og med at det omfatter flytting av en driftsbygning fra et sted til et annet, men bruken skal imidlertid videreføres. Bygningen stod opprinnelig på hovedøya Vega, men ble som en del av prosjektet, flyttet til ei av øyene utenfor. Her skal den være en del av et prosjekt hvor man ønsker å formidle den tradisjonelle formen for landbruk som ble drevet i området og bygningen skal blant annet brukes fjøs for dyrene som holdes på øya om sommeren.

Det siste eksempelet innenfor denne kategorien er også et landbruksprosjekt, og tilhører, i likhet med det første pilotprosjektet, *Valdres Natur- og Kulturpark*. Prosjektet fikk tilskudd fra Kulturminnefondet høsten 2007 og omfatter to delprosjekter

fordelt på to lokaliteter. På det ene stedet omfatter tilskuddet blant annet diverse istandsettingstiltak på løe, sommerfjøs og sel. Tilskuddsmottakerne driver aktiv stølsdrift på stølen med geitehold med egen foredling og bygningene skal brukes i forbindelse med stølsdrifta. Fjøset har for eksempel blitt satt i stand og brukes til melking av geitene morgen og kveld, mens det er lagt et nytt og kraftigere gulv i løa, slik at det er mulig å sette inn hestene her dersom det er dårlig vær. Løa skal med andre ord ikke bare brukes til løe lenger, men bygningen skal fortsatt ha en uthusfunksjon knyttet til stølsdriften.

Et eksempel på et prosjekt hvor bruken av bygningen skal være noenlunde den samme etter istandsetting, men hvor det er gjort enkelte tilretteleggingstiltak, er en bygning som Kulturminnefondet har gitt tilskudd til ved to anledninger, henholdsvis i 2007 og 2008. Prosjektet er en del av pilotprosjektet *Nasjonalparkriket* og gjelder istandsetting av et 2 et. laftet våningshus fra 1760-årene. Bygningen skal etter istandsetting være en del av Vågå Gardshotell, et samarbeidsprosjekt mellom 7 gårder i Vågå og Sel, som skal tilby overnatting og servering, med fokus på blant annet lokal mat. De to tilskuddene fra Kulturminnefondet har blant annet gått til istandsetting av grunnmur, tømmerkasse, ildstedsanlegg, gulv, trapp, sval, omteking av tak og overflatebehandling, mens oppgradering av bad og nye bad, ikke har vært en del av de omsøkte prosjektene til Kulturminnefondet. Når det gjelder gulvene i bygningen, har det blitt lagt nye tregulv

Eldre fjøs i videreført bruk.
Foto Kulturminnefondet.

av typen topp-rot i deler av huset, hvor de gamle gulvene var blitt fjernet på et tidligere tidspunkt. Disse har blitt lagt med vannbåren varme som oppvarmingskilde. Det samme er gjort i andre prosjekter som har fått tilskudd fra Kulturminnefondet.

Når det gjelder bygninger og anlegg som er tiltenkt en ny form for bruk etter istandsetting, viser evalueringsarbeidet at dette er ulike typer kulturminner, særlig knyttet til landbruk og fiskerivirksomhet, men at også andre typer kulturminner er representert. Når det gjelder landbruksobjekter er eksempler på dette to prosjekter tilknyttet pilotprosjektet *Pilegrimsleden* som fikk tilskudd fra Kulturminnefondet i henholdsvis i 2007 og 2008. Prosjektet som fikk tilskudd i 2007 gjelder istandsetting av en enetasjes tømmerbygning som blant annet har blitt benyttet som karstue og sauefjøs og ligger på et gårdsbruk i tilknytning til *Pilegrimsleden* over Dovrefjell. Etter istandsetting skal bygningen tas i bruk som kapell/stille sted som et tilbud til de som går langs leden på den aktuelle strekningen.

Tilskuddet fra høsten 2008 ble gitt til istandsetting og tilrettelegging av et toetasjes stabbur som ligger langs *Pilegrimsleden* mellom Nidaros og Stiklestad. Bygningen skal benyttes som overnattingslokalitet med selvhushold for personer som går langs denne delen av leden. Prosjektet ble også omsøkt Kulturminnefondet våren 2008, men fikk da avslag, blant annet fordi det ikke var gjort rede for hvordan bygningen fremstod på søknadstidspunktet, det var vanskelig å vurdere hvor store deler av tiltaket som var

buret, for øvrig i tråd med opplysningene i søknaden, har kornbingene i først etasje blitt ombygd og sagd ut åpninger i for etablering av sittegrupper inne i bingene. Lettveggen, som skilte saltbua fra resten av første etasje har blitt fjernet. Videre har det blitt satt opp kjøkkeninnredning langs den ene langveggen. Rommet i andre etasje har blitt delt inn i to soverom med en liten gang der trappa kommer opp. I begge rommene har det blitt laget nye køyesenger av materialene fra kornkistene i første etasje og roene i andre etasje. I tillegg har de to eksisterende vinduene blitt skiftet ut med noe større vinduer, slik at de kan fungere som rømningsveier. Dette var et krav dersom andre etasje skulle brukes til overnatting. Taket i andre etasje har videre blitt isolert imellom takåsene og det er montert ny himling mellom åsene, slik at disse fremdeles er synlige.

Et eksempel på et anlegg knyttet til fiskeri eller kystkultur som er tiltenkt ny bruk etter istandsetting, er et prosjekt tilknyttet pilotprosjektet *Norsk Tradisjonsfisk*, som fikk tilskudd av Kulturminnefondet våren 2007. Prosjektet gjelder istandsetting av et fiskemottak fra 1953, som var i bruk fram til 1984, da firmaet flyttet til nye lokaler. Etter istandsetting er bygningen tenkt til å huse et verdiskapings- og visningssenter knyttet til kyst- og fiskerinæringen i distriktet. Som omtalt tidligere i rapporten har det i forbindelse med istandsettingsprosjektet skjedd en rekke endringer av både bygningens eksteriør og interiør. Når det gjelder det første har det blant annet blitt skiftet ut eksisterende

Vaktbu før og etter
istandsetting.
Fotos: Kulturminnefondet.

istandsetting og hvor mye som var oppgradering og kostnadsoverslaget til prosjektet viste stor grad av utskifting og bruk av moderne materialer. Prosjektet fikk imidlertid tilskudd høsten 2008 med følgende spesifisering: *Tilskudd gis til etablering av overnatting i stabbur. Tilskudd gis ikke til isolering og nytt el-anlegg.*

Før istandsetting/tilrettelegging var første etasje av stabburet innredet med korbinger og melkister langs den ene gavlveggen. I tillegg var det avdelt en saltebu/bu for tørking av kjøtt langs den ene langveggen, med en lettvegg med dør. Andre etasje bestod av ett stort rom med treeroer i taket til å henge diverse tekstiler og lignende på. De innvendige veggene i både første og andre etasje var bare tømmervegger. I forbindelse med arbeidene i stab-

vinduer, det har blitt satt inn vinduer der det angivelig skal ha vært vinduer tidligere og diverse dører og porter har blitt endret/ombygd. Innvendig har det blant annet blitt satt opp nye trapper av gamle materialer, deler av konstruksjonen i andre og tredje etasje har blitt pusset ned for å fjerne malingsrester og fiskelukt. Disse endringene har blitt gjennomført på tross av fylkeskommunens følgende konstatering og anbefaling: *Visningssenteret skal fremheve de bygningsmessige endringer som forteller om utviklingen i fiskerinæringen. «Frysprinsippet» må være basis i alle vurderinger av bygget.*

Eksempler hvor det er gitt tilskudd til andre typer kulturminner er to tilskudd fra 2008, gitt til to prosjekter tilknyttet pilotprosjektene *Porto*

Franco og Nærøysfjorden Verdensarvpark. Prosjektet tilknyttet *Porto Franco* gjelder istandsetting av ei vaktbu tilhørende Bredalsholmen Dokk og Fartøysvernsenter på Bredalsholmen utenfor Kristiansand. Bygningen ble tidligere, som navnet tilsier, brukt som vaktbu inn til dokkanlegget. I følge søknaden til Kulturminnefondet er bygningen i fremtiden tenkt brukt som publikumsmottak for besøkende til anlegget og som base for billettsalg. Det andre tilskuddet fra 2008 ble som sagt gitt til et prosjekt tilknyttet Nærøysfjorden Verdensarvpark og gjaldt tilrettelegging av et krigsminneanlegg fra andre verdenskrig. Anlegget består blant annet av en 400 meter lang løpegrav i tørrmur anlagt ned mot sjøen, og seks bunkerser, tre med tak og tre uten. Prosjektet omfattet gjenoppmuring av deler av steinmurene i løpegrava, rydding av vegetasjon og trær i og rundt løpegrava og rydding av gulvene i bunkerene. Anlegget er tenkt brukt i formidlingssammenheng overfor turister og lokalbefolkning. Det skal etableres en skiltet kultursti, utvikles audioguider for mp3-spillere og etableres nettsider med informasjon om anlegget. Begge disse anleggene er tiltenkt en ny form for bruk i fremtiden. Kulturminnene og den planlagte bruken, er imidlertid av en slik karakter at det ikke nødvendigvis gjør noen særlig grad av fysiske endringer på kulturminnene, noe som gjør prosjektene mindre problematiske i et kulturminneperspektiv.

Kulturminne hvor det er gjort få fysiske endringer på kulturminnene. Anlegget er gitt god informasjon. Fotos Kulturminnefondet.

Eksempel på bruk av elektroverktøy på laftestokker. Vegg ble demontert og gitt overflatebehandling og isolasjon som opprinnelig brukt.
Fotos Kulturminnefondet

Aktiv medvirkning fra Kulturminnefondets side

Evalueringsarbeidet har også omfattet prosjekter hvor Kulturminnefondet har spilt en mer aktiv rolle for å sikre de faglige resultatene ved istandsettingsarbeidene. Et eksempel på dette er et prosjekt tilknyttet pilotprosjektet *Valdres Natur- og Kulturpark* som fikk tilskudd av Kulturminnefondet våren 2008. Under en befaring i juni 2008, der både tilskuddsmottaker, utførende håndverker og Kulturminnefondet deltok, ble man enige om at en tømmervegg i selet, som håndverkerfirmaet nettopp hadde laftet opp, skulle utføres på nytt pga av måten arbeidet var gjort på. Mens den gamle tømmerveggen bestod av tømmerstokker telgjet for hånd, var det nye tømmeret justert med kutter. Dette gav en helt annen overflate på tømmeret enn det som hadde vært opprinnelig. I tillegg til dette var medfarene på de nye stukkene dratt helt ut i laftehodene på stukkene, noe det ikke har vært noen tradisjon for. Mye av tømmeret hadde også store sprekkdannelse. Gjennom at man ble enige om at arbeidet skulle utføres på nytt ved bruk av tradisjonelle teknikker, fikk man imidlertid et mye bedre resultat som både håndverker, tilskuddsmottaker og Kulturminnefondet sa seg godt fornøyd med.

Et annet eksempel er prosjektet tilknyttet pilotprosjektet *Valdres Natur- og Kulturpark* som fikk tilskudd fra Kulturminnefondet i 2007 til istandsetting av våningshus og stabbur på gården og sel, fjøs og forløy på gårdens heimstøl. Prosjektet ble befart

Løe med behov for omfattende restaurering. Håndverker hadde jevnlig kontakt med Kulturminnefondet i forbindelse med istandsettingen. Foto fra rapport.

H-bjelke innpanelt. Eksempel på bruk av moderne materialer hvor dette blir skjult med panel. Foto Kulturminnefondet.

av Kulturminnefondet i juni 2008. Da hadde istandsettingsarbeidet av våningshuset kommet i gang, ved at blant annet deler av tømmerarbeidene var utført og det var dratt inn en H-bjelke, som skulle panelen, som kronstokk i stuerommet i første etasje. Dette var gjort for å sikre etasjeskillet mellom første og andre etasje som var preget av nedbøyning. Ellers var det oppført et nytt kjellerrom av leca innenfor den opprinnelige tørrmurte natursteinskjelleren. Løsningen var valgt på grunn av behov for å ha kjellermulighet og for å ha en kjeller som var lettere å holde ren. Under befaringen ble de ulike løsningene og valgene diskutert og fra Kulturminnefondets side ble det lagt vekt på at overflaten på den nye innvendige synlige tømmeret måtte

Bildet venstre viser uheldig utforming av tilbygg som var prosjektert som tilbakeføring. Bildet under viser samme objekt hvor tilbakeføring ble endret til slik dokumentasjonsmaterialet viste. Fotos Kulturminnefondet.

få samme overflatebehandling med verktøy som opprinnelig utført. Det ble også fra Kulturminnefondets side, oppfordret til at eier og håndverker forsøkte å bevare mest mulig av opprinnelige overflater og at det i det videre arbeidet ble brukt teknikker og materialer som harmonerte med opprinnelig utførelse. Istandsettingsarbeidet som har blitt gjort på de andre bygningene i prosjektet viser at rådene fra Kulturminnefondet i stor grad har blitt vektlagt i det videre arbeidet på anlegget og i andre prosjekter som det samme håndverkerfirmaet har vært involvert i. Den aktuelle håndverkeren har etter befaringen i 2008 hatt jevnlig kontakt med Kulturminnefondet for å drøfte løsninger ved istandsetting av flere prosjekter i regionen.

Et annet tilfelle hvor flere aktører har bidratt til å sikre de faglige resultatene i prosjektet, er et prosjekt tilknyttet pilotprosjektet *Hamningberg – Med varsomhet som forutsetning*. Prosjektet gjelder riving av et eksisterende tilbygg fra 1980-tallet og gjenoppføring av en kopi av et eldre tilbygg på samme sted. Både Båtsfjord kommune og Finnmark fylkeskommune støttet prosjektet og Kulturminnefondet gav tilskudd til arbeidet høsten 2009 med følgende spesifisering: *Tilskudd gis til riving av nåværende tilbygg og tilbakeføring til original fasade*. Det ble i tillegg satt som vilkår at: *Det forutsettes at tilbakeføringen skjer i tråd med oppmålingstegninger fra Fylkeskonservatoren i Finnmark. Det forutsettes videre at det brukes samme type utvendig panel, vinduer tak og dører som på resten av huset. Det forutsettes at det tas kontakt med Kulturminnefondet før oppstart av arbeidet*. Denne typen prosjekter blir normalt ikke støttet av Kulturminnefondet, men siden prosjektet var en del av verdiskapingsprogrammet ble åpnet for unntak.

Arbeidet med prosjektet ble igangsatt våren/sommeren 2010 uten at tilskuddsmottaker hadde tatt kontakt med Kulturminnefondet før oppstart av arbeidet, slik vilkåret for tilskuddet tilsa. Kulturminnefondet styre hadde styrebefaring i Finnmark i juni 2010, og 16.06.2010 besøkte styret og deler av Kulturminnefondets administrasjon Hamningberg og det aktuelle prosjektet. Tilstede under styrebefaringen var også representanter fra kulturvernavdelingen i Finnmark fylkeskommune og pilotprosjektet. Det viste seg da at tilbygget var tilnærmet ferdig, men at det i stor grad skilte seg fra det gamle tilbygget, både med hensyn til størrelse og takvinkel. Under befaringen av prosjektet ble det uttrykt undring og skuffelse over det utførte arbeidet. Eiendommen ligger innenfor et område regulert til bevaring og tiltaket var ikke gjort i tråd med vedtak i kommunen og vilkår i tilsagnsbrevet. I den påfølgende tiden etter befaringen ble deler av tilbygget revet og ombygd tilnærmet i tråd med oppmålingstegningene. Dette ble gjort i en prosess hvor tilskuddsmottaker, fylkekommunen, pilotprosjektet og håndverker var delaktige. Resultatet ble også i tråd med synspunktene som ble fremlagt av Kulturminnefondets styre under befaringen.

Et eksempel på et prosjekt som opprinnelig fikk avslag, men som etter bearbeidelse, med aktiv

deltagelse fra Kulturminnefondets side har mottatt to tilskudd, er prosjekt tilknyttet pilotprosjektet *Pilegrimsleden*. Prosjektet gjelder oppføring av en avlastningsbygning til overnatting for pilegrimer på et gårdsbruk, hvor en viktig del av næringsvirksomheten knytter seg til overnattingsvirksomhet og lukkede arrangementer av ulik karakter. Bygningen som tiltenkt formålet var et gammelt tørkehus for korn oppført i tømmer i en etasje, og hadde ligget lagret på gården i flere år. Som en følge av dette hadde store deler av tømmeret omfattende råteskader.

Prosjektet ble første gang omsøkt ved første søknadsrunde i 2007, men fikk da avslag blant annet på grunn av mangelfull dokumentasjon. Prosjektet ble også omsøkt høsten 2007, men fikk da også avslag. Våren 2008 ble prosjektet omsøkt på nytt, men ble da avslått pga at store deler av tiltakene falt utenfor Kulturminnefondets virkeområde og fordi de planlagte tiltakene var preget av bygningsmessige endringer og tilføyelser av nye bygningselementer, uten at det var drøftet hvordan dette ville påvirke bygningens antikvariske verdier. I juni 2008 foretok Kulturminnefondet en befaring av prosjektet, sammen med blant annet representant fra pilotprosjektet, hvor flytting og istandsetting og ombygging av bygningen ble drøftet. Kulturminnefondet gav uttrykk for at en ønsket så få endringer som mulig ved istandsetting og ny bruk.

Tilskuddsmottaker ønsket å bruke tømmerkjernen til tørkehuset, bygge det om og gjenreise det på oversida av gårdens stabbur. I dette området har han planer om å sette opp flere bygninger som gjestehus med overnattings- og vaskemuligheter for pilegrimer. I diskusjonene om bygningsmessige endringer og tomtevalg ble det fra fondets side vektlagt at det var viktig å ikke gjøre for store endringer i tømmerkassa og heller bygge til enn å bygge om. Videre ble det poengtert at slike bygninger, tørkehus, smier, bryggerhus, tradisjonelt sto utenfor tunet på grunn av brannfaren de tidligere representerte. Tilskuddsmottaker ønsket at tørkehuset skulle settes opp som en del av tunet. Kulturminnefondet gav samme høst tilskudd til prosjektet, nærmere bestemt til istandsetting av tømmerkassa.

Prosjektet ble befart på nytt i juni 2009, hvor Kulturminnefondet, tilskuddsmottaker og representant fra pilotprosjektet deltok. Planløsning og ny bruk ble drøftet og Kulturminnefondet framholdt viktigheten av å beholde mest mulig av original planløsning. Tømmerkassa var da ferdig istandsatt. For å nå fra til akseptabel løsning ble flere tegningsforslag drøftet. Tilskuddsmottaker ønsket opprinnelig å sette inn to vinduer og ei ny dør i tørkehuset som ei lav dør og døråpning fra ei eldre dør rett ved siden av eksisterende. Fondet på sin side ønsket en løsning hvor det ble bygget til et tilbygg i lengderetningen hvor alle nyinstallasjoner ble montert og at tørkehuset ble brukt som badestue. Badestue var tenkt inn i tilskuddsmottakers opprinnelige planer og fondet ønsket at denne funksjonen kunne ivaretas ved videreført bruk av en eldre bygning. Tilskuddsmottaker på sin side ville bruke rommet også til andre funksjoner, men gikk med på å endre

opprinnelig tegning og å ikke ta ut hull for vinduer i den gamle tømmerkassen. Resultatet ble at fondet aksepterte en løsning hvor det ble saget ut ny døråpning i gavlveggen. Våren 2010 ble det etter søknad gitt et nytt tilskudd til prosjektet, denne gang til fundamentering, tekking av taket med skifer og oppføring av reisverkstilbygg i tørkehusets lengderetning.

VSP-effekter

Vurdering av prosjektenes verdiskapingseffekter har ikke blitt tillagt noen stor vekt i evalueringsarbeidet, men det er forsøkt å si noe om dette i de 31 prosjektene som har blitt gjennomgått i sin helhet, ut ifra den informasjonen Kulturminnefondet har hatt tilgjengelig, og da begrenset til miljømessige, sosiale og kulturelle verdiskapingseffekter. Vi har som sagt valgt å ikke se på økonomiske effekter, delvis fordi Kulturminnefondet ikke har informasjon om disse effektene og delvis fordi det i flere tilfeller er for tidlig å kunne påvise denne typen effekter. Nedenfor følger en orientering om hvordan vi har definert de ulike typene verdiskapingseffekter og deretter noen generelle trekk fra de gjennomgåtte prosjektene og eksempler på ulike prosjekter hvor det kan påvises/er potensialer for verdiskapingseffekter.

Definisjon av effektene

I denne rapporten har vi definert «verdiskapings-effekter» som: *En økning eller reduksjon av en kapital som en konsekvens av det aktuelle prosjektet/tiltaket.*

Når det gjelder *miljømessige* verdiskapings-effekter har vi valgt å se dette i lys av:

- Prosjektets/tiltakets påvirkning på stedets/anleggets/objektets samlede kulturminneverdier/kulturhistoriske verdier.
- Totalopplevelsen av stedet/anlegget/objektet i landskapet sett i et kulturhistorisk perspektiv.
- Prosjektet/tiltaket sett i lys av ressurs- og energiøkonomiske løsninger (grad av utskiftning/gjenbruk, samt bruk av miljøvennlige materialer).

Kulturelle verdiskapingseffekter er vurdert i forhold til:

- Prosjektets/tiltakets effekter knyttet til styrking av lokal identitet og stolthet i relasjon til det aktuelle stedet/anlegget/objektet som kulturminne.

Sosiale verdiskapingseffekter er vurdert i forhold til:

- Prosjektets/tiltakets effekter knyttet til styrking av lokal bevissthet og engasjement omkring det aktuelle stedet/anlegget/objektet som kulturminne.

Miljømessige, sosiale og kulturelle verdiskapingseffekter

Gjennomgangen av de 31 prosjektene som har blitt evaluert, sett i lys av miljømessige, sosiale og kulturelle verdiskapingseffekter, har vist at det er

Setermiljø i Oppland.
Foto: Kulturminnefondet.

lettest å påvise miljømessige verdiskapingseffekter i prosjektene og at det i mange prosjekter er vanskeligere å påvise kulturelle og sosiale effekter. Dette henger naturlig nok sammen med at de miljømessige effektene i langt større grad er fysiske enn de andre effektene og at det er denne typen informasjon Kulturminnefondet i første rekke er i besittelse av. Kulturelle og sosiale verdiskapingseffekter vil som sagt være av mer immateriell karakter og vil trolig komme mer tilsyne over lenger tid. En kartlegging av disse effektene vil i tillegg kreve en annen tilnærmingssåte enn den som har blitt benyttet i dette evalueringsarbeidet, for eksempel ved bruk av intervju eller spørreskjema. Likevel er det mulig å peke på noen effekter også av denne typen i flere prosjekter og vi vil også peke på mulige potensialer for enkelte kulturelle og sosiale effekter som ikke har blitt påpekt i prosjektene.

Når det gjelder konkrete prosjekter hvor det kan påvises positive miljømessige verdiskapingseffekter så er det for det første naturlig å peke på et prosjekt tilknyttet *Pilegrimsleden*, som det har blitt referert til flere ganger tidligere i rapporten. Gjennom det utførte istandsettingsprosjektet på våningshuset har kulturminneverdiene i bygningen blitt ivaretatt på en forbilledlig måte, samtidig som det er gjort enkelte tilretteleggingstiltak for at kulturminnet skal kunne brukes som bolig i fremtiden. Her er det en særlig styrke for prosjektet at det har vært lagt stor vekt på å benytte tradisjonelle materialer og teknikker ved istandsettingsarbeidet.

To tradisjonelle istandsettingsprosjekter hvor kombinasjonen av positive miljømessige og kulturelle verdiskapingseffekter er særlig framtrepende er et prosjekt tilknyttet pilotprosjektet *Hamningberg – Med varsomhet som forutsetning* og et prosjekt tilknyttet *Valdre Natur- og Kulturpark*. Prosjektet i Hamningberg gjelder et prosjekt som fikk tilskudd av Kulturminnefondet i 2006 og som hovedsakelig gjelder istandsetting av uthusdelen(e) på et varangerhus. Før istandsetting var store deler av uthusene i dårlig stand, og stod i fare for å falle sammen. Det gjennomførte istandsettingsarbeidet har bidratt til at bygningene nå er i god stand, samtidig som at kulturminneverdiene i anlegget er sikret. Her er det spesielt viktig å påpeke at anlegget inneholder ett av de siste gjenværende geitefjøsene i Hamningberg, som det tidligere var langt flere av. Ivaretagelsen av denne typen bygninger er svært viktig for at kommende generasjoner og tilreisende skal kunne forstå hvordan livet i Hamningberg utartet seg den gang fiskeværet hadde helårsbosetting. Når det gjelder prosjektets kulturelle verdiskapingseffekter må disse, i likhet med alle prosjektene Kulturminnefondet har gitt tilskudd til i Hamningberg, sees i lys av stedets historie og effekten ved at prosjektene befinner seg på et konsentrert geografisk område. I lys av dette er det naturlig å regne med at det skjer en styrking av lokal identitet og stedstilhørighet når flere bygninger og anlegg i fiskeværet settes i stand og tas i bruk.

Prosjektet tilknyttet *Valdres Natur- og Kulturpark*

Settermiljø i Oppland.
Videreført bruk i et eldre
kulturlandskap.
Foto: Kulturminnefondet.

fikk tilskudd fra Kulturminnefondet i 2009 og gjelder istandsetting av ildstedsanlegg i et sel hvor det hver sommer drives aktiv stølsdrift med ysting av ku og geitemelk. Ildstedsanlegget har for det første som sagt blitt istandsatt på en håndverksmessig og kulturminnefaglig god måte, ved bruk av tradisjonelle materialer og teknikker. Dette arbeidet har vært en forutsetning for den videre drifta på stølen med aktivt dyrehold. Dette er igjen nødvendig for opprettholdelsen av det verdifulle kulturlandskapet rundt stølen, både med tanke på biologisk mangfold og ikke minst opplevelsen av stedet for besøkende. Knyttet opp imot kulturelle verdiskapings-effekter må videre stølsdrift med formidling av kunnskaper og tradisjon omkring blant annet ysting til besøkende fremheves som spesielt verdifullt.

Et prosjekt som i utgangspunktet er på siden av det Kulturminnefondet gir støtte til, mens som i 2007 fikk tilskudd, er et prosjekt på Vega tilknyttet pilotprosjektet *Den verdifulle Kystkulturen i Nordland*. Prosjektet gjelder som sagt demontering, flytting og gjenreising/istandsetting av fjøs med løe og lem. Blant argumentene som ble brukt til støtte for tiltaket var at bygningen ved flytting fikk sin opprinnelige funksjon tilbake (som driftsbygning på et kombinasjonsbruk), flyttingen ivaretar en lang historisk tradisjon på stedet og at formidlingsverdien ble betydelig styrket. I et bevaringsperspektiv tilstrebes det innenfor kulturminnevernet i størst mulig grad å bevare bygninger på sin *opprinnelige* plassering eller *in situ*. Dersom formålet derimot knytter seg til formidling av kunnskap til et publikum kan, slik Lars Rode argumenterer for i artikkelen *Flytting – forkastelig eller forsvarlig?*, derimot flytting av bygninger forsvares og til og med øke formidlingsverdien og opplevelsesverdien ved det aktuelle kulturminnet.² På øya fjøset ble flyttet til hadde det tidligere stått en driftsbygning av samme type og størrelse som den som nå er flyttet til anlegget, i tillegg til at tilskuddsmottaker har satt i stand et tradisjonelt nordlandshus på stedet som også skal brukes i formidlingen av anlegget til besøkende. Før flyttingen hadde husmannsplassen en begrenset verdi knyttet opp imot et formidlings- og opplevelsesperspektiv. Gjenoppsettingen av fjøset og de videre planene for stedet vil imidlertid bidra til at formidlingspotensialet økes betydelig. Hovedmålet for konseptet til prosjektet går nettopp ut på å *...vise den spesielle form for landbruk som ble drevet på disse kystområder, både på hovedøya og i selve verdensarvområdet*. Innenfor et slikt perspektiv vil kombinasjonen mellom den materielle og immaterielle kulturarven stå i fokus og det vil være feil å bare fokusere på såkalt materiell autentisitet, men også vektlegge det Lars Rode benevner som visuell autentisitet, i dette tilfellet stedet som helhet, ikke bare den enkelte bygningen. Det vil med andre ord ikke være av vesentlig betydning om den enkelte bygningen har stått på stedet når den var i tradisjonell bruk, men hvorvidt anlegget

som helhet framtrer som troverdig i den *fortellingen* som ønskes formidlet til besøkende på stedet. Dette fokuset innebærer blant annet at bygningene blir satt i stand på en måte som er i tråd med tradisjonene på stedet og som er forenelige med den aktuelle tidsperioden som en ønsker at anlegget skal representere. Dette medfører at det settes fokus på bruk av tradisjonelle materialer og håndverksteknikker.

Tilskuddsmottaker har gjennom istandsettingen av fjøset hatt et fokus på bruk av tradisjonelle materialer og teknikker. Flyttingen av fjøset og gjenoppsettingen har, som nevnt tidligere i rapporten, medført enkelte fasadeendringer på bygningen. Dette har imidlertid liten betydning for resultatet av det gjennomførte prosjektet, som må knyttes opp imot anleggets troverdighet innenfor et formidlings- og opplevelsesperspektiv. Ut ifra et slikt ståsted har prosjektet helt klart medført positive miljømessige verdiskapingseffekter.

Dersom en ser prosjektet opp imot kulturelle verdiskapingseffekter så har prosjektet et klart potensial også her ved at det kan bidra til å sette fokus på den lokale kulturhistorien og bidra til å styrke den lokale identiteten og stoltheten over Vega-samfunnet som helhet. Det vil imidlertid være av stor betydning at tilskuddsmottakerne lykkes med konseptet. Dersom prosjektet lykkes vil det også kunne bidra til en større lokal bevissthet omkring lokale kulturminnekvaliteter og ikke minst et større fokus på bygningsvern.

Gjennomgangen av de evaluerte prosjektene har også påvist at det er prosjekter hvor det i liten grad kan sies å ha skjedd en positiv miljømessig verdiskaping. I enkelte tilfeller har det derimot, i et kulturminneperspektiv, skjedd en reduksjon av de kvalitetene som lå i anleggene og dermed ført til en *negativ* miljømessig verdiskaping. Her er det imidlertid viktig å påpeke at dette i all hovedsak ikke skyldes det har blitt utført tiltak som var nødvendig for å ta i bruk de aktuelle bygningene og anleggene, men heller hvordan en har tilnærmet seg kulturminnene og ikke minst måten tiltakene har blitt utført på. Dette henger nært sammen med det som ble pekt på i forrige kapittel ved forskjellen mellom bruksbetingede endringer og andre typer endringer. I de to følgende eksemplene vil dette forholde være grunnleggende for vurderingene.

Det første prosjektet gjelder et prosjekt tilknyttet pilotprosjektet *Norsk Tradisjonsfisk* som fikk tilskudd fra Kulturminnefondet våren 2007, (jf. rapportens side 19). I følge informasjonsark for pilotprosjektet *Norsk Tradisjonsfisk* så er tanken bak prosjektet: *...å sikre kunnskapen som er knyttet til fiskeri og foredling. Prosjektet vil sikre den utsatte kulturarven langs kysten, både den materielle og den immaterielle. Eksisterende bygningsmasse med tekniske innretninger skal settes i stand, og det skal etableres et verdiskapings- og visningssenter. Videre står det: Prosjektet vil utvikle verdiskapings- og visningssentre i tilknytning til tradisjonelle fiskeindustribygg som skal tilpasses formålet. Industribyggene skal legges til rette for kunnskapsformidling, historiske utstillinger, dokumentasjon, matopplevelser, salg og*

2 Lars Rode: Flytting – forkastelig eller forsvarlig?, i Årbok 2004 Fortidsminneforeningen.

Sjøhusmiljø i Nordland.
Foto: Kulturminnefondet.

andre former for verdiskaping.³ Prosjektet har med andre ord som mål å etablere en nærings- og opplevelsesvirksomhet som er tuftet på et konsept som setter den materielle og immaterielle kulturarven i sammenheng.

I en betraktning av prosjektets påvirkning på anleggets kulturhistoriske verdier og ikke minst opplevelsen av anlegget i et kulturhistorisk perspektiv, så har Nordland fylkeskommune lagt vekt på at det vil være viktig å bevare sporene etter anleggets historiske utvikling. Dette harmonerer i liten grad med de gjennomførte tilbakeføringstiltakene og nedpussingen av bærende konstruksjoner i andre etasje og på tørrfiskloftet i bygningen. Det siste tiltaket har, som nevnt tidligere, blitt rettferdiggjort ut ifra argumenter om sterk og sjenerende fiskelukt, malingssøl og annen slitasje. Ved en vurdering av denne delen av tiltaket kan det være nyttig å vis til hva arkitekt Hans Jacob Hansteen sier i artikkelen *Vern av bygget form som dokument, Utfordring og utopi* fra 2005.⁴ Her argumenterer Hansteen blant annet for at en bygnings historie kan være handlinger uttrykt i fysisk form og at disse kan være: ...spor eller «avtrykk» av brukende, konsumerende eller produserende handlinger. Videre sier Hansteen at: *Bygget form er direkte resultater av byggende og*

brukende handlinger i fortid. De dokumenterer derfor historie, er historiefortellende... Meddelelsen (fra et bygget dokument) gir ingen litterær klartekst. Meddelelsen gis i kraft av formens eget språk med rom og form, flate, linje og materiale som grunnleggende elementer. Disse oppleves gjennom mange sanser. Så vel lukte- og hørsel- som følelsessansene er aktive i vårt forhold til bygget form. Materialenes duft, deres hete eller kjølighet og akustiske virkninger supplerer den visuelle opplevelsen av rom, form og farge i lys og skygge.

I årsrapport for Norsk Tradisjonsfisk til Telemarksforskning fra 2008 står følgende: *Fortellinger og historier, handlingsbåren kunnskap, produksjonsmetoder, oppskrifter, matkulturer, produkthistorie... skal «serveres» i lokalene der den materielle kulturarven blir vist fram. Dette er et integrert produkt i et visningscenter/-anlegg.*⁵ Når det gjelder det nevnte prosjektet kan det stilles spørsmålsteget om hvorvidt deler av de valgte løsningene bidrar til å danne en helhetlig ramme omkring et visningscenter for kyst og fiskerinæringen. Fiskemottaket, som var i bruk fra 1953 til 1984, representerer, med sine ulike ombygginger og tilføyelser, utviklingen innen næringen i den aktuelle perioden. Grep med å gjennomføre en tilbakeføring av deler av anlegget står derfor i kontrast med innholdet i det nye visningscenteret, nemlig å blant annet

3 Informasjonsark: *Norsk Tradisjonsfisk*. www.ra.no, 27.01.10.

4 Hans Jacob Hansteen: *Vern av bygget form som dokument: Utfordring og utopi*. Forelesning Karlstad 25-26. August 2005.

5 Norsk Tradisjonsfisk: *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Årsrapport 2008*:19.

viser utviklingen innen næringen opp igjennom historien. Det samme kan sies om de innvendige arbeidene der tiltakene har en estetisk begrunnelse. Ved å pusse ned autentiske overflater som for eksempel takkonstruksjonen på tørrfiskloftet, bidrar dette til å fjerne de delene av historien fra anlegget som skal formidles til besøkende og som bidrar til å gjøre stedet unikt.

Det andre eksempelet gjelder et prosjekt tilknyttet pilotprosjektet *Nasjonalparkriket* som fikk tilskudd fra Kulturminnefondet våren 2007. Knyttet opp imot miljømessige verdiskapingseffekter, så har de valgt tekniske løsningene for istandsettingen av bygningen og valget av materialer, medført at opplevelsen av bygningen i landskapet er sterkt svekket. Da bygningen var i tradisjonell bruk fungerte den som husvære under sinking av mose i fjellet og var bygd på en måte som gjorde av vedlikeholdsarbeidet skulle være minst mulig. Gjenbruk av materialer som for eksempel vinduer, representerer en vanlig løsning for denne typen bygninger, hvor formålet var å skaffe seg tak over hodet. Ut ifra en antikvarfaglig og kulturhistorisk tankegang ville det være viktig å ivareta bygningens særpreg, som en kilde til kunnskap om tradisjonelle byggeteknikker, men også i et formidlings- og opplevelses perspektiv.

Når det gjelder eksempler på prosjekter hvor det lett kan påvises eller burde være et potensial for kulturell og sosial verdiskaping, er dette som sagt færre prosjekter enn der hvor det kan påvises miljømessige verdiskapingseffekter. Av konkrete eksempler kan i første rekke nevnes et prosjekt tilknyttet pilotprosjektet *Nasjonalparkriket* som fikk tilskudd av Kulturminnefondet våren 2006. Prosjektet gjelder istandsetting av ei hytte fra 1915 som har tilhørt Marcello Haugen, som blant annet var kjent for sine *magiske evner*. Tilskuddsmottaker for tilskuddet har vært et historielag i Oppland og mye av istandsettingsarbeidet har blitt gjort på dugnad av historielagets medlemmer. Opplysninger fra historielaget, innsendte avisartikler vedrørende istandsettingsarbeidet og ikke minst tv-innslaget om hytta og istandsettingsarbeidet på Norge Rundt i 2009, tyder på at prosjektet har bidratt til en styrking av den lokale identiteten og ikke minst trivsel og samhold blant de som har bidratt i arbeidet. Tv-innslaget om hytta og Marcello Haugen har også bidratt til kulturell verdiskaping i form av kunnskapsformidling til et større publikum.

Til slutt vil vi peke på et prosjekt tilknyttet pilotprosjektet *Den verdifulle Kystkulturen i Nordland*, hvor det kan ligge et potensial for kulturell og sosial verdiskaping for fremtiden. Dette gjelder et prosjekt som har fått to tilskudd fra Kulturminnefondet, henholdsvis i 2005 og 2006, (jf. rapportens side 17). Stedet er i følge søknaden blant annet tenkt brukt som læringssted om hvordan befolkningen på Vega livnærte seg i eldre tid. Som nevnt tidligere har NIKU påvist at det har blitt brukt tranmaling til overflatebehandling av flere av bygningene i fiskeværet, men at det ved istandsettingsarbeidet har blitt benyttet moderne maling. Dette kunne ha vært

utnyttet ved at det for eksempel hadde blitt arrangert kurs i produksjon av tranmaling og overflatebehandling av bygninger med denne typen maling. Da kunne bygningene i været vært benyttet som kursobjekter. I tillegg ville produksjon av lokal tranmaling og overflatebehandling av bygningene med dette produktet bidratt til å ivareta viktige sider ved bygningsmiljøet på stedet og ikke minst ha overføringsverdi til andre steder på Vega.

Vilkår og framdrift

Ved tildelinger av tilskudd har Kulturminnefondet mulighet til å stille vilkår for tilskuddene av både faglig eller økonomisk art. Dette kan for eksempel være at det stilles krav om at istandsettingsarbeidet skal gjennomføres med tradisjonelle materialer og metoder og/eller at det stilles krav om at det skal innsendes nytt budsjett for den delen av det omsøkte tiltaket som fikk tilskudd.

Når det gjelder framdrift eller driftstiden for prosjektene, så har denne endret seg gjennom Kulturminnefondets historie. Prosjekter som fikk tilskudd i 2005 og 2006 hadde først tre år på å starte opp med prosjektet og deretter tre år på selve gjennomføringen. I fra 2007 har tidsramma for prosjektene vært tilsagnsåret og de to påfølgende kalenderårene.

Vilkår

Av de 31 prosjektene som har blitt gjennomgått i sin helhet i evalueringsarbeidet har det blitt satt vilkår i 21 av dem i forbindelse med tildelingen av tilskuddene. I 14 av disse prosjektene ble det satt vilkår av faglig art, i 11 prosjekter ble det satt vilkår som gikk på økonomien i prosjektene og i 4 prosjekter ble det satt vilkår som både omhandlet prosjektenes faglige innhold og økonomi. Gjennomgangen av prosjektene viser for øvrig at det har blitt satt vilkår ved tildelinger av tilskudd siden 2005, året for det eldste tilskuddet omfattet av evalueringen, og jevnt fordelt gjennom de senere tildelingsrundene.

Gjennomgangen av de 14 prosjektene hvor det har blitt satt vilkår i forbindelse med tilskuddene, viser at vilkårene ikke har blitt innfridd i 7 av dem, det vil si i 50 % av prosjektene, se tabell nedenfor. Av disse gjelder to vilkår økonomiske forhold, mens 5 vilkår omfatter prosjektenes faglige innhold. I tillegg må det nevnes at vilkårene i to andre prosjekter bare delvis har blitt oppfylt.

Pilotprosjekt	Antall prosjekter
Nasjonalparkriket	1
Valdres Natur og Kulturpark	1
Den verdifulle kystkulturen	1
Norsk Tradisjonsfisk	1
Pilegrimsleden	2
Nærøyfjorden	1

Når det gjelder prosjektene med vilkår av faglig art, som ikke har blitt oppfylt, går fire av disse vilkårene ut på at prosjektene eller istandsettingsarbeidet skal gjennomføre i samarbeid eller i sam-

Seterlandskap i Oppland.
Foto Kulturminnefondet.

råd med antikvarisk myndighet. Det siste vilkåret gjelder krav om at det skal sendes inn kopi av godkjenning av tiltakene i prosjektet fra fylkesmannen i det aktuelle fylket, da det ble opplyst i søknaden om at området kulturminnet befant seg i var naturvernfredet. Det viser seg altså at det i fire av fem vilkår, som ikke har blitt oppfylt, har blitt satt krav om at prosjektet må gjennomføres i samarbeid med antikvarisk myndighet, det vil si fylkeskommunene i de aktuelle fylkene. Det samme vilkåret er også satt i fire andre prosjekter, hvor vilkårene er helt eller delvis oppfylt. I to av disse prosjektene har imidlertid objektet som skal settes i stand, vært fredet etter kulturminneloven. Dette innebærer at alle tiltak som ikke kan anses å være ordinært vedlikehold skal godkjennes av antikvarisk myndighet, jf. kml § 15. I de to siste prosjektene har det i følge vedkommende fylkeskommune vært noe kontakt forut for at prosjektene startet opp og noe underveis i ett av dem. Fylkeskommunen har for øvrig bare befart ett av prosjektene etter ferdigstillelse. Samlet sett gir dette grunnlag for å stille spørsmål ved om vilkår av typen *det forutsettes at istandsettingsarbeidet gjøres i samråd med rette antikvariske myndighet* er særlig hensiktsmessig når det viser seg at de forverneverdige kulturminner i liten grad blir innfridd. Under evalueringsarbeidet har det også kommet fram at flere fylkeskommuner ikke har kapasitet til å følge opp alle prosjekter hvor det har blitt satt denne typen vilkår fra Kulturminnefondets side.

Før omtalen av vilkår av økonomisk art er det

et konkret prosjekt som må vies oppmerksomhet og som på en god måte illustrerer viktigheten av at de vilkårene som stilles ved tilskudd fra Kulturminnefondet er mulige å innfri for tilskuddsmottaker. Det følgende eksempelet er hentet fra et prosjekt tilknyttet pilotprosjektet Valdres Natur- og Kulturpark, som fikk tilskudd fra Kulturminnefondet våren 2008. Prosjektet gjelder istandsetting av et steinfjøs, nærmere bestemt legging av nytt torvtak. Det ble lagt nytt tak på fjøset i 1984, men dette raste sammen vinteren 2001. I forbindelse med tilskuddet ble det satt følgende vilkår: *Det forutsettes at tiltaket utføres med samme materialer og teknikker som opprinnelig ble brukt og at så mye som mulig av opprinnelig konstruksjon og brukbart trevirke blir gjenbrukt.* Hva som menes med *samme type materialer og teknikker* i dette vilkåret er noe usikkert. Det kan nok trekkes så langt som til å omfatte legging av et tradisjonelt torvtak med never, men snarere bruk av *naturlig* trevirke framfor trykimpregnert og ivaretagelse av tekniske løsninger som for eksempel bruk av åstak framfor et moderne sperretak. Kravet om at *...så mye som mulig av opprinnelig konstruksjon og brukbart trevirke* skal gjenbrukes, er formulert noe merkelig da det i søknaden opplyses om at steinfjøset opprinnelig hadde laftede røster med åstak over og at taket fra 1984 var oppført på sperrebukker i plank. På søknadstidspunktet var i tillegg det meste av dette taket fjernet. I følge vilkåret forutsettes det med andre ord at det nye taket skal bygges opp som det

opprinnelige (med laftede røster), mens det i tillegg skal gjenbrukes mest mulig av taket fra 1984 (tak oppført på sperrebukker i plank)! De ulike delene i vilkåret blir dermed motstridende og ikke mulig å oppfylle for tilskuddsmottaker.

Vilkårene vedrørende økonomi knytter seg hovedsaklig til krav om at det enten må sendes inn nytt budsjett for gitte tiltak eller kopi av tilsagnsbrev av andre tilskudd oppført i budsjettene i søknadene. Av disse 11 prosjektene har vilkårene blitt oppfylt eller delvis oppfylt i sju av dem, mens vilkårene har bortfalt i to av dem. Dette medfører at vilkårene for tilskudd ikke har blitt innfridd i to av prosjektene. Når det gjelder de to vilkårene vedrørende økonomiske forhold i prosjektene, som ikke har blitt innfridd, omfatter disse to ulike forhold. I det første prosjektet, et tilskudd fra 2006, ble det satt følgende vilkår: *Egne midler (kopi av bankutskrift eller lignende) samt sponsormidler (kopi av tilsagn/overføring) må foreligge når akseptdokument returneres*. Gjennomgangen av prosjektet viser imidlertid at bekreftelse på egne midler ikke ble returnert og at dette heller ikke ble påpekt av Kulturminnefondet ved første delutbetaling av tilskuddet. I det andre prosjektet, et tilskudd fra 2008, ble det satt som vilkår at: *Det forutsettes at nytt budsjett for gitte tiltak framlegges før tilskudd utbetales*. Opprinnelig var Kulturminnefondet omsøkt for kr 100 000, mens det derimot ble gitt et tilskudd på kr 80 000. Nytt budsjett kom inn i januar 2009, men dette var identisk med det forrige (De delene av tiltaket som det ikke var gitt tilskudd til var ikke trukket ut av budsjettet) bortsett i fra at tilskuddet fra Kulturminnefondet var redusert fra kr 100 000 til kr 80 000. Dette budsjettet ble likevel godkjent av Kulturminnefondet i februar 2009.

Framdrift

Når det gjelder framdriften i prosjektene er det tre forhold som har vært aktuelle å se nærmere på:

1. Er prosjektene avsluttet innen tilsagnets varighet?
2. Er det innvilget utsatt ferdigstillingsfrist i enkelte prosjekter – og er denne eventuelt overholdt?
3. Har den stipulerte tidsplanen fra tilskuddsmottaker vært i overensstemmelse med faktisk tidsforbruk?
4. Hva skyldes eventuelle tidsoverskridelser?

Gjennomgangen av de 31 avsluttede prosjektene viser at alle disse har blitt avsluttet innenfor de ulike tilsagnenes varighet. I tre av prosjektene har det blitt søkt om enten utsettelse av ferdigstilling av prosjektene, eller utsettelse av oppstartstidspunkt for istandsettingsarbeidene. I et av disse prosjektene ble det søkt om utsettelse av tilsagnets varighet utover opprinnelig tilsagnsvarighet. Som begrunnelse i disse søknadene er det i to av dem vist til at det har vært problemer med å få tak i kvalifiserte håndverkere, mens i det siste er vist til at istandsettingsarbeidet har blitt mer omfattende enn først antatt og for å sikre de faglige resultatene ønsker man å få utsatt fristen for ferdigstilling.

Når det gjelder forholdet mellom tilskuddsmottakers stipulerte tidsplan og faktisk tidsforbruk i prosjektene, viser gjennomgangen av de 31 prosjektene at i 18 av dem har ferdigstillingen skjedd i henhold til den antatte tidsplanen i innsendt akseptskjema. Gjennomgangen av prosjektene viser imidlertid at i tre av disse prosjektene hadde ikke hele tiltaket(ene) som Kulturminnefondet gav tilskudd til, blitt ferdigstilt likevel. Dette innebærer at den angitte tidsplanen ikke har holdt mål i 13 av 31 prosjekter, noe som tilsvarer 42 % av prosjektene. Avvikene spriker en god del, i fra 2 måneder og opp til 16 måneder. Gjennomsnittet ligger på ca 7,5 måneder forsinket ferdigstilling i forhold til angitt tidsplan i innsendt akseptskjema. Gjennom evalueringsarbeidet har det ikke blitt hentet inn mer informasjon om årsakene til de ulike forsinkelsene i prosjektene utover den informasjonen Kulturminnefondet allerede har. Denne informasjonen begrenser seg til noen få prosjekter og blant grunne som blir oppgitt til forsinkelsene er hovedsakelig sykdom og problemer med å få tak i håndverkere.

Oppsummering: Vurdering av hvordan tiltakene har påvirket kulturminneverdiene i prosjektene

Hensikten med evaluering har vært å skaffe til veie informasjon om de faktiske kulturminnefaglige resultatene i de gjennomgåtte prosjektene. Evalueringen har vært rettet mot 8 utvalgte pilotprosjekter, hvor 85 prosjekter eller tilskudd har vært omfattet av arbeidet. Av disse har 82 blitt befart og 31 prosjekter har blitt gjennomgått i sin helhet og evaluert. I kapitlene er utvalgte deler av resultatet fra evalueringsarbeidet presentert.

Ett av hovedmålene med Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet har vært at kulturarven skal bli tatt bedre vare på enn tidligere. Dette skal blant annet skje gjennom bærekraftig bruk av kulturminnene hvor det tas hensyn til *tålegrenser*. Et hvert tiltak som blir utført på et kulturminne vil medføre en endring eller påvirke verdiene knyttet til kulturminne i en eller annen retning. Jo mer omfattende tiltaket er jo nærmere kommer man grensen for hva kulturminne kan *tåle*, før verdiene det er tilskrevet blir svekket. Et viktig spørsmål i forbindelse med gjennomgangen av istandsettingsprosjekter som har fått tilskudd fra Kulturminnefondet gjennom Verdiskapingsprogrammet, blir derfor: *Hvordan har tiltakene påvirket kulturminneverdiene i prosjektene?* Som en konsekvens av at Kulturminnefondet gir støtte til fysisk istandsetting av kulturminner vil kulturminneverdier i denne sammenhengen naturlig knytte seg til materielle verdier og da både i form av bevaring for kunnskap, opplevelse og bruk. Verdiene vil videre både knytte seg til kulturminnet/objektet isolert sett og objektet i kulturmiljøet eller landskapet.

Evalueringsarbeidet har vist at det både er prosjekter hvor det er lagt stor vekt på å ivareta kulturminneverdiene i de aktuelle objektene eller anleggene, og prosjekter hvor dette i mindre grad har vært tilfelle. Dersom en ser på de 31 prosjektene som har

blitt gjennomgått i sin helhet og de ferdige resultatene fra disse, må kulturminneverdiene ut ifra en helhetlig vurdering, i et flertall av prosjektene sies å ha blitt ivaretatt på en god måte. Her er for øvrig prosjekter fra alle landsdelene omfattet av evalueringen representert. Sider ved disse prosjektene som har bidratt til å sikre kulturminneverdiene på en god måte har vært:

- Bruk av tradisjonelle materialer og istandsettingsteknikker
- Istandsetting fremfor utskifting
- Ivaretagelse/videreføring av tradisjonelle/opprinnelige tekniske løsninger.

Når det gjelder prosjektene hvor de kulturhistoriske verdiene har blitt ivaretatt på en mindre god måte og som helt klart har ført til en sterk reduksjon av de samlede kulturminneverdiene i de anleggene det gjelder, (ca 10-12 % av de gjennomgåtte prosjektene) er det følgende forhold som har bidratt til de negative resultatene:

- Stor grad av utskifting
- Råd og veiledning fra antikvarisk myndighet ikke fulgt
- Bruk av moderne materialer fremfor tradisjonelle
- Opprinnelige tekniske løsninger har ikke blitt videreført

Viktige spørsmål i disse prosjektene blir imidlertid: *Har reduksjonen av kulturminneverdiene i anleggene kommet som en konsekvens av en planlagt bruksmessig endring? eller Er reduksjonen en konsekvens av manglende kunnskap om bevaring av kulturminner?*

Det viser seg at de valgene som er tatt eller endringene som er gjort, som bidrar til å trekke ned de faglige resultatene i svært liten grad kan rettfærdiggjøres ut ifra bruksbehov. Som eksempler på dette kan nevnes:

- *Stor grad av utskifting av eksisterende konstruksjoner*
- *Innsetting av nye vinduer som skiller seg fra de gamle når det gjelder ruteinndeling og materialvalg*
- *Omfattende fasadeendringer i forsøk på å tilbakeføre til tidligere utseende på anlegg hvor kulturminneverdiene nettopp knytter seg til kulturminnets historiske utvikling*
- *Omfattende bruk av moderne materialer i stedet for tradisjonelle.*

I tillegg til dette må det nevnes at det i ca halvparten av disse prosjektene er kulturminner som er tiltenkt en ny form for bruk.

Gjennomgangen av de 31 prosjektene viser som sagt at det er en klar overvekt av prosjekter hvor kulturminneverdiene samlet sett har blitt ivaretatt på en god måte og at det motsatte er tilfelle i noen prosjekter. Det kan videre trekkes fram mange prosjekter hvor resultatene må sies å ha blitt meget gode og flere prosjekter hvor resultatene kan karakteriseres som akseptable. Gjennomgangen av alle prosjektene omfattet av evalueringen viser imidlertid at det er en del fellestrekk som går igjen i flere prosjekter som har bidratt til å trekke ned resultatene.

Et viktig forhold er at det i flere prosjekter enten er gjort endringer underveis som det ikke er opplyst Kulturminnefondet om, eller at det gjennomførte istandsettingsarbeidet skiller seg, i større eller mindre grad, fra det som lå av informasjon i de aktuelle søknadene. Dersom disse endringene/valgene hadde blitt drøftet med Kulturminnefondet, slik tilskuddsmottaker er pliktig til etter forutsetningene for tilskuddene, hadde det vært mulig enten å sette krav for tilskuddet om at arbeidet skulle utføres på en bestemt måte, eller at alternative løsninger kunne vært drøftet i fellesskap. Kulturminnefondet har for øvrig gode erfaringer med prosjekter hvor enten fondet selv har tatt initiativ til å befare prosjekter i oppstartsfasen, eller tilskuddsmottaker har tatt kontakt med Kulturminnefondet for å drøfte aktuelle problemstillinger før oppstart og underveis i prosjektet.

To andre forhold som går igjen i flere prosjekter, og som også har blitt omtalt særskilt i rapporten, er overflatebehandling og vinduer. Det første gjelder for eksempel valg av malingstype og da tradisjonelle, contra nye malingsprodukter. Evalueringsarbeidet har påvist at det blant flere tilskuddsmottakere har vært mangelfull kunnskap om tradisjonelle malingstyper og i enkelte tilfeller vært oppfatninger om at for eksempel tranmaling påfører treverket skader over tid. Når det gjelder vinduer viser det seg at det særlig knytter seg utfordringer til utforming og dimensjonering på kopier av eldre vinduer i de prosjektene hvor dette er aktuelt. En stor andel av de gjennomgåtte prosjektene hvor det har blitt gitt tilskudd til nye vinduer, er for eksempel spalteåpningene mellom bunnramme og karm langt større enn på tradisjonelle vinduer. Dette har følgelig stor påvirkning på utseende til de nye vinduene, som vil oppleves som å «sveve» i karmene.

Et siste forhold som går igjen i flere prosjekter, og som er en gjenganger innenfor bygningsvernet, er at det legges for liten vekt på å ivareta tekniske løsninger, særpreg og detaljer ved kulturminnene. Dette er imidlertid viktige sider ved kulturminnene fordi de forteller om lokale tradisjoner, materialtilgang, bruk, håndverkstradisjoner osv. Som omtalt tidligere i rapporten er det i flere prosjekter lagt for lite vekt på nettopp dette, som igjen har ført til at viktige kulturhistoriske verdier har blitt visket ut. Dette har trolig flere årsaker. Uvitenskap og mangel på kunnskap hos tilskuddsmottaker eller vedkommende som utfører arbeidet har trolig spilt inn. En kan også mistenke at det i enkelte prosjekter, er håndverket og det som oppfattes som tradisjonelt og idealt som vektlegges, og ikke det enkelte objektet eller kulturminne.

Som vi kommer tilbake til i neste kapittel har det i flere prosjekter som har fått tilskudd fra Kulturminnefondet blitt stilt vilkår for av faglig art for tilskuddene. Dette er et virkemiddel som brukes for å «sikre» at resultatene av istandsettingsarbeidene blir mest mulig. Et eksempel på dette kan være at det stilles krav om at istandsettingsarbeidet må gjennomføres ved bruk av tradisjonelle materialer og teknikker. Det blir imidlertid opp til tilskuddsmottaker

å tolke disse vilkårene. Erfaring har vist at det ofte er her problemene oppstår fordi flere tilskuddsmottakere mangler den forkunnskapen som er nødvendig for å kunne tolke meningen med begrepene på «riktig» måte. Dette illustrerer et behov for en «oversetter», som kan kommunisere betydningen av begrepene innhold og hensikt. Erfaring viser at det er tilskuddsmottakernes holdninger og tilnærningsmåter til kulturminnene som er avgjørende for de faktiske resultatene. Kulturminnefondet kan bidra med råd og veiledning, sette vilkår for tilskuddene og det kan benyttes håndverkere med høy kompetanse innen bygningsvern, men det er tilskuddsmottaker som til syvende og sist er avgjørende for resultatene.

Til slutt er det nødvendig å påpeke at det er viktig at søknadene som kommer inn til Kulturminnefondet blir behandlet på en grundig måte av personer med den nødvendige fagkompetansen på de ulike områdene som søknadene dekker. Evalueringsarbeidet har som omtalt tidligere i rapporten avdekket at det for eksempel er gitt tilskudd til oppsetting av skigard på et stølsanlegg tilknyttet

pilotprosjektet *Valdres Natur- og Kulturpark*, hvor det tidligere ikke har vært, eller i svært liten grad har vært skigard tidligere. Det har imidlertid vært andre typer tregjerder på stedet tidligere, som det fortsatt finnes bevarte deler av. Som en konsekvens av dette har kulturminneverdiene som tregjerdene på stedet representerte blitt betydelig redusert.

Evalueringsarbeidet viser at istandsettingstiltakene har påvirket kulturminneverdiene i de aktuelle objektene i både positiv og negativ retning. I blant de gjennomgåtte prosjektene finnes det prosjekter på hele skalaen, alt i fra prosjekter som har endt med at de kulturhistoriske verdiene har blitt betydelig redusert til prosjekter hvor det utførte istandsettingsarbeidet har blitt gjennomført på en forbilledlig måte. Evalueringen av de 31 prosjektene som har blitt gjennomgått i sin helhet, som er de prosjektene hvor det endelige resultatet er kjent, viser imidlertid at det de gjennomførte tiltakene i et klart flertall av prosjektene har bidratt til å ivareta kulturminneverdiene i anleggene på en samlet sett god måte.

Evaluering av økonomifaglige forhold

Temaet for denne delen av rapporten er de økonomifaglige forholdene ved de 31 prosjektene som har blitt gjennomgått i sin helhet i forbindelse med evalueringsarbeidet. For å få en helhetlig oversikt vil vi først gi en kort oversikt over de samlede tilskuddene Kulturminnefondet har gitt til prosjekter innenfor verdiskapingsprogrammet.

Tilskudd i løpet av perioden

Som tabellen nedenfor viser, har Kulturminnefondet i perioden 2005-2010, som tilsvarende verdi-

skapingsprogrammets første fase, bevilget 200 tilskudd til prosjekter innenfor de 11 pilotprosjektene som har vært en del av programmet. De to første tilskuddene ble gitt i 2005, samme år som det første pilotprosjektet ble valgt ut, *Den verdifulle kystkulturen i Nordland*. Som tabellen nedenfor viser økte antall gitte tilskudd fram til 2008, da det ble utdelt til sammen 52 tilskudd. Året etter ble det utdelt samme antall tilskudd, mens det i 2010 ble utdelt 42 tilskudd. Dersom en ser på antallet gitte tilskudd fordelt på de ulike pilotprosjektene, ser en at *Nordgudbrandsdalen og Valdres* har fått flest tilskudd med til sammen 71. På andre plass kommer pilotprosjektet *Den verdifulle kystkulturen i Nordland* med 29 tilskudd.

Tallmaterialet i tabellen må imidlertid sammenlignes med antall innkomne søknader fra de ulike pilotprosjektene for hver søknadsrunde.

Innvilgede tilskudd	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Antall	Antall tilskuddsmottakere
Den verdifulle kystkulturen	2	1	5	8	6	7	29	27
Hamningberg		4	2	1	4	3	14	10
Atlantehavsvegen		4	1	5	3	1	14	13
Nordgudbrandsdalen og Valdres		5	17	17	21	11	71	67
Pilegrimsleden			4	7	6	5	22	19
Nærøyfjorden Verdensarvpark			2	3	5	6	16	15
Perler i Nordsjøløypa			4	1	1	1	7	6
Odda			1	2	3	3	9	6
Porto Franco				7	3	3	13	8
Hammerdalen			1			1	2	1
Norsk tradisjonsfisk			1	1		1	3	2
Til sammen	2	14	38	52	52	42	200	174

Dersom en ser på fordelte tilskudd i beløp, viser tabellen nedenfor at summen av gitte tilskudd toppet seg i 2008, med til sammen kr 10 079 000 i tildelte midler. Summen av gitte tilskudd har deretter gått ned i fram til 2010. Fordelt på pilotprosjekt viser tabellen videre at det er *Nordgudbrandsdalen og Valdres* som ligger på tildelingstoppen med til sammen kr 12 861 000. På andre plass finner vi også her pilotprosjektet *Den verdifulle kystkulturen i Nordland* med kr 7 142 000 i tildelte midler. Dersom en ser på gjennomsnittelig tilsagnsbeløp for prosjektene i de to samme pilotprosjektene, er

dette henholdsvis kr 181 141 for *Nordgudbrandsdalen og Valdres* og kr 246 276 for prosjekter tilknyttet *Den verdifulle Kystkulturen i Nordland*. Dette gir en forskjell på kr 65 135.

Innvilgede tilskudd	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Tilsagn beløp
Den verdifulle kystkulturen	547 000	230 000	1 250 000	1 557 500	1 798 000	1 759 500	7 142 000
Hamningberg		561 000	532 500	200 000	450 500	269 000	2 013 000
Atlanterhavsvegen		319 500	265 000	1 024 000	376 000	35 000	2 019 500
Nordgudbrandsdalen og Valdres		1 281 000	3 111 000	3 240 500	2 959 500	2 269 000	12 861 000
Pilegrimsleden			650 000	1 078 000	1 249 000	656 500	3 633 500
Nærøfjorden Verdensarvpark			240 000	347 500	554 500	1 098 000	2 240 000
Perler i Nordsjøløypa			625 000	163 500	100 000	38 000	926 500
Odda			500 000	994 000	883 500	1 230 000	3 607 500
Porto Franco				1 124 000	908 000	415 500	2 447 500
Hammerdalen			1 000 000			1 000 000	2 000 000
Norsk tradisjonsfisk			270 000	350 000		262 000	882 000
Til sammen	2 391 500	2 391 500	8 443 500	10 079 000	9 279 000	9 032 500	39 772 500

Vurdering av hvordan midlene er brukt

I denne delen av kapittelet vil vi gå nærmere inn på de økonomiske sidene ved de utvalgte prosjektene i evalueringsarbeidet. Først vil vi ta for oss forhold knyttet til søknadene og søknadsbehandlingen, deretter oppfølgingen av prosjektene og tilslutt vil vi se nærmere på forholdet mellom godkjent budsjett og regnskap på et overordnet nivå.

Aktuelle forhold ved søknadene/ søknadsbehandlingen

Gjennomgangen av de 31 prosjektene som har blitt gjennomgått i sin helhet, viser at det i to tilfeller har blitt gitt tilskudd til samme tiltak to ganger. Dette gjelder to prosjekter som begge fikk tilskudd for andre gang i 2006. Det ene prosjektet tilhører pilotprosjektet *Den verdifulle kystkulturen i Nordland* og det andre *Hamningberg – Med varsomhet som forutsetning*. Prosjektet tilknyttet *Den verdifulle kystkulturen* fikk tilskudd første gang i 2005. Dette ble gitt til istandsetting av tre bygninger i et fiskevær bestående av flere andre bygninger. Sluttrapporten til prosjektet kom inn til Kulturminnefondet i to deler, henholdsvis i desember 2005 og februar 2006. Rapporten(e) oppgir at det har blitt utført istandsettingsarbeider på to av de tre bygningene. På tross av dette ble tilskuddet fra Kulturminnefondet på kr 220 000 utbetalt i sin helhet. I 2006 ble det etter ny søknad bevilget kr 230 000 fra Kulturminnefondet til prosjektet. Dette tilskuddet ble gitt til istandsetting av fem bygninger, hvorav den ene også var omsøkt i 2005 og gitt tilskudd til. Sluttrapporten til dette prosjektet viser at den ene av de to bygningene som ble istandsatt i forbindelse med 2005-tilskuddet likevel ikke var ferdig istandsatt. Sluttrapporten oppgir nemlig at det har blitt utført arbeid på denne bygningen også i 2006, som en del av prosjekt nummer to. Dette har heller ikke blitt kommentert i forbindelse med sluttutbetalingen av prosjektet i september 2008.

I det andre prosjektet, tilknyttet pilotprosjektet *Hamningberg – Med varsomhet som forutsetning*, ble det ved første søknadsrunde i 2006 gitt et tilskudd på kr 150 000 til blant annet utbedring av råteskader på tak og vegger. Sluttrapport for dette prosjektet kom inn til Kulturminnefondet i febru-

ar 2007. Ved andre søknadsrunde i 2006 ble det etter søknad bevilget et nytt tilskudd til prosjektet på kr 106 000 til istandsetting av vinduer. Gjennomgangen av begge tilskuddene viser imidlertid at kostnadsoverslaget i den første søknaden også inkluderer restaurering av vinduer. Dette medfører at Kulturminnefondet har gitt tilskudd til restaurering av vinduene ved begge tildelingene. En må imidlertid merke seg størrelsen på de ulike kostnadsoverslagene i søknadene. Den første søknaden hadde et kostnadsoverslag på kr 195 000, som, i følge overslaget, gjaldt istandsetting av hele bygningen, inkludert vinduer. Kostnadsoverslaget i søknaden som gikk spesifikt på vinduer var på kr 212 000. Regnskapene i de to prosjektene viser imidlertid en total kostnad på henholdsvis kr 413 039 (av dette kr 126 000 i dugnad) og kr 161 526 (av dette kr 23 000 i dugnad).

Gjennomgangen av søknader og saksbehandlingsskjemaer, viser at det i forbindelse med saksbehandlingen, i svært ulik grad har blitt kommentert i de tilfellene hvor andre typer tilskudd ikke er dokumentert med kopi av tilsagnsbrev. Det samme gjelder for om det er satt som vilkår for tilskuddene at kopi av andre tilskudd må dokumenteres før utbetaling. Gjennomgangen av prosjektene viser at det i fem prosjekter ikke ble kommentert i saksbehandlingsskjemaene at enkelte tilskudd oppført i budsjettene ikke var bekreftet. Dette gjelder ett prosjekt fra 2005 og fire prosjekter fra 2007. Det ene av de tre siste ble likevel vurdert til kategori 1a¹ under saksbehandlingen av prosjektet. Samtidig viser arbeidet at det i seks prosjekter hvor det har manglet dokumentasjon på ekstern finansiering, ikke har blitt stilt vilkår om at dette må foreligge før utbetaling av tilskuddene. Dette gjelder ett prosjekt fra 2005, ett fra 2006 og fire prosjekter fra 2007.

Oppfølging av prosjektene

Når det gjelder oppfølgingen av prosjektene er det ulike forhold som evalueringsarbeidet har avdekket og som er aktuelle å påpeke. Blant disse er:

1 Kategorien 1a tilsvarer høyeste/fremste prioritering av prosjekter som blir innstilt til å få tilskudd fra Kulturminnefondet.

- Har hele prosjektet Kulturminnefondet gav tilskudd til blitt gjennomført?
- Reduksjoner av tilskudd - Herunder prosjekter hvor det har blitt utbetalt for mye eller for lite av det tildelte tilskuddet
- Andre aktuelle forhold

I som omtalt i rapportens kapittel 5.0 *Evalueringsavfaglige resultater ved prosjektene*, har det som sagt blitt avdekket at det i flere prosjekter enten har blitt utført arbeid som ikke har vært en del av prosjektet Kulturminnefondet har gitt tilskudd til, eller at deler av prosjektet ikke har blitt gjennomført. Totalt gjelder dette 6 prosjekter, ett fra 2005, to fra 2006, ett fra 2007 og to prosjekter fra 2008. I fem av prosjektene viser det seg at deler av arbeidet Kulturminnefondet gav tilskudd til ikke har blitt utført, mens det i ett prosjekt har blitt utført arbeid på et annet kulturminne enn det tilskuddet ble gitt til (uten at tilskuddet har blitt redusert som en følge av dette). Samtidig er det på det rene at det i to tilfeller ikke har vært mulig å påvise at hele tiltaket ikke har blitt gjennomført ut ifra den informasjonen som Kulturminnefondet har mottatt i forbindelse med oppfølgingen av prosjektene.

Gjennomgangen av de 31 prosjektene viser at det har skjedd reduksjoner av tilskuddene i 9 av prosjektene. Av disse prosjektene ble to tilskudd gitt i 2006, to tilskudd i 2007, fire i 2008 og ett i 2009. Årsakene til disse reduksjonene skyldes hovedsakelig at summen av de faktiske kostnadene i prosjektene har blitt lavere enn budsjettet. Dette gjelder for 7 av de 9 prosjektene. Når det gjelder de to siste prosjektene har det ene tilskuddet blitt redusert pga at tilskuddsmottaker mottok et SMIL-tilskudd til prosjektet som ikke var ført opp i budsjettet. I det siste prosjektet ble tilskuddet redusert pga at prosjektrengskapet viste at istandsettingsarbeidet var finansiert med tilskudd fra andre enn Kulturminnefondet og ved hjelp av dugnad.

Evalueringsarbeidet har avdekket at det i 6 av de 31 prosjektene som har blitt gjennomgått har blitt utbetalt feil beløp av det opprinnelige tilskuddet. Ett prosjekt skiller seg imidlertid ut, da første delutbetaling av tilskuddet ble større enn det hele tilskuddet skulle vært. Årsaken til dette var at summen av de faktiske kostnadene ble mye lavere enn opprinnelig budsjettet. Når det gjelder de fem andre prosjektene har det i ett av dem blitt utbetalt kr 500 for lite, etter all sannsynlighet ved en feil i forbindelse med sluttutbetalingen av tilskuddet. I de fire resterende prosjektene har det i alle blitt utbetalt for mye av tilskuddene. I tre av disse har tilskuddene blitt redusert, men gjennomgangen av prosjektrengskapene viser at tilskuddene skulle vært ytterligere redusert.

I to av de fire prosjektene har den fastsatte prosentatsen for den private finansieringen i prosjektet ikke blitt opprettholdt i forbindelse med sluttutbetalingen. I det tredje prosjektet inneholdt det innsendte prosjektrengskapet en rekke feil som trolig ikke har blitt oppdaget i forbindelse med behandlingen av sluttrapporten til prosjektet. I regnskapet

blir for eksempel summen av de faktiske kostnadene oppgitt å være kr 425 500, mens gjennomgangen av regnskapet viser at det reelle tallet er kr 309 158. Dette har medført at Kulturminnefondets andel av de faktiske kostnadene i prosjektet har steget fra 34,1 % til 98,6 %, og at tilskuddsmottaker har fått utbetalt kr 96 171 for mye av tilskuddet.

I det siste prosjektet hvor det har blitt utbetalt for mye av tilskuddet er bildet noe mer sammensatt. I tilsagnsbrevet fra Kulturminnefondet ble det stilt vilkår om at nytt budsjett for gitte tiltak måtte framlegges før utbetaling av tilskuddet. Grunnen til dette var at det var omsøkt kostnader knyttet til isolering og nytt el-anlegg, og at omsøkt beløp fra Kulturminnefondet var på kr 100 000, mens tilskuddet som ble gitt var på kr 80 000. I budsjettet som ble sendt inn sammen med akseptskjema for tilskuddet, er imidlertid kostnadene knyttet til isolering ikke trukket ut. Budsjettet opererer videre med samme totale prosjektkostnad som i søknaden, mens tilskuddet fra Kulturminnefondet er justert ned til kr 80 000. I tillegg er materialkostnadene oppført uten moms. Dette budsjettet har imidlertid blitt godkjent av Kulturminnefondet og fondets andel av faktiske kostnader er satt til 62,3 %. Ut ifra det godkjente budsjettet er imidlertid også den fastsatte prosentandelen feil. Denne skulle vært på 49,8 % – ved bruk av tallene i det godkjente budsjettet.

Dersom en setter opp et nytt budsjett for prosjektet med de riktige tallene, blir totalkostnaden på kr 223 350 og faktiske kostnader blir videre kr 173 350. Dette medfører at Kulturminnefondets prosentandel av de faktiske kostnadene blir på 46,2 %. Ved oppsett av riktig regnskap for det gitte tiltaket blir totalkostnaden for prosjektet kr 139 589 og faktiske kostnader kr 63 589. Ettersom Kulturminnefondets andel av de faktiske kostnadene skulle vært 46,2 %, skulle tilskuddsmottaker ha hatt utbetalt kr 29 378 av tilskuddet. Dette medfører at tilskuddsmottaker har fått utbetalt kr 14 111 for mye av tilskuddet.

Dette medfører at det til sammen har blitt utbetalt kr 153 210 for mye i tilskudd i de fire prosjektene. Dette tallet vil imidlertid variere etter hvordan prosentatsene rundes av.

I tillegg til forholdene som er beskrevet ovenfor har evalueringsarbeidet avdekket at det i to prosjekter fra 2009 har vært mangler knyttet til finansieringen i de godkjente budsjettene. I det første prosjektet, var ikke finansieringsplanen i det innsendte prosjektbudsjettet, i forbindelse med aksepten av det gitte tilskuddet, fylt ut. Prosjektet hadde en totalkostnad på kr 141 625, hvorav Kulturminnefondets andel utgjorde kr 21 500. Akseptskjemaet ble likevel godkjent av Kulturminnefondet uten at denne mangelen ble kommentert.

I det andre prosjektet, manglet det kr 8 000 i finansiering i det godkjente budsjettet. Dette skyldes trolig at det ved en forglemmelse ikke har blitt lag inn verdien av egne materialer i finansieringsplanen til prosjektet. Dette har imidlertid ikke blitt påpekt av Kulturminnefondet ved godkjenning av aksepten.

Til slutt er det nødvendig å peke på et forhold ved flere av de gjennomgåtte prosjektene som har vært med på å styre hvordan prosjektrekskapene har blitt satt opp av Kulturminnefondet. Ut ifra en etablert praksis har egne materialer blitt ansett som en del av egeninnsatsen i prosjektene. Denne praksisen har oppstått som en konsekvens av erfaring med prosjekter hvor tilskuddet fra Kulturminnefondet har gått med til å dekke nettopp verdien av egne materialer og dermed i realiteten blitt en inntekt for tilskuddsmottaker. Dette medfører at verdien av materialene må regnskapsføres som en faktisk kostnad i prosjektene. Denne blir da avgiftspliktig. Denne praksisen er imidlertid ikke en del

av det offisielle regelverket fastsatt av Miljøverndepartementet. I følge retningslinjene for Norsk Kulturminnefond, som gjaldt fram til 01.01.11 er det nemlig bare egen arbeidsinnsats eller frivillig dugnadsarbeid som kan regnes som egeninnsats. I brev fra Kulturminnefondet vedrørende godkjenning av innsendt aksept for tilskudd, er også faktiske kostnader definert som «prosjektkostnad eks egeninnsats/dugnad».

Budsjett contra regnskap

	Budsjett	Regnskap	Differanse	Differanse, Gjennomsnitt	Budsjett %	Regnskap %	Differanse %
Dugnad	2 024 400	2 687 200	662 800	21 381	15	19	4
Faktiske kostnader	11 629 968	11 361 004	- 268 964	-8 676	85	81	-4
Sum Kostnader	13 654 368	14 048 204	393 836	12 704			
Privat finansiering	7 187 243	8 161 071	973 828	31 414	53	58	5
Offentlig finansiering	2 188 125	2 047 240	-140 885	-4 545	16	15	-1
NKmf	4 279 000	3 839 893	-439 107	-14 165	31	27	-4
Sum finansiering	13 654 368	14 048 204	393 836	12 704			

Tallmateriale for de 31 prosjektene omfattet av evalueringsarbeidet. Negativt fortegn markerer nedgang.

I tabellen ovenfor er det gjengitt utvalgte poster i de godkjente budsjettene og regnskapene for de 31 prosjektene som er gjennomgått i evalueringsarbeidet. Regnskapstallene tilsvare for øvrig de samlede registrerte postene ved avslutning av prosjektene. Dette innebærer at eventuelle feil oppdaget under evalueringen av prosjektene ikke er tatt høyde for. For øvrig er differansen mellom budsjett og regnskap vist i antall kroner og prosent og gjennomsnittet for de 31 prosjektene er gjengitt for hver budsjettpost.

Når det gjelder kostnadene i prosjektene viser tabellen at det for dugnadens del har skjedd en gjennomsnittlig økning på 4 % ifra godkjent budsjett til regnskap. For faktiske kostnader viser oversikten imidlertid at det har skjedd en nedgang på 4 %. Summen av de samlede kostnadene i prosjektene har for øvrig økt med kr 393 836, i gjennomsnitt kr 12 704 pr. prosjekt. Når det kommer til finansiering viser tabellen at den private finansieringen i prosjektene har økt med 5 %, mens både Kulturminnefondets andel og annen type offentlig finansiering har gått ned med henholdsvis 4 og 1 %.

Et forhold som tallene i regnskapsdelen, og dermed også i de fem siste kolonnene ikke fanger opp er i de prosjektene hvor delere av de gitte tiltakene

ikke har blitt gjennomført. Dette gjelder som sagt seks prosjekter.

Tallmaterialet i tabellen ovenfor er som sagt hentet ifra de innsendte/godkjente budsjettene og regnskapene til de 31 prosjektene som har blitt gjennomgått i sin helhet i forbindelse med evalueringsarbeidet. 31 prosjekter av i alt 200 tilskudd, er imidlertid et forholdsvis lite antall å basere generelle konklusjoner vedrørende tallmaterialet på, blant annet fordi ett enkelt prosjekt kan medføre betydelige utslag. I tabellen nedenfor er ett av de 31 prosjektene trukket ut av tallmaterialet og som tabellen viser har dette gitt tydelige utslag.² Endringen medfører at dugnaden har gått opp med 7 %, mens faktiske kostnader har gått ned med 7 %. Finansieringsmessig har den private andelen gått opp med 2 %, mens Kulturminnefondets andel har gått ned med 2 %. Summen av øvrig offentlig finansiering ligger for øvrig på samme nivå. Dette eksempelet viser at det er behov for en mer omfattende gjennomgang av flere prosjekter for å finne fram til mest mulig riktige resultater.

² I dette prosjektet har de totale kostnadene blitt kr 1 028 915 høyere enn budsjettet.

Kulturminnefondet har etablert en praksis om at tilskuddene fra Kulturminnefondet blir spesifisert til å tilsvare inntil en fastsatt prosentandel av de faktiske kostnadene i de ulike prosjektene. Dette medfører at dersom de faktiske kostnadene blir lavere enn budsjettert, skal Kulturminnefondets andel reduseres tilsvarende. Tabellen nedenfor viser imidlertid at dette ikke har blitt gjort fullt ut, da summen av faktiske kostnader for 30 av de gjennomgåtte prosjektene har gått ned med 7 %, mens Kulturminnefondets andel bare har gått ned med 2 %. Dette skyldes trolig delvis at det ved feil er gjort for store utbetalinger av tilskuddene og for det andre at det i flere prosjekter etter en helhetsvurdering har blitt utbetalt hele tilskuddsbeløpet.

Tallmateriale for 30 av prosjektene omfattet av evalueringsarbeidet. Negativt fortegn markerer nedgang.

	Budsjett	Regnskap	Differanse	Differanse, Gjennomsnitt	Budsjett %	Regnskap %	Differanse %
Dugnad	2 024 400	2 687 200	662 800	22 093	17	24	7
Faktiske kostnader	9 947 645	8 649 766	(1 297 879)	(43 263)	83	76	-7
Sum Kostnader	11 972 045	11 336 966	(635 079)	(21 169)			
Privat finansiering	6 345 420	6 290 333	(55 087)	(1 836)	53	55	2
Offentlig finansiering	1 768 125	1 627 240	(140 885)	(4 696)	15	14	0
NKmf	3 858 500	3 419 393	(439 107)	(14 637)	32	30	-2
Sum finansiering	11 972 045	11 336 966	(635 079)	(21 169)			

Kilder

Trykte kilder

Brandtzæg, Bent Aslak og Per Ingvar Haukeland:
Verdiskapingsprogrammet for kulturminner.
Årsrapport 2008. Oppsummering og
anbefalinger. TF-notat nr. 18/2009

Brandtzæg, Bent Aslak og Per Ingvar Haukeland:
Den brede verdiskapingen. Et bærekraftig
utviklingsperspektiv på natur- og kulturbasert
verdiskaping. TF-notat nr. 20/2009

Olstad, Tone M.: Kystens øysamfunn.
Fargeundersøkelser på Vegaøyen.
Undersøkelser og registrering av farger
og materialbruk på bygninger innenfor
verdenskulturminnet.
NIKU Oppdragsrapport 68/2009

Olstad, Tone M.: Kystens øysamfunn.
Fargeundersøkelser på Vegaøyen. Bremstein.
NIKU Oppdragsrapport 69/2009: 21, 33 og 37.

Rode, Lars: Flytting – forkastelig eller forsvarlig?, i
Årbok 2004 Fortidsminneforeningen

Rode, Lars: Hvordan skal vi verne gamle hus
– som nå, som før eller som aldri før?, i
Bygningstradisjoner i grensetrakter 2007

Utrykte kilder

Hansteen, Hans Jacob: *Vern av byget for som
dokument: Utfordring og utopi.*
Forelesning Karlstad 25-26. August 2005

Informasjonsark: Norsk Tradisjonsfisk. www.ra.no,
27.01.10

Norsk Kulturminnefonds arkiv

Norsk Tradisjonsfisk: *Verdiskapingsprogrammet for
kulturminner. Årsrapport 2008*

Internett

Den verdifulle kystkulturen i Nordland,
www.nfk.no

Hamningberg, www.hamningberg.info/

Nasjonalparkriket, www.nasjonalparkriket.no

Norsk Kulturminnefond,
www.kulturminnefondet.no

NRK, www.nrk.no

Nærøyfjorden Verdsarvpark,
www.naroyfjorden.no

Porto Franco, www.portofranco.no

Riksantikvaren, www.ra.no

Valdres Natur- og Kulturpark, www.valdres.com

Annet

Informasjon mottatt under befarig av de ulike
prosjektene

Kontakt med antikvarisk myndighet

Utgivelser

Omtale av «Norsk Kulturminnefond – de første fem årene»

Kulturminnefondet ble etablert i 2003 og fikk sin faste adresse på Røros i 2004. I forbindelse med fondet 5- års jubileum, ble det utarbeidet i bok med artikler knyttet til flere fagområder. Boka er bygd opp rundt fondets satsingsområder i disse årene: Kystkultur, by og tettsted samt landbrukets kulturminner og kulturmiljøer. Den har også et kapittel om generelt kulturminnevern og en oppsummering av fondets tilsagn fra 2003 til 2008.

Kulturminnevernet har vært og er i stadig endring. Dette er omtalt i enkelte av artiklene. Videre er håndverkersituasjonen og det praktiske vernearbeidet tema. Med eksempler fra tiltak Kulturminnefondet har støttet, gir boka et lite tverrsnitt av kulturminnearbeidet. Den stiller også spørsmål til vernepolitikken, og tar opp andre aktuelle temaer i kulturminnevernet. I den forbindelse kan Verdiskapingsprogrammet nevnes – en omdiskutert satsing på istandsetting og bruk av kulturminneressursene.

Artikkelserie	ISBN	Pris
2009:I Norsk Kulturminnefond – de første fem årene	ISBN 978-82-303-1238-4	Kr 350,- + porto
2010:I Kulturminneåret 2009		Utgått
2011:I Verdiskapingsprogrammet 2006-2010, Evaluering av kulturminnetiltak	ISBN 978-82-998782-0-3	Kr 0,-

Ved bestilling av rapporter og bok, kan dette gjøres til:
Norsk Kulturminnefond på telefon 73 10 36 00 eller e-post: post@kulturminnefondet.no

Verdiskapingsprogrammet

Evaluering av kulturminnetiltak 2006-2010

Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet hadde sitt utspring i blant annet NOU 2002-1 «Fortid former framtid – Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk» og St.meld. 16 (2004-2005) «Leve med kulturminner». Verdiskapingsprogrammets fase I ble gjennomført i en 5-årsperiode fra 2006 til 2010. I 11 pilotprosjekter i hele landet ble det gjennomført en rekke tiltak hvor kulturminner var en viktig del.

Verdiskapingsprogrammet ble styrt av en egen prosjektgruppe hos Riksantikvaren. Prosjektledere i de forskjellige pilotprosjektene ledet de forskjellige tiltakene og disse rapporterte direkte til Riksantikvaren. I en rekke felles programsamlinger ble blant annet utfordringer, framdrift, økonomi og rapportering drøftet. Kulturminnefondet deltok på flere av disse.

Kulturminnefondets rolle var i hovedsak å være delfinansier av istandsettingstiltak. Søknader fra eiere av kulturminner ble behandlet i fondets faggruppe og styre slik andre søknader om støtte til tiltak behandles. For søknader inkludert i Verdiskapingsprogrammet var flere av disse ledsaget av en anbefaling eller kommentar fra prosjektlederne.

I løpet av programperioden innvilget fondet i alt 200 forskjellige tiltak og ga tilskudd inntil ca 40 millioner kroner. Noen av tiltakene ble sluttført innen prosjektperiodens utløp, men de fleste har lengre gjennomføringsperiode. Konsekvenser og effekter på kulturminnene vil derfor først være mulig å vurdere om noen år. Kulturminnefondets rapport tar i hovedsak utgangspunkt i sluttførte tiltak og vurderer disse i lys av programmets målsetting og intensjon. På grunn av at flere tiltak ikke var sluttført da rapporten ble skrevet, ble det valgt et mindre utvalg av pilotprosjekter hvor istandsettingstiltak ble vurdert.

Ny kulturminnemelding skal antagelig skrives med det første, noe som viser at det er økt interesse for kulturminnene. Verdiskapingsprogrammet fase I har delvis vært «et laboratorium for antikvarisk arbeid», og en stor nasjonal satsing på vern og bruk av kulturminner. Programmet gir derfor viktige erfaringer i en eventuell ny kulturminnepolitikk. Om alt dette bidrar til å gi eiere av kulturminner bedre rammevilkår og flere en høynet bevissthet om kulturminnenes verdi, er imidlertid usikkert. Kulturminnefondets rapport evaluerer tiltakene, men den belyser også flere utfordringer når det offentlige bidrar med store ressurser særlig i det private vernearbeidet.

Norsk Kulturminnefond

Postboks 253, 7361 Røros
Telefon: +47 73 10 36 00
Telefaks: +47 73 10 36 01

post@kulturminnefondet.no
www.kulturminnefondet.no

